

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DÜŞÜNCE YAPISININ DEĞİŞİMİNDE TEDEBBÜR AYETLERİNİN
KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Hilal MONİS

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ŞIRNAK, 2019

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DÜŞÜNCE YAPISININ DEĞİŞİMİNDE TEDEBBÜR AYETLERİNİN
KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Hilal MONİS

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ŞIRNAK, 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Hilal MONİS

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI

“Düşünce Yapısının Değişiminde Tedebbür Ayetlerinin Kronolojik Olarak İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Hilal MONİS

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL danışmanlığında Hilal MONİS tarafından hazırlanan “**Düşünce Yapısının Değişiminde Tedebbür Ayetlerinin Kronolojik Olarak İncelenmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi:14.06.2019

JÜRİ

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Beşir ÇELİK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Merve SAÇLI

İMZA

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi AhmetGÜL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim insanlığı karanlıktan çıkarıp aydınlığa ulaştıran son ilahi kelimedir. İnsanlara ve toplumlara hakka uygun hayat tarzını öğütleyen Kur'an-ı Kerim'in içindeki inanç ilkeleri ve emirler, insanın fitratına uygun bir şekilde tanzim edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in, Allah kelami olduğunun en büyük delili bizzat kendisidir.

Sorumluluk sahibi olarak yaratılan insana verilen en büyük nimet ise düşünebilme kabiliyetidir. Kişi akıl, kalp, duyu organları ve sahip olduğu bilgiler ışığında düşünerek hakka ulaşabilecek donanımda yaratılmıştır. Bu noktada kişinin hakka ulaşmasını engelleyebilecek tek şey Allah'ın ona verdiği düşünebilme nimetinden vazgeçmektir. Öte yandan nefsi çıkarlar, toplumsal baskılar ya da alışkın olduğu hayat tarzının etkisinden çıkıp sadece Hakk'a ulaşmaya çalışan kişinin başvurması gereken tek merci de Allah'ın ona verdiği düşünebilme kabiliyetidir.

Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisi insanlığı düşünmeye davet etmektedir. Kur'an-ı Kerim gerçeği dayatmak yerine Hak üzerinde düşünmeye dayalı tahkiki bir imana çağırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki yüzlerce tedebbür ayeti de bunun kanıtıdır. Kur'an-ı Kerim cahiliye toplumu olarak adlandırılan bir milleti de yine Hak üzerine düşünmeye davet ederek gerçeğe ulaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim'in bu çağırısı kıyamete kadar bütün insanlık için devam etmektedir. Hakkı bulma noktasında samimi olanlar Kur'an-ı Kerim'in tedrici eğitim metodundan geçerek aydınlığa ulaşabileceklerdir.

Çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırların ve önemi hakkında kısa açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde ilk başta Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırası listeleri incelenmiş daha sonra ise düşünme ile ilgili kavramların tahlili yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak cahiliye kavramı ve cahiliye devrinin düşünce yapısı incelenmiştir. Daha sonra ise 23 yıllık vahiy süreci kronolojik olarak yedi bölüme ayrılmıştır. Her bölümde öncelikli olarak dönemin siyer arka planı ayrıntıya girilmeden kısaca anlatılmıştır. Sonra bu dönemde nazil olan tedebbür ayetleri meal olarak aktarılmıştır. Ardından tedebbür ayetlerinin konu tablosu hazırlanarak her dönemdeki düşünmeye davet edilen ana

temalar belirlenmeye çalışılmıştır. Son olarak, tedebbür ayetlerinin her dönemde düşünce yapısına nasıl etki ettiği incelenmiştir. Böylece başlangıç noktası olan cahiliye devri düşünce yapısının zaman içinde nasıl evrildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada her daim bana destek olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL'e, değerli fikirlerini benden esirgemeyen Şeyma MONİS'e, öğretim hayatım boyunca her zaman daha iyisi için beni teşvik eden aileme, büyük bir özveri ile yanımda olan eşim Afif MONİS'e teşekkürü bir borç bilirim.

Hilal MONİS

Şırnak, 2019

TEZİN BAŞLIĞI: DÜŞÜNCE YAPISININ DEĞİŞİMİNDE TEDEBBÜR AYETLERİNİN KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Tez Yazarının Adı SOYADI: Hilal MONİS

**Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam bilimleri Ana Bilim
Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2019**

Danışman: Unvanı Adı SOYADI: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Kur'an-ı Kerim'deki tedebbür ayetlerini nüzul sırasına göre inceleyerek cahiliyye düşünce yapısının değişiminde tedebbür ayetlerinin nasıl bir role sahip olduğunu tespit etmektir. Kur'an-ı Kerim'in indiği cahiliyye toplumu 23 yıllık bir eğitim sürecinden geçmiştir. Bunun sonucunda toplum imani, ahlaki, sosyal, siyasal ve daha birçok anlamda değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik en başta zihinlerde gerçekleşmiştir. Bu zihni değişikliği gerçekleştiren en önemli unsurlardan birinin tedebbür ayetleri olduğu görülmüştür. Yüce Allah tutarsızlıklarla dolu olan cahili zihniyetini tarihi arka planı da göz önünde bulundurarak adım adım iyileştirmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ilk önce Kur'an'ın bizzat kendisi, Allah'a iman, kevnî ayetler, geçmiş kavimlerin helakı, ahirete iman, peygamberlik tasavvurları gibi imanı konularda düşünmeye davet ederken, sonra helaller, haramlar, oruç, hac gibi ibadet konularında, daha sonra evlilik, boşanma gibi hukuk kuralları, son olarak da İsrailoğulları, savaş psikolojisi, adaletle hükmetmek gibi sosyal konularda düşünmeye davet ettiği görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler: Tedebbür, cahili zihin, nüzul sırası, düşünmek,
Kur'an-ı Kerim**

THE CHRONOLOGICAL ANALYSIS OF TADABBUR VERSES IN CHANGE OF PEOPLE’S MIND

Thesis Author's Name& Surname: Hilal MONİS

**Şırnak University, Institute of Social Sciences Department of Basic Islamic
Sciences, M.A, May, 2019**

Supervisor: Assistant Professor Ahmet GÜL

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine how tadabbur verses of Qur’an played a role to change the people mentality during the jahiliyyah by examining these verses according to the order of nuzül. Qur’an was sent to this people to educate them for 23 years. As a result the society was changed religiously, ethical, socially, political and so on. This change firstly occurred in people’s mind. One of the most important factors that made this change of mind was the tadabbur verses. Allah improved jahilliyyah mentality, which is full of inconsistencies, gradually, taking into account the historical background.. It is understood that Qur’an encourages people to think first about subjects related to faith such as Qur’an itself , the faith of Allah, cosmological verses, the perish of old people, the belief of afterlife, thought about prophecy. Then the Quran made people think about ibadat matters like halal, haram, fasting, Hajj. After that the legal rules such as marriage and divorce, and finally the social issues as Israel, war psychology and rule with justice came up.

**Key Words: Tadabbur, Ignorance Thought, Chronologically, to think,
Qur’an**

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
A- Araştırmanın Konusu.....	1
B- Araştırmanın Amacı.....	1
C- Araştırmanın Önemi.....	1
D- Araştırmanın Yöntemi	2
E- Araştırmanın Sınırları.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA NÜZUL SIRALAMASI VE DÜŞÜNME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.Nüzul Sırası Listelerinin ve Tefsirlerinin Tarihçesi ve Gerekçeleri	3
1.1.1.Kur'an-ı Kerim'in Yazılma ve Toplanma Süreci	3
1.1.2. İlk Nüzul Sırası Listeleri.....	5
1.1.3. Oryantalistlerin Nüzul Sırası Listeleri ve Gerekçeleri.....	6
1.1.4. İslam Alimlerinin Nüzul Sırası Listeleri, Tefsirleri ve Gerekçeleri	7
1.1.5. Tedebbür Ayetlerini Nüzul Sırasına Göre İncelemenin Gerekçeleri	12
1.1.6. Nüzul Sırası Listeleri	12
1.2. Kur'an-ı Kerim'deki Düşünme İle İlgili Kavramlar	13
1.2.1.1.“ ذکر / Zikr” ve “ تذکر / Tezekkür”	14
1.2.1.2. “ تدبر / Tedebbür”	15
1.2.1.3. “ عقل / Akl” ve “ تعقل / Te‘akkul”	16
1.2.1.4.“ فکر / Fikr” ve “ تفکر / Tefekür”	17
1.2.2.1. “ عبرة / İbret” ve “ اعتبار / İ‘tibâr”	19
1.2.2.2. “ نظر / “Nazar”	19

1.2.2.3. “أولو الأبصار” / “Ulu’l-Ebsar” ve “بصيرة / Basîret”	20
1.2.2.4. “المُتَوَسِّمِينَ” / “Mütevessimin”	21
1.2.2.5. “روية” / “Ru’yet” ve “روية” / “Reviyye”	21
1.2.2.6. “تَفَكُّهُ” / “Tefakkuh”	22
1.2.2.7. “آية / Ayet”	22

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYYEDEN ASR-I SAADETE DÜŞÜNCE YAPISININ DEĞİŞİMİNDE TEDEBBÜR AYETLERİNİN KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

2.1. Cahiliyye Dönemi	27
2.1.1. Cahiliyye Kavramı	27
2.1.2. Kur’an-ı Kerim’de Cahiliyye Kavramı	29
2.1.3. Cahiliyye Devri Düşünce Yapısı	34
2.2. Mekke’nin 1. Dönemi: Vahyin Başlangıcından Habeşistan’a Hicrete (610-615)	45
2.2.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	48
2.3.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	54
2.4. Mekke’nin 3. Dönemi: Mi’raç’tan Medine’ye Hicrete Siyer Arka Planı (620-622) ..	62
2.4.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	64
2.5. Medine’nin 1. Dönemi: Medine’ye Hicretten Bedir Savaşı’na Siyer Arka Planı (622-624)	73
2.5.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	77
2.6. Medine’nin 2. Dönemi: Bedir Savaşından Hudeybiye Barış Antlaşması’na (624-628)	81
2.6.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	83
2.7. Medine’nin 3. Dönemi: Hudeybiye Barış Antlaşmasından Tebuk Savaşına (628-630)	85
2.7.1. Siyer Arka Planı	86
2.7.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	88

2.8. Medine'nin 4. Dönemi: Tebuk Savaşından Hz. Peygamber'in Vefatına (630-632)...	92
2.8.1. Siyer Arka Planı	92
2.8.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi	93
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	119

KISALTMALAR

b. :Bin

c. :Cilt

çev. :Çeviren

haz. :Hazırlayan

hz. :Hazreti

(s.a.v.) :Sallahu aleyhi ve sellem

thk. :Tahkik Eden

vb. :Benzeri

TABLULAR LİSTESİ

1. Tablo: Nüzul Sırası Listeleri.....99
2. Tablo: Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar inen ayetlerin konu sıralaması..... .103
3. Tablo: Habeşistan'a hicretten Mi'raç'a kadar inen ayetlerin konu sıralaması 104
4. Tablo: Mi'raç'tan Medine'ye hicrete kadar inen ayetlerin konu sıralması108
5. Tablo: Medine'ye hicretten Bedir savaşına kadarki inen ayetlerin konu sıralaması113
6. Tablo: Bedir Savaşı'ndan Hudeybiye Barış anlaşmasına kadar inen ayetlerin sıralaması115
7. Tablo: Hudeybiye Barış anlaşması'ndanTebük Savaşı'na kadar ayetlerin konu sıralaması115
8. Tablo: Tebük savaşı'ndan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına kadar inen ayetlerin konu sıralaması118

GİRİŞ

1- Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu, Kur'an-ı Kerim'deki tedebbür ayetlerini nüzul sırasına göre inceleyerek cahiliyyeden asr-ı saadete nasıl bir zihni değişim olduğunu incelemektir. Bunun için cahili düşünce yapısı ortaya konulduktan sonra siyer arka planı da dikkate alınarak her dönemde Allah'ın hangi konular hakkında düşünmeye davet ettiği tespit edilecektir. Böylece kronolojik olarak tedebbür ayetlerinin 23 yıllık müfredatı ortaya çıkacaktır

2- Araştırmanın Amacı

Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetleri insanlığı düşünmeye davet eden, kişinin içinde bulunduğu durumu sorgulamasını isteyen, kişiye ve toplumlara ideal olan düşünce ve hayat tarzını sunan işaretlerdir. Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı olan Mekke toplumu da geçmişten günümüze yaşayan birçok toplum gibi Haktan uzaklaşmış, dünyevi çıkarlara dayalı bir sistemi takip etmekteydiler. İçinde doğup büyüdükleri inanç sistemini, ahlaki yapıyı, toplumsal örgüyü sorgulayıp zaman ve mekan üstü evrensel gerçeklere ulaşmak yerine kendi çizdikleri dairenin içinde yaşamlarını sürdürüyorlardı.

İşte bu çalışmanın amacı,kısır döngü içinde bulunan cahili zihnin tedebbür ayetleri aracılığıyla nasılderbiye edildiğini tespit etmektir. Kur'an-ı Kerim'in "Düşünmez misiniz, burada akılları olan için işaretler vardır" diyerek özellikle dikkat çektiği konu başlıkları tespit edilerek arı, duru bir zihnin oluşturulması için nasıl bir eğitim müfredatı uyguladığı incelenecektir.

3- Araştırmanın Önemi

Kur'an-ı Kerim'in amacı kişileri ve toplumları hakka ulaştırmaktır. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de birçok yöntem takip edilmiştir. Bazen geçmiş kavimlerden ibret almaları istenirken bazen de bir darb-ı mesel ile mesaj muhataba iletilmiştir. Bu yöntemler kullanırken amaç insanı düşünmeye sevk etmektir. Çünkü ancak zihni olarak değişen ve gelişen kişi kendisini ve toplumu düzeltebilir. Bunun için Kur'an-ı Kerim ilk önce zihinleri değiştirmeyi hedeflemiştir. Kur'an-ı Kerim'deki yüzlerce tedebbür ayeti de bunun kanıtıdır.

Çalışmada her ne kadar cahili zihniyetin zaman içindeki değişimi incelenirse de cahili zihnin sadece İslam'dan önce yaşanıp biten bir devre ait olmadığı aşikardır. Allah'ın çizdiği hikmet dairesinin dışında olan her inanış, söylem ve davranış cahili zihnin dışı vurumudur. Dolayısıyla bu çalışma cahiliyye devri insanların düşünce yapısının tedebbür ayetleri ile nasıl değiştiğini incelerken bugünün ve geleceğin cahili zihinlerinin aydınlanması için de gerekli ipuçlarını vermesi hedeflenmektedir. Bu çalışmanın konusunu önemli kılan da budur.

4- Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle bilgilerin güvenilir olması için akademik bir üslup çerçevesinde ilk dönemde yazılan tefsir, siyer, hadis vb. kaynaklarına başvurulmuştur. Ayrıca bilgilerin sağlamlığı ve çeşitliliğini sağlamak için aynı konu hakkında birçok farklı esere başvurulmuştur. Bunun yanında günümüze yakın olan eserler de incelenerek bilgi ve fikirlerin güncel olmasına da dikkat edilmiştir. Çalışmamızda cahiliyye devri düşünce yapısının değişiminin zaman içindeki değişimi incelendiği için tedebbür ayetleri siyer akışına uygun olarak nüzul sırasına göre incelenecektir. Böylece siyer – nüzul ilişkisi incelenirken, düşüncenin zaman içinde değişimi de görülecektir. Araştırmada konu ile ilgili eserlerden tarama yapılırken elde edilen bulguların genel tasviri yapıp sonuçlar eleştirel bir gözle incelenecektir.

5- Araştırmanın Sınırları

Kur'an-ı Kerim'deki bütün ayetler bir anlamda tedebbür ayetidir. Bununla beraber bu çalışmada sadece tedebbür ile ilgili kelimelerin geçtiği ayetler incelenmiştir. Ayrıca tedebbür ayetleri siyer arka planında incelenirken ne Hz. Muhammed'in hayatı hakkındaki ayetlerle ilgili farklı yorumlara ne de ihtilaflara yer verilmiştir. Sadece siyer arka planında tedebbür ayetlerinin hangi konulara dikkat çektiği incelenerek dönemle ilgili genel bir resim çizilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA NÜZUL SIRALAMASI VE DÜŞÜNME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'an'ı Kerim'in birçok ayetinde düşünmeye davet vardır. Kısaca tedebbür ayetleri dediğimiz bu ayetler insanı birçok alanda düşünmeye davet etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırası listelerinin ve tefsirlerinin tarihçesi ve kişilerin Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırasını hazırlama gerekçeleri ele alınacaktır. Daha sonra da Kur'an-ı Kerim'deki "düşünme" ile ilgili kalıplar sözlükler ve tefsirler kullanılarak incelenecektir.

1.1.Nüzul Sırası Listelerinin ve Tefsirlerinin Tarihçesi ve Gerekçeleri

Bu bölümde öncelikle Kur'an-ı Kerim'in yazılma ve toplanma sürecinden başlayarak, ilk nüzul sırası listeleri, tarihi akışa dikkat ederek oryantalistlerin ve İslam âlimlerinin nüzul sırası listeleri ve tefsirleri incelenecektir. Ayrıca kişileri nüzul sırasına göre araştırma yapmaya iten gerekçeler anlatılmaya çalışılacaktır. Son olarak da çalışmamızda, neden nüzul sırasını esas aldığımızı belirterek birkaç nüzul sırası listesi tablo olarak düzenlenecektir.

1.1.1.Kur'an-ı Kerim'in Yazılma ve Toplanma Süreci

Hız. Muhammed kendisine bir ayet geldiğinde bir yandan bu ayeti sahabelere ezberletmiş bir yandan da onu yazıya geçirerek korunması için bir takım vahiy katipleri tutmuştu. Vahiy katipleri de bu ayetleri deri parçalarına, yassı taşlara, kaburga kemiklerine, hurma liflerine ve kağıt gibi malzemelere yazıyorlardı. Kimi rivayetlere göre vahiy katipleri bu suhurları yanlarında tutuyordu, kimi rivayetlere göre de bu ayetler Hız. Muhammed'in evinde toplanıyordu.¹

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin ve surelerin sıralaması ile ayetlerin ve surelerin iniş sırası aynı değildir. Hatta genel olarak söylemek gerekirse Kur'an-ı Kerim'deki sure sıralaması ile surelerin iniş sırası neredeyse birbiriyle zıt yöndedir. İslam alimleri bu noktada sure ve ayetlerin Kur'an-ı Kerim'deki sıralamasının tevkifi mi yoksa içtihadı mi olduğunu tartışmışlardır. Bilindiği üzere Hazreti (Hız.) Peygamber'e birkaç ayet nazil oluyordu. Bunun üzerine bu ayet veya

¹el- Cabiri, Muhammed Abid, *Kur'an'a Giriş*, trc. Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2013, ss.243-244.

ayetleri daha önce inmiş olan bir surenin içine dahil ediyordu. Hatta bazı Medeni ayetler, Mekki surelere yerleştiriliyordu².

Surelerin tevkifi olarak düzenlendiğini iddia edenlerin delilleri şöyledir: Onlara göre sureler Hz. Peygamber zamanında tertip edilmişti. O tertip de Hz. Osman'ın mushafının tertibidir.³ Ashabtan hiç kimsenin bu tertibi tartışma konusu yapmamış olması da bu tertibin Hz. Peygamber devrindeki aynısı olduğuna delalet etmektedir. Kısacası ashab-ı kiram bu mushaf üzerine icma etmişlerdir.⁴ Ayrıca delil olarak şu hadisi şerif de gösterilebilir: “Bakara ve Al-i İmran sureleri, Kur'an'ın tertibinde niye başa alındı diye sorduğunu işittim. O da şu cevabı verdi: Bu iki sure Kur'an'ın tertibinden dolayı başa alınmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in tertibi, Resulullah'ın ve kendisi ile beraber olan sahabenin bilgisi, bu konuda aralarında ittifak hasıl olmasıyla gerçekleşmiş, hakkında soru sorulacak bir şüphe kalmamıştır.”⁵ Surelerin tevkifi olduğunu savunanlar için sadece tek bir ihtilaf vardır. O da Tevbe suresinin, Enfal suresinin devamı mı olduğu, yoksa bu iki surenin ayrı ayrı sureler olarak kabul edilmesinin Hz. Osman'ın icthadi olup olmadığı konusudur.⁶

Surelerin sıralamasının icthadi olduğunu söyleyenlerin en büyük delilleri ise ashabin elindeki mushafların farklı sıralamaya sahip olmasıdır.⁷ Gerçekten de Abdullah b. Mesud'un, Ubey b. Ka'b'ın, İbn Abbas, Cafer es-Sadık, Hz. Ali'nin kendilerine ait mushafları vardı. Bu mushaflar Hz. Osman'ın mushafındaki sıralamadan farklı bir tertibe sahipti⁸ Ama bu durum tek başına surelerin sıralamasının icthadi olduğunu ispat etmeye yetmemektedir. Sahabeler ayetler indikçe, ayetlerin iniş sınırı sırasına göre kendi özel mushaflarını oluşturmuş olabilir. Bu mushaflar onların şahıslarına aitti. Ama Hz. Osman'ın mushafının tertibi ise sahabenin hepsinin huzurunda ve onların ittifakıyla yapılmıştır. Hz. Osman'ın

² Draz, Muhammed Abdullah, “Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri” Çev. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, Eylül, Ekim, Kasım, Sayı 19,20,21, s.193.

³ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.245.

⁴ Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, Mektebetü'l Adab, Mısır trs, s.6; Yılmaz, Mehmet Faik, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.145.

⁵ Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, s.146.

⁶ Saidi, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, s.7-8; Draz, “Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri”, s.194.

⁷ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.244; Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, s.148.

⁸ Saidi, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, s.16-27.

tertibî sabit olunca Abdullah b. Mesud, Ubey b. Ka'b ve Hz. Ali bunu kabul etmişlerdir.⁹ Ashabın hepsi Hz. Osman'ın mushafı etrafında cem oldular. Eğer Hz. Osman'ın mushafı sadece kendisinin ichtihadı olsaydı, bütün sahabeler ellerindeki kendi mushaflarını terk edip tek bir mushaf etrafında birleşmezlerdi.

1.1.2. İlk Nüzul Sırası Listeleri

İlk dönemlerde yazılan nüzul sırası listeleri daha çok tefsir usulü anlamında ele alınmıştır. Nüzul sıralaması surelerin Mekki mi Medeni mi olduklarını tespit ederek onların daha iyi anlaşılması için hazırlanmakla beraber nüzul sırasına göre tefsir yapılmamıştır. İlk dönemlerde yapılan nüzul sırası listelerini tarihi akışa göre şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra nüzul sırasına göre bir liste hazırladığı rivayet edilmektedir. Ama elimizde bu liste mevcut değildir.¹⁰
2. ed-Dureysi, (ö. 906) "*Fedailu'l-Kur'an*" isimli eserinde İbn Abbas'tan rivayet edilen, Mekke ve Medine dönemindeki sureleri "sümme" atıf harfini kullanarak yapılan nüzul sıralaması listesini esas almıştır. Buna göre Mekke'de 85 sure inmiştir. Bunların ilki Alak suresi sonuncusu Mutaffifin suresidir. Medine'de 28 sure inmiştir. Bunların ilki Bakara sonuncusu Tevbe suresidir. Müellif Fatiha suresini bu sıralamaya koymamıştır.¹¹
3. Beyhaki (ö.1066) "*Delailu'n-Nübüvve*" adlı eserinde İkrime ve Hüseyin Ebi Hasan'ın rivayet ettiği nüzul sırası listesini kullanmıştır.¹²
4. Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el- Kelbi el- Gırnati, (ö. 1340) *et-Teshil li-Ulumi't- Tenzil* adlı eserinde sureleri ittifakla Medeni olan sureler (22), ittifakla Mekki olan sureler (79), Mekki mi yoksa Medeni mi olduğu tartışmalı olan sureler (13) şeklinde üç gruba ayırmıştır.¹³

⁹ Yılmaz, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, s.147.

¹⁰ Rıza Savaş ve Ömer Dumlu, *Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul Haziran 2010, s.164.

¹¹ ed-Dureysi, Ebu Abdillâh Muhammed b Eyyüb, *Fedailu'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Dımeşk 1987.s.33-34.

¹² Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed (ö. 458), *Delâilü'n- Nübüvve ve Ma'rifetü Ashabi Sahibi'ş-Şerîa*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1985, C. 7, s.142-143.

¹³ Savaş ve Dumlu, *Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.164-165.

5. Suyuti (ö. 1505), *el-İtkan* adlı eserinde, ed-Dureysi'nin (ö. 906) "*Fedailu'l Kur'an*" isimli eserinde İbn Abbas'tan rivayet edilen nüzul sırası listesi ile Beyhaki'nin (ö.1066) "*Delailu'n-Nübuve*" adlı eserinde İkrime ve Hüseyin b.Ebi Hasan'ın rivayet ettiği nüzul sırası listesini ve bu konudaki diğer rivayetleri toplamıştır.¹⁴ Diğer kaynaklarda Suyuti'nin nüzul sıralaması diye bahsi geçen sıralama ed-Dureysi'nin *Fedailu'l-Kur'an* isimli kitabındaki İbn Abbas'tan rivayet edilen nüzul sıralamasıdır.

1.1.3. Oryantalistlerin Nüzul Sırası Listeleri ve Gerekçeleri

1800'lü yılların sonlarından itibaren oryantalistlerin Kur'an-ı Kerim'e olan yaklaşımları farklı bir boyut kazanmıştır. Daha önce oryantalistlerin bu konudaki çalışmaları çok sınırlıydı. Yapılan çalışmaların çoğu genel olarak, Kur'an-ı Kerim'i toptan reddetme şeklindeydi. Özellikle 1800'lü yılların sonlarından itibaren, oryantalistler, Kur'an-ı Kerim'e daha insafli bir şekilde yaklaşmışlardır. Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Muhammed'in düşüncelerinin bir ürünü olarak değerlendiren oryantalistler, Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'i oluştururkenki düşünce dünyasını anlamaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırasına göre olan tertibini göz önünde bulundurmuşlardır. Hz. Muhammed'i, Kur'an-ı Kerim'i yazmaya iten arka planı görmeye çalışmışlardır.¹⁵ Kur'an-ı Kerim'i dağınık ve düzensiz bir kitap olarak algılayan oryantalistler, kendilerince Kur'an-ı Kerim'e tarihi bir akış kazandırmaya çalışmışlardır. Hatta Rus oryantalist L. İ. Klimoviç'e göre, "Kur'an'ı okumaya başlayan her okuyucuyu ilk olarak şaşırtan şey, kronoloji sırasındaki aksamalar ve özellikle mana sırasıdır."¹⁶ diyerek bu konudaki düşüncesini ifade etmiştir.

Oryantalistlerin yaptıkları bu listeler İslam dünyasında da dikkat çekmiştir. Özellikle Hindistan ve Mısır'daki âlimlerin bu alanda çalışmalar yapmasına sebep

¹⁴ es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumu'l Kur'an*, er-Risale, Beyrut 2008, s.33-36.

¹⁵ Savaş ve Dumlu, *Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.168.

¹⁶ L.İ. Klimoviç, Kur'an Metninin Oluşumu ve Tertibi, Çev. M. Kemal Atik, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş 2004, sayı 4, s. 151.

olmuştur. Hatta ülkemizde bazı Türkçe meallerinin, nüzul sırasına göre hazırlanmasını sağlamıştır.¹⁷

Oryantalistlerin hazırlamış oldukları listeler kronolojik olarak şunlardır:

1. Gustav Weil, (ö.1890) “*Historisch Kritische Einleitung in den Koran*” isimli eserinde surelerin nüzul sıralaması ile ilgili bilgiler sunmaktadır.¹⁸
2. Sir William Muir, (ö.1905) “*The Life of Mohamet*” isimli eserinin sonuna surelerin nüzul tertibini gösteren bir liste eklemiştir.¹⁹
3. Theodor Nöldeke, (ö.1930) “*Geschichte Des Qorans*” adlı eserinde surelerin nüzul sıralamasını yapmıştır.²⁰
4. Hartwig Hirschfeld, (ö.1934) “*New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*” adlı eserinde ayetlerin nüzul sıralamasını yapmıştır.²¹
5. Richard Bell, (ö.1952) “*Introduction into the Qur’an*” ve “*The Qur’an: Translated with Critical Rearrangement of the Surahs*” adlı eserinde Kur’an-ı Kerim’in tertibi ile ilgili iddialarda bulunmuştur.²²
6. Regis Blachere, (ö.1973) “*Le Coran*” isimli Kur’an-ı Kerim’in Fransızca mealinin girişinde sureleri Mekki ve Medeni olarak ayırarak surelerin nüzul sıralamasını verir.²³

1.1.4. İslam Alimlerinin Nüzul Sırası Listeleri, Tefsirleri ve Gerekçeleri

Oryantalistlerin, Kur’an-ı Kerim’i nüzul sırasına göre tertip etme çalışmaları İslam dünyasını da etkilemiştir. İslam âlimleri ilk etapta yapılan çalışmaları incelemiş ve yapılan çalışmalara tepki olarak cevap vermişlerdir. Bazen oryantalistlerin, hazırladıkları kronolojik listelerin doğru ya da yanlışlığını

¹⁷ Örnek olarak; İslamoğlu, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012; Eliaçık, R. İhsan, *Nüzul Sırasına Göre Yaşayan Kur’an Türkçe Meâl/Tefsir*, İnşa yayınları, İstanbul 2011; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an-ı Kerim Meâli (İniş Sıralı)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁸ Weil, Gustav, *Historisch Kritische Einleitung in den Koran*, Verlag Von Belbagen, Bielefeld 1844, s.42-86.

¹⁹ Watt, W. Montgomery, *Bell’s Introduction into the Qur’an*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2002, p. 206-213.

²⁰ Nöldeke, Theodor, *Geschichte Des Qorans*, Dieterichsche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1938, p.334-351.

²¹ Hirschfeld, Hartwig, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Royal Asiatic Society, London, 1902, p.143-145.

²² Bell, Richard, *Introduction to The Quran*, The Edingburgh Universty Press, London 1953, p. 100-115.

²³ Blachere, Regis, *Le Coran*, G. P. Maisonneuve et Larose, Paris 1966, s.12-18.

tartışırken bazen de kendilerine göre doğru olan nüzul sırası listeleri hazırlamışlardır.

Özellikle belirtmek gerekir ki, İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan nüzul sırası listeleri, bu listelerden amaç bakımından farklıdır. İlk dönemde çıkan listeler, daha çok tefsir usulünün bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Sureler özellikle Mekki ve Medeni ayırımına tabi tutulmuşlardır. Hazırlanan bu listeler İslam alimlerini nüzul sırasına göre tefsir yapmaya itmemiştir. Ama 1900'lü yıllardan sonra hazırlanan listeler, bir yandan oryantalistlere bir cevap niteliği taşıırken, bir yandan da İslâma yeni bir nefes kazandırma amacı taşımaktaydı.

Geçmişten günümüze yapılan Kur'an'ı anlama çabalarında insanlar içinde buldukları düşünce akımlarının ve yaşadığı çağın etkisinde kalmışlardır. Kur'an evrensel olmasına karşın O'nun tefsir ve te'vil'in asırdan asıra bu kadar çok farklılık göstermemesi gerekmektedir.²⁴Burada şu noktaya da dikkat çekmek gerekir: Burada üzerinde konuşulan konu Kur'an'ın anlaşılması değil, Kur'an'ın yorumlanmasıdır. Çünkü Kur'an'ın ilkten anlaşılması Kur'an vahyinin ilk muhatapları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anlama da hem rivayet hem de yaşayan sünnet olarak tarihe geçmiştir.²⁵ Kur'an-ı Kerim'le ilgili diğer çalışmalar ise Kur'an'ın yorumlanması olarak ifade edilmelidir. Bunun yanında bir metnin doğru yorumlanması için, sözün geçtiği anın ve mekânın doğru bir şekilde okunması gerekir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in de doğru anlaşılması için Kur'an-ı Kerim'in indiği zamanın ve mekânın anlaşılması elzemdir. Zaten ilk dönemlerden beri yapılan tefsir çalışmalarında sebep-i nüzul gibi ayetin indiği ortamın anlaşılmasına katkı sunacak yöntemler kullanılmıştır. Örneğin; konuyla ilgili olarak İbn Sirin şunu nakletmektedir: "Ubeyde'ye Kur'an'ın bir ayeti hakkında sordum. Bana: "Allah'tan kork ve doğru ol. Kur'an'ın ne hakkında indiğini bilenler öldü gittiler." dedi.²⁶ Öte yandan da özellikle işari tefsirlerde nüzul ortamına dikkat edilmeden yorumlamalar yapılmıştır. Bu da sözün içinde bulunduğu andan kopartılarak, sözün canlılığını yitirmesine ve gerçek manadan uzaklaşmasına sebep olmuştur.

²⁴ Özaktan, Fatih, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, Marmara Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s.149.

²⁵ Öztürk, Mustafa, *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, ss. 37-38.

²⁶ Vahidi, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrût 1998, s. 11

İşte, 1900'lü yıllardaki bazı İslam alimleri gerek tefsirlerin halkın diline hitap edemediğini düşündükleri gerekse oryantalistlerin ortaya koydukları iddialara cevap vermek için, nüzul sırası listeleri ve nüzul sırasına göre yazılmış tefsirleri ortaya koymuşlardır. Kur'an-ı Kerim'i nüzul sırasına göre tefsir etme yöntemi aslında genel olarak buhranlı bir dönem yaşayan Müslümanlara yeniden bir diriliş ruhunu kazandırma çalışmasıdır. Nüzul sırasına göre tefsir yapan âlimler incelendikleri zaman, bu âlimlerin içinde buldukları toplumda bir uyanışı başlatmaya çalıştıkları görülecektir. Bu müfessirler aynı zamanda topluma yön veren birer dava adamlarıydı. İslam toplumlarının içinde buldukları kaotik durumdan kurtarmayı amaç edinmişlerdi. Bunun için yapılacak şey Kur'an-ı Kerim'in cahiliyye devrini, asri saadete nasıl çevirdiğini anlamaya çalışmaktır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'deki ayetler nüzul sırasına göre incelenip, Kur'an-ı Kerim'deki tedricilik de dikkate alınarak Kur'an-ı Kerim'in toplumu nasıl değiştirdiğinin anlaşılması gerekiyordu. Tabiri caizse amaç; şu anda cahiliyye devrini yaşayan Müslümanlara Kur'an-ı Kerim'i ayet ayet tekrar indirerek onları asrı saadet düzeyine tekrar çıkarmaktı. Bu anlamda başta oryantalistlere cevap vermek amacıyla hazırlanan nüzul sırası listeleri toplumsal bir uyanışın gerçekleştirilmesi için hazırlanan nüzul sırasına göre tefsirlere dönüşmüştür. Örneğin; nüzul sırasına göre tefsir yazan Muhammed İzzet Derveze'ye göre:

*“Kur'an-ı Kerim'i anlama ve ona hizmet etmede bu yöntem en üstün yöntemdir. Çünkü bu yöntem sayesinde nebevi seyrin aşamalarını izlemek mümkün olduğu gibi, tenzilin merhalelerini de en açık ve detaylı şekliyle izlemek mümkündür. Bu yöntemle okuyucu Kuran'ın indiği atmosfere girecek, Kuran'ın indiği ortamları olan münasebetini ve boyutlarını görecek. Böylece tenzilin hikmeti kendisine tecelli edecektir.”*²⁷

Azeri asıllı Mehdi Bazergan, “*Adım Adım Vahiy*” adlı kitabının önsözünde bu tarz metodu tercih etmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır:

*“70 yıllık Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimi ile İran toplumundaki Kur'an-ı Kerim eğitimi, Kur'an-ı Kerim'le amel bağlamındaki araştırmalar ve bu araştırmalar sonucu oluşan deneyimlerin ürünüdür.”*²⁸

²⁷ Derveze, Muhammed İzzet, *Tefsiru'l- Hadis*, Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1964, C. 1, s.9.

²⁸ Bazergan, Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, Çev. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara 1999, s. 20.

Fehmü'l- Kur'an isimli tefsirini nüzul sırasına göre yazmış olan Muhammed Abid el-Cabiri de bu konuda şöyle demektedir:

*“Herhangi bir sureyi kendisinden önce ve sonra inmiş olan surelerle birlikte değerlendirdiğimiz ve bu sürelerin yoğunlaştıkları konuya dikkat ettiğimizde, bu konu bütünlüğünün o surelerin indiği dönemde Hz. Peygamber’in ve sahabelerin yaşadığı olaylarla birebir bağlantılı olduğunu, arada muazzam bir uyumun bulunduğunu görmekteyiz. İşte buradan açıkça anlamaktayız ki; "vahyin iniş süreci davetin gidişatıyla uyum arz eder.”*²⁹

Başta da ifade ettiğimiz gibi son dönem İslam âlimleri günümüz Müslümanlarının sorunlarına çözüm bulmak için Kur'an-ı Kerim'i canlı bir hayat olarak okuyucularına sunmak istemişlerdir. Aslında yapılan bu çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Zira bunlar toplumun Kur'an-ı Kerim'e olan yönelişini arttırmıştır. Ama şu noktayı da özellikle ifade etmek gerekir ki; Kur'an-ı Kerim nüzul merhalelerinin tarihsel bir formu değildir.³⁰ Yani Kur'an-ı Kerim sadece Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin tarihi sürecini anlatan bir kitap değildir. Elbette ki Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamberin hayatı arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Ama Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'inve Müslümanların yaşadıkları olayların tarihi akışına göre düzenlenmemiştir. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin ve surelerinin sıralaması tevkifidir. Kur'an-ı Kerim'i, sadece Hz. Peygamber'in ve Müslümanların yaşadıkları olaylara endekslemenin Kur'an-ı Kerim'in ilahi ve evrensel oluşuna gölge düşüreceği söylenebilir. Elbette ki Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışırken ayetlerin indiğünüzul ortamına dikkat ederekmana verilmesi gerekmektedir. Ama verilenmana sadece tarihin bir noktasında takılı kalmamalı, zamanın her anına cevap vermelidir. Kur'an-ı Kerim'i evrensel yapan şey tam olarak budur. Yani ayetin nüzul sebebi iyi okunarak ayet anlaşılmalıdır ama bu özel durum çıkarılan sonucun genelliğine mani olmamalıdır.

Ayrıca Draz'ın belirttiği şu noktaya dikkat etmek gerekir ki;

“Sureler Mekki ve Medeni ayırımına tabi olsalar da öz itibari ile tek bir amaca hizmet etmektedir. Ayet ve surelerde itikat, muamelat, haşr gibi konular

²⁹ Cabiri, Muhammed, *Fehmü'l- Kur'an*, Çev. Muhammed Coşkun, İlim Yurdu Yayıncılık, C 1, İstanbul, 2014, s.15.

³⁰ Draz, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.193.

birbirinin içine girmiş, birbiriyle bütünleşmiş ve birbirlerini kuşatmışlardır. Öyle ki, bu konuların hepsi tek bir ifade gibi birbirini desteklemektedir."³¹

Kısaca belirtmek gerekirse; oryantalistlerin son dönemlerde nüzul sırası listeleri hazırlamalarına karşılık İslam dünyası âlimleri ilk başta bu listelere cevap olarak kendi nüzul sırası listelerini hazırlamışlardır. Daha sonra da toplumu Kur'an-ı Kerim'i ile uyandırma çalışmalarının bir ürünü olarak nüzul sırasına göre tefsirler yazılmıştır. Bu tefsirlerin Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına farklı yönde bir katkı sunacağına inanmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in peygamberlik hayatının bir tarihi olmadığı, O'nun Allah'ın kelamı olması hasebiyle kendisine ait bir düzeninin ve tertibinin olduğu noktası unutulmamalıdır.

Şimdi de bu benzeri gerekçelerle İslam âlimleri tarafından hazırlanan nüzul sırası listelerini inceleyelim:

- 1- Sait Hasan Yakup (ö.1940) bu alanda çalışmalar yapmıştır.
- 2- Mirza Ebü'l- Fazl (ö.1956) bu alanda çalışmalar yapmıştır.
- 3- Muhammed Ecmel Han, *Tertibü Nüzuli'l- Kur'an'l- Mecid* isimli eserinde nüzul sırası listesi yapmıştır.
- 4- Abülmüteal Es-Saidi, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an* adlı eserinde süreleri nüzul sırasına göre liste hazırlamıştır.³²
- 5- Mevdüdi (ö.1979) *el-Mebadiu'l-Esasiyye li-Fehmi'l-Kur'an* adlı eserinde nüzul sırası listesi hazırlamıştır.
- 6- Haşim Emir Ali (ö.1987)bu alanda çalışmalar yapmıştır.³³

Nüzul sırasına göre hazırlanan tefsirleri ise şöyle sıralayabiliriz.

- 1- Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin, (1978) 15 ciltlik *Meâricu't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbür'ü*³⁴
- 2- Abdülkadir Molla Huveys Ali Gazi el-Furati ed-Deyrezuri'nin (ö.1978), *Tefsiru'l-Beyani'l-Meani'si*
- 3- Muhammed İzzet Derzeze'nin (ö.1984), *et-Tefsiru'l-Hadis'i*,³⁵
- 4- Cabiri, Muhammed Abid, *Kur'an'a Giriş ve Fehmü'l Kur'an'ı*³⁶,

³¹ Draz, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri*, s.198.

³²es-Saidi,*en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, s.9-15.

³³Savaş ve Dumlu, *Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.164 –167.

³⁴ Meydani, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Mearicu't-Tefekkür ve Dekaike't Tedebbür*, Daru'l-Kalem, 2000.

³⁵ Derzeze, Muhammed İzzet, *Tefsiru'l- Hadis*.

5- M. Zeki Duman'ın, (2013) *Beyanü'l-Hak'ı*³⁷ nüzul sırasına göre yazılan tefsirlerdendir.

1.1.5. Tedebbür Ayetlerini Nüzul Sırasına Göre İncelemenin Gerekçeleri

Kur'an-ı Kerim'in yazılma ve toplanma sürecinden başlayarak günümüze kadar yapılan nüzul sırası listelerinin tarihçesini ve gerekçeleri izah edilmeye çalışılmıştır. Şimdi de bu çalışmada neden tedebbür ayetlerini Kur'an-ı Kerim'deki sıralamaya göre değil de nüzul sırasına göre incelenmesi gerektiği açıklanacaktır. Çalışmanın amacı, cahiliyye devri zihin yapısının değişmesinde tedebbür ayetlerinin etkisini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada cahiliyye devri zihin yapısının incelenmesinin sebebi de başlangıç noktasını tespit etmektir. Cahiliyye devri zihin yapısını başlangıç noktası yaptıktan sonra tarihi akış içerisinde tedebbür ayetlerinin bu zihne neler öğretmeye çalıştığı tespit edilmeye çalışılacaktır. İşte tedrici olarak yapılan bu eğitim faaliyetinin nasıl yol aldığını anlayabilmek maksadıyla, tedebbür ayetleri nüzul sırasına göre incelenecektir. Tabii ki bu yapılırken, daha önce ifade edildiği gibi, verilen mananın tarihin belli bir noktasına hapsedilmemesine çalışılacaktır. Ayetleri anlamak için nüzul ortamına ve sırasına dikkat edilirken ayetlerin mesajlarının zaman ve mekân üstü olduğu unutulmamaya çalışılacaktır.

1.1.6. Nüzul Sırası Listeleri

Kur'an-ı Kerim'in iniş sürecinden bugüne kadar yapılan nüzul sırası listelerini ve nüzul sırasına göre hazırlanmış olan tefsirleri daha önce incelemiştik. Çalışmamızın son kısmında ilk nüzul listelerini rivayet eden iki kişi, oryantalistlerden iki kişi ve son dönemdeki İslam alimlerinin hazırlamış oldukları nüzul listelerinden iki kişinin hazırlamış oldukları listeler tablo halinde verilecektir. Böylece bugüne kadar hazırlanmış olan nüzul listelerinin genel bir resmi görülüp, ilk günden bugüne kadar hazırlanmış olan nüzul listelerini karşılaştırma imkânı bulunacaktır.

Kaynaklarda nüzul sırası listeleri konusunda sadece iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi İbn Abbas'a diğeri de İkrime ve Hasan b. Ebi Hasan'a aittir. Kaynaklarda, nüzul sırası listesini veren ilk rivayet oldukları için

³⁶ Cabiri, *Fehmü'l- Kur'an*.

³⁷ Duman, M. Zeki, *Beyanu'l Hak: Kur'an Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, 2016.

tablonun başına bu iki liste konulmuştur. Oryentalistlerden ise ilk nüzul sırası listesini hazırlayan Sir William Muir ile alanında çok ses getiren Nöldeke'nin listeleri tercih edildi. Son dönemde hazırlanan nüzul listelerinden ise birçok kitaba kaynaklık eden es-Saidi'nin ve nüzul sırasına göre tefsir yazmış olan İzzet Derveze'nin listeleri tercih edildi. Tablomuzda koyu renk olanlar Mekki, diğerleri ise Medeni surelerdir.

İbn Abbas'tan rivayet edilen nüzul sırası listesi ed-Dureysi'nin kitabındaki listedir. Ayrıca ilgili rivayette Fatıha Suresinin Mekki olduğu belirtilmekte fakat nüzul sırasına yer verilmemektedir. Bu yüzden Fatıha suresi tabloya yerleştirilmemiştir.

İkrime ve Hüseyin b. Ebi Hasan'dan alınan rivayetteki nüzul sırası listesi ise Suyuti'nin el-İtkan adlı eserinden alınan Beyhaki'nin "*Delailu'n-Nübuvve*" adlı eserindeki nüzul sırası listesidir. Beyhaki, kitabında Fatıha, Araf ve Meryem surelerinin Mekki olduğunu söylemekte ama bu sureleri sıralamanın içine yerleştirmemektedir. Bundan dolayı bu sureler sıralamanın içine dahil edilmemiştir.

Ayrıca Suyuti, kitabına ed-Dureysi'nin Kur'an isimli kitabındaki İbn Abbas'tan rivayet edilen nüzul sıralamasını da almıştır. Diğer kaynaklarda Suyuti'nin nüzul sıralaması diye bahsi geçen sıralama ed-Dureysi'nin *Fedailu'l Kur'an* isimli kitabındaki İbn Abbas'tan rivayet edilen nüzul sıralamasıdır. Her iki rivayet arasında karşılaştırma yapıldığı zaman şu görülecektir; İkrime ve Hasan b. Ebi Hasan'dan alınan rivayetteki nüzul sırasında eksik olan Fatıha, A'raf ve Meryem sureleri yerlerine yerleştirilirse, İbn Abbas'ın listesi ile İkrime ve Hasan b. Ebi Hasan'ın listesi birkaç nokta hariç birbiri ile uyumaktadır.

1.2. Kur'an-ı Kerim'deki Düşünme İle İlgili Kavramlar

Kur'an-ı Kerim insanları düşündüren, düşünmeye davet eden hatta düşünmemeyi eksiklik olarak gören bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'de "düşünme" ile ilgili olarak 750'den fazla ayet bulunmakla beraber "düşünme" kavramı ile ilgili 19 tane kalıp vardır. Bu kalıplardan, "ذکر / Zikr" ve "تذكر / Tezekkür", "تدبر / Tedebbür", "عقل / Akıl" ve "تعقل / Te'akkul", "فكر / Fikr" ve "تفكر / Tefekkür" doğrudan düşünme manası taşıırken, "عبرة / İbret" ve "اعتبار / İ'tibâr", "نظر / Nazar", "المُتَوَسِّمِينَ / Ulu'l-Ebsar" ve "أولو الأبصار" / Basîret" ve "بصيرة" /

”Mütevessimin” , “رؤية / Ru’yet” ve “روية / Reviyye” , “تَفَكُّهُ” / “Tefakkuh” , “اية / Ayete” , “وعظ / Veaza” dolaylı olarak düşünme manası taşımaktadır. Ayrıca “أولوالأبواب” / “Ulu’l-Elbab”, “أولوالنهي” / “Ulu’n-Neha”, “ذی حجر” / “ZiHicr”, “احلام” / “Ehlam”, “رُشْد” / “Rüşd”, “قَلْب / Kalb” , “فؤاد / Fuad” kalıpları ise “Akl” kavramının müteradifi olarak kullanılmaktadır. Şimdibu kavramların tahlilleri yapılmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Doğrudan Düşünme İle İlgili Kavramlar

Bu bölümde doğrudan düşünme manasına taşıyan “ذکر / Zikr” ve “تذکر / Tezekkür” , “تدبر / Tedebbür” , “عقل / Akl” ve “تعقل / Te’akkul” , “فکر / Fikr” ve “تفکر / Tefekkür” kavramlar incelenecektir.

1.2.1.1. “ذکر / Zikr” ve “تذکر / Tezekkür”

Zikr, hatırlamak için ezberlemek, dille tekrar etmek anlamlarına gelmektedir.³⁸Zikr, “söz konusu bilginin akla getirilmesi, birşeyin kalbe gelmesi ya da söylenen söz”demektir.³⁹ Zikr ve tezekkür sözlükte aynı anlamdadır ve “hem lisan ile anma hem de kalp ile hatırlama, akıldan geçirme” demektir.⁴⁰

Kur’an-ı Kerim’de ذکر kalıbı; 84 defa ذَكَرَ , 18 defa ذَكَرَ , 51 defa تَذَكَّرَ , 1 defa أَذَكَرَ , 1 defa تَذَكَّرَ , 18 defa ذَكَرَ , 23 defa ذَكَرَ , 76 defa ذَكَرَ , 1 defa ذَكَرَات , 2 defa ذَكَرَات , 1 defa ذَكَرَ , 6 defa مَذَكَّرَ , 1 defa تَذَكَّرَ , 9 defa مَذَكَّرَ , 1 defa ذَكَرَ , 1 defa ذَكَرَ şeklinde toplamda 292 defa geçmektedir.⁴¹

Kur’ân’da, “zikr” kelimesi, “Allâh’ı dille hamd, tesbîh ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnîâyetler üzerinde düşünmek şeklindeki mânalarının yanı sıra Kur’ân’dan önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyan, ikaz, nasihat, şeref, ayıp ve unutmanın zıddı gibi anlamlarda da

³⁸ İbn Manzur, Muhammed b. Mukarrem b. Ali Ebu’l Fadl Cemaleddin Ensari er-Ruveyfi el-Efriqi (ö. 711/1311), *Lisanu’l -Arab* (1-15), Daru’l- Sadr, 3. Baskı, Beyrut1414, C. 4 ,s.308.

³⁹ İsfahani, Ragıb, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş; Mehmet Yolcu Çıra yayınları, 3. Baskı, İstanbul Aralık 2012, s.398.

⁴⁰ Kutluer, İlhan, “Düşünme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, 1993, s.53.

⁴¹ Corpus.quran.com

kullanılmıştır.⁴²“Tezekkür” kelimesini Taberi, “ibret almak”⁴³ olarak açıklamıştır. İbnü’l Cevzi aynı kökten olan “tezkire” kelimesini öğüt⁴⁴ olarak tefsir etmiştir. Fahreddin Razi’ye göre ise daha önce bilinen ama unutulmuş bir şeyin akıl tarafından tekrar hatırlanması istenmesi sonucunda o bilgiyi akla getirmeye çalışmaktır.⁴⁵İbni Kesirise, Bakara suresi 152. ayetindeki “zıkr” kelimesini Allah’ın anılması olarak tefsir etmiştir. Allah’ın kafirleri laneti ile anacağını ifade ederken Hasan Basri’den aldığı bir rivayetle de Allah’ın müminleri rahmeti ile anacağını belirtmiştir.⁴⁶Cabiri “zıkr” kelimesini “uyarı”⁴⁷, “düşünüp öğüt almak”⁴⁸, “ibretle düşünmek”⁴⁹ ve “hatırlamak”⁵⁰ manalarında kullanmıştır.

Kısaca; zıkr ve tezekkür kelimeleri geçmişe yönelik derin düşünme demektir. Bundan dolayı geçmiş kavimler hakkında düşünmeye davet eden ayetlerde de bu kavram kullanılmıştır. Ayrıca “zıkr” kelimesinin kullanıldığı ayetlerde maksat düşünme eylemini başlatmak değil, var olan bir düşünceyi diri tutmaktır. Mekke’nin ve Medine’nin bütün dönemlerinde Allah’ın zikredilmesi yani bir anlamda Allah inancının diri tutulması gerektiği vurgulanmıştır.

1.2.1.2. “تدبر / Tedebbür”

“Tedebbür” kelimesi “د ب ر / De-Be-Ra” kökünden türetilmiş ve “ön tarafın zıddı arka taraf, birşeyin önünü ve arkasını düşünmek”⁵¹, “bir şeyin arkası, işlerin sonunu düşünmek”⁵² anlamına gelen bir kelimedir. Tedebbür “bir işin sonucunu

⁴² Öngören, Reşat, “Zikir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s.409.

⁴³ Taberi, Ebû Ca’fer Muhammed B. Cerîr (ö.310), *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk.ik (Thk..) Abdullâh B. Abdi’l-Muhsin Turkî), Daru’l Hicr, C. 20, s.80.

⁴⁴ İbnü’l Cevzi, Cemaleddin Ebu’l Ferac Abdurrahman Bin Ali Bin Muhammed (ö.597), *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, Beyrut 1422, Cilt 3, s.151

⁴⁵ Muhammed er-Razi Fahreddin İbni’l Allame Diyau-din Ömer (ö.606), *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l -Gayb*, Beyrut 1981, Cilt 2, s.222.

⁴⁶ İbn Kesir, Ebu’l Fida İsmail B. Omar ed-Dimeşki (ö.774), *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, thk.. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Daru’l Kutubü’l İlmiyye, Beyrut, 1419, Cilt 1, s. 336.

⁴⁷ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.30.

⁴⁸ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.220.

⁴⁹ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.266.

⁵⁰ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.269.

⁵¹ İbn Manzur, *Lisanu’l -Arab (1-15)*, Cilt 4, s.268.

⁵² İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.374.

başından hesap etmek” anlamına gelir. Aynı kökten gelen tedbir, tedebbürün sonucu olarak “gereken önlemi almak” demektir.⁵³

Kur’an-ı Kerim’de د ب ر kalıbı 4 defa يُدَبِّرُ , 4 defa أَدْبِرُ , 4 defa يَنْدَبِّرُ , 4 defa دَابِرُ , 18 defa دُبْرُ , 1 defa مُدَبِّرَاتُ , 1 defa إِدْبِرُ , sekiz defa da مُدْبِرُ şeklinde toplam 44 defa kullanılmıştır.⁵⁴

Taberi tefsirinde “OnlarKur’an hakkında düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?”⁵⁵ ayetindeki “tedebbür” kelimesine Dahhak’tan bir rivayetle “birşey hakkında derin düşünmek”⁵⁶ manası vermiştir. İbnü’l Cevzi birşeyin sıhhati hakkında karar vermek için o şey hakkında düşünmek, akıl sahipleri tarafından öğüt alınıp o şeyi zikretmek olarak tefsir etmiştir.⁵⁷ Fahreddin Razi’ye göre ise, tedebbür, işlerin netice ve âkibetleri hakkında düşünmekten ve tefekkür etmekten ibarettir.⁵⁸ İbn Kesir “tedebbür” kelimesini kelimelerin belagatini ve hükümlerin manasını anlamak olarak tefsir etmiştir.⁵⁹ Cabiri ise “düşünmek”⁶⁰ manasında kullanmıştır.

1.2.1.3. “عقل / Akıl” ve “تعقل / Te‘akkul”

Akıl kelimesi “sınırlandırmak, anlayış, zeka, aptallığın zıddı”⁶¹, “ilmi kabul etmeye hazır olan güç, tutmak, sınımsız kavramak”,⁶² manalarına gelmektedir. Akıl (el-akl) kelimesi, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi anlamına gelmektedir. Felsefe ve mantık terimi olarak ise “varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan kıyas yapabilen güç” demektir. Kur’an

⁵³ Kutluer, “Düşünme”, s.53.

⁵⁴ Corpus.quran.com

⁵⁵ Nisa 4/ 82.

⁵⁶ Taberi, *Câmi ‘u’l-Beyân an Te‘vîli Âyi’l-Kur‘ân*, Cilt 7, s.252.

⁵⁷ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l- Kitabu’l-Arabi, Cilt 7, s.296.

⁵⁸ Razi, *Tefsiri’l Kebir Me‘atihu’l-Gayb*, Cilt 10, s.202.

⁵⁹ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur‘ani’l-Azim*, Cilt 7, s.296.

⁶⁰ Cabiri, *Fehmü’l- Kur‘an*, Cilt 1, s.249.

⁶¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab(1-15)*, Cilt 11, s.458.

⁶² İsfahani, *Müfredat Kur‘an Kavramları Sözlüğü*, s. 715-716.

terminolojisinde akıl “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde tarif edilmiştir.⁶³

Kur’an-ı Kerim’de ل ق ع kalıbı 49 defa sadece fiil kalıbında kullanılmıştır. Her seferinde de fiil kalıbında kullanılmıştır.

Kur’an’da kalb, fuad ve elbab kelimeleri bazen aklın yerine kullanılmaktadır. Bu kelimeler akıl manasından çok "sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü" anlamı taşımaktadır. Bu kelimeler daha çok insanın deruni, vicdani alemine ve gönül dünyasına hitap etmektedir.⁶⁴Kur’an-ı Kerim’de bu kavramlardan “ ف ا د / fuad” 16 yerde geçerken, “ ق ل ب / kalb” kavramı 132 ayette geçmektedir. Ayrıca bunun dışında aklın müteradifi olarak “أولوالباب” / “Ulu’l-Elbab” kavramı 17 yerde, “أولو النهى” / “Ulu’n-Neha” kavramı 2 yerde, ذى حجر / “ZiHicr” kavramı 1 yerde, احلام” / “Ehlam” kavramı 1 yerde, رُشْدُ” / “Rüşd” kavramı da 6 yerde geçmektedir.⁶⁵

Taberi tefsirinde te’akkul kelimesini “derinlemesine, inceden inceye düşünüp anlamak” şeklinde tefsir etmiştir,⁶⁶ İbnü’l Cevzi ise tefsirinde akıl sahiplerinin verilen ayetleri kullanan kişiler olduğunu, aklın meyvesinin de doğru şeyleri kullanmak olduğunu dile getirmiştir.⁶⁷Cabiri tefsirinde ise “düşünmek”⁶⁸ manasında kullanılmıştır.

1.2.1.4. “فكر / Fikr” ve “تفكر / Tefekkür”

Tefekkür kelimesi;“ ف ك ر / Fe-Ke-Ra” kökünden türetilmiştir. İbnManzûr “fikr” kelimesini “ düşünmek, bir konuda zihni çalıştırmak”, “tefekkür” kelimesini ise; “derin derin düşünmek” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁹ Ragıp el-İsfahani’ye göre ise “akıl, bilginin bakış açısına göre hareket etmesi ya da ovmak kelimesine dönüşerek işlerin hakikatine ulaşmak için onları irdelemek ve

⁶³ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 7, 1993, s. 238.

⁶⁴ Bolay, “Akıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.239.

⁶⁵ Corpus.quran.com

⁶⁶ Taberi, *Câmi’u l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, Cilt I, s.617.

⁶⁷ İbnü’l Cevzi, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.345.

⁶⁸ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.281.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab* (1-15), Cilt 5, s.65.

araştırmak”⁷⁰ anlamdadır. Kur’an-ı Kerim’de ر ف ك kalıbı; 1 defa فَكَّرَ , 17 defa da يَتَفَكَّرُ şeklinde toplamda 18 defa geçmektedir.⁷¹

Taberi tefsirinde tefekkür kelimesini, kişinin akıyla derin düşünmesi, sonuçlarını tedebbür etmesi, Allah’ın bu konudaki delilleriyle ibret alması, bu hussustaki hükümleri bilmesi ve bu konuda Allah’a itaatetmesi olarak açıklamıştır.⁷² İbnü’l Cevzi tefekkür kelimesini kalbin birşey hakkında tereddütte kalması olarak açıklamıştır. Ayrıca İbn Abbas’tan bir rivayetle tefekkürle kılınan kısaltılmış iki rekatin, gece boyunca kalbin Allah’tan uzak olarak kıldığı namazdan daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Fahreddin Razi’ye göre ise “tefekkür”, “kalp ile manaya bakmaktır ki kalbin tefekkürü bakmak ile müsemmadır. Ayrıca tefekkür birşey hakkında aklını kullanmak, teemmül etmek, bir şeyi tedebbür etmek manalarında kullanılmıştır. Nasilki gözümüzle birşeyi görmek için o tarafa yönelmek gerekliyse kalp ile görmek için de o şeye her yönüyle ilim ve yakın ile bakmak gerekmektedir. Böyle bir teemmül ve tedebbürle bakılıp yavaş yavaş düşünüldüğünde eşyanın hakikatine tam olarak ulaşılabilir.⁷⁴ İbn Kesir “tefekkür” kelimesini ibret almak, meselleri, manayı ve ayetlerin nazil olmasındaki muradı anlamak olarak tefsir etmiştir.⁷⁵ Cabiri, “fıkr” kelimesini “düşünmek”⁷⁶ anlamında kullanmıştır.

1.2.2. Dolaylı Olarak Düşünme İle İlgili Kavramlar

Bu bölümde dolaylı olarak düşünme manası taşıyan “عبرة / İbret” ve “اعتبار / İ’tibâr” , “أولو الأبصار” / “Ulu’l-Ebsar” , “نظر” / “Nazar” , “بصيرة / Basîret” ve “رؤية / Ru’yet” ve “روية / Reviyye” , “تفكُّه” / “Tefakkuh” , “أية / Ayete” , “وعظ / Veaza” kavramları incelenecektir.

⁷⁰ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü* s.805.

⁷¹ Corpus.quran.com

⁷² Taberi, *Câmi’u l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 4, s.693.

⁷³ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l- Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l- Kitabu’l- Arabi , Cilt 1, s.361.

⁷⁴ Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l- Gayb*, Cilt 15, s.79.

⁷⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 1, s.535.

⁷⁶ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an* , Muhammed Abid, Cilt 2, s.100.

1.2.2.1. “عبرة / İbret” ve “اعتبار / İ’tibâr”

عبر “A-Be-Ra” kelimesirüya tabir etmek, manasını sormak, tashih yapmak, birşeyin sayesinde başka birşeyi derinlemesine öğrenmek, nehrin bir tarafı⁷⁷, bir halden başka bir hale geçmek, gözyaşı, görünenin bilgisinden hareketle görünmeyene ulaşmak⁷⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de عبر kalıbı 1 defa تَعْبُرُ, 1 defa أَعْتَبِرُ, 1 defa عَابِرِي, 6 defa da عِبْرَةَ şeklinde toplamda 9 defa geçmektedir. ⁷⁹ Taberi “ibret almak” kelimesini “öğüt almak, ders çıkarmak”⁸⁰ şeklinde tefsir etmiştir. İbnü’l Cevzi’ye ise bir işe her yönüyle bakmak,⁸¹ manasını vermiştir. Fahreddin Razi’ye göre ise “İ’tibâr” kelimesinin kökü “Ubur” dan gelmektedir ve bir şeyden başka birşeye geçmek manasında kullanılmaktadır. Razi, “mutlu olan kişi ibret alandır. Çünkü o şey başına gelmeden aklını kullanmıştır.” sözünü ifade ettikten sonra müfessirlerin “İ’tibâr” kelimesini “birşeyin sonucunu aynı cinsten başka birşeye bakıp anlayarak, bütün yönleri ve delilleri ile eşyanın hakikatine bakmak” şeklinde tefsir ettiklerini dile getirmiştir.⁸² İbn Kesir ise “ibret” kelimesini Allah’ın emirlerine ve resullere ihtilaf edenlerin, kitabı yalanlayanların akıbetlerinin ne olduğu, dünyada nasıl rezil olup ahirette de onlara nasıl acı bir azap hazırlandığını düşünmek⁸³ olarak tefsir etmiştir. Cabiri ise “ibret”⁸⁴ anlamında kullanmıştır.

1.2.2.2. “نظر”/ “Nazar”

Nazar, “görme duygusu, birşeye kalp ya da gözle bakmak, mecazı olarak beklentide bulunmak, birşey hakkında derin düşünmek” anlamlarına gelmektedir.⁸⁵ Râğıbel-İsfahânî’ye göre “Nazar, bir şeyi algılamak ve görmek için gözü ve ileri görüşü ona doğru çevirmektir. Bununla bazen düşünmek ve araştırmak da kastedilir. Ayrıca nazar halk dilinde daha çok gözle bakmak, ulema dilinde ise

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab* Cilt 4, s.529.

⁷⁸ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.669.

⁷⁹ Corpus.quran.com

⁸⁰ Taberi, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 22, s.503.

⁸¹ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, Cilt 4, s. 255.

⁸² Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l-Gayb*, Cilt 29, s.283.

⁸³ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 8, s.87.

⁸⁴ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 3, s.165.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab* Cilt 5, s.215.

daha çok basiret anlamında kullanılmıştır.”⁸⁶Nazar, Taberi’ye göre ise “birşeyden ibret almak”⁸⁷ anlamındadır. Fahreddin Razi’ye göre ise nazar, “düşünmek” manasında kullanılmıştır. “افلا ينظرون” ifadesini açıklarken insanın taklit etmesinin caiz olmadığını, düşünerek istidlal etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁸İbn Kesir ise, Bera b. Azib, İbn Abbas, Dahhak, Ata’ul Horasani, Suddi ve Katade’den yaptığı rivayetle nazar kelimesini düşünmek manasında kullanmıştır.⁸⁹ Cabiri ise “bakmak”⁹⁰ anlamında kullanmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de ن ظ ر kalıbı; 87 defa نَظَرَ , 1”2 defa يُنظِرُ , 8 defa يَنْظُرُ , 1 defa نَظَرَ , 1 defa نَظَرَةً , 1 defa نَظْرَةً , 5 defa نَظْرَيْنِ , 2 defa نَظْرَةً , 6 defa مُنظِرُونَ , 6 defa مُنظِرُونَ şeklinde toplam 129 defa geçmektedir⁹¹.

1.2.2.3. “Ulu’l-Ebsar” / “أولو الأبصار” ve “Basîret / بصيرة”

Besara, “Allah’ın esma’ülhüsna’sından gelip herhangi bir alet olmadan birşeyin iç ve dış yüzünü görmek, görme hissi”⁹²; “görme organı, kalbin anlamayı sağlayan kuvveti”⁹³ anlamlarına gelmektedir.Taberi “efelatubsirun/ افلا تبصرون” ifadesini “onlar bakmıyorlar mı? Üzerinde düşünmüyorlar mı? Hakkikati bilmiyorlar mı?”⁹⁴ şeklinde tefsir etmiştir.Ayrıca “Ulu’l-Ebsar” ifadesini de “anlayış sahipleri, kalp gözüyle bakanlar”⁹⁵ şeklinde açıklamıştır.İbnü’l Cevzi de “ebsar” kelimesini akıl sahipleri yani kendisine indirilen şey hakkında tedebbür edenler olarak tefsir etmiştir.⁹⁶Fahreddin Razi’ye göre ise “nasıl ki görme eylemi baştaki göz ile tam manada olsaydı aynı şekilde basiret, kalp ile tam anlama halidir.Basiret, tam olarak bilme halidir”⁹⁷Cabiri ise “basiret” kelimesini “kalp gözünü açan delil”⁹⁸ olarak tefsir etmiştir.

⁸⁶ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s. 1067-1068.

⁸⁷ Taberi, *Câmi’u l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 24, s.338.

⁸⁸ Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l -Gayb*, Cilt 15, s.81.

⁸⁹ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 3, s.275.

⁹⁰ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.270.

⁹¹ Corpus.quran.com

⁹² İbn Manzûr, *Lisanu’l -Arab* Cilt 4, s.64.

⁹³ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.146.

⁹⁴ Taberi, *Câmi’u l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, C.21, s.520.

⁹⁵ Taberi, *Câmi’u l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, C.22, s.503.

⁹⁶ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*,thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, C.4, s.255.

⁹⁷ Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l -Gayb*, C.13, s.140.

⁹⁸ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, C.1, s.407.

Kur'an-ı Kerim'de ب ص ر kalıbı 3 defa بَصُرَتْ , 1 defa يُبَصِّرُ , 29 defa أَبْصَرَ , 48 defa بَصَرَ , 51 defa بَصِيرٍ , 7 defa بَصِيرَةً , 1 defa تَبَصَّرَ , 4 defa مُبْصِرٍ , 3 defa مُبْصِرَةً , 1 defa مُسْتَبْصِرِينَ toplamda 148 defa geçmektedir.⁹⁹

1.2.2.4. الْمُتَوَسِّمِينَ / "Mütevessimin"

"Mütevessimin" kelimesi sözlükte "alimlerin vasfına sahip olanlar, iyilikle anılan kişi" manalarına gelmektedir.¹⁰⁰ Ragıb el-İsfahani "mütevessimin" kelimesini "ince anlayışlılar, ibret alanlar, bilenler, öğüt alanlar" olarak açıklamıştır.¹⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de bu kalıp 1 defa geçmektedir.¹⁰² Taberi "mütevessimin" kelimesini "firaset sahibi olanlar, ibret alanlar"¹⁰³ şeklinde açıklamıştır. Fahreddin Razi, müfessirlerin "mütevessimin" kelimesinde ihtilaf ettiklerini ve "firaset sahibi olanlar, bakanlar, mütefekkirler, ibret alanlar, basiretli olanlar" şeklinde açıkladıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Zeccac'ın bu kelimeyi "birşeyin özelliklerini ve delillerini bilene kadar o şeye dikkatle bakmak, incelemek" şeklinde tefsir ettiğini dile getirmiştir.¹⁰⁴ Cabiri ise bu kelimeyi "düşünüp görebilen kimseler"¹⁰⁵ olarak tefsir etmiştir.

1.2.2.5. "Ru'yet" / رؤية ve "Reviyye" / رواية

"Ru'yet" kelimesi, sözlüklerde "ilim, kalbin görmesi" anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ "Reviyye" ise "Bir şey hakkında düşünmek, tefekkür ve te'emmül etmek" demektir.¹⁰⁷ Ragıb el-İsfahani'ye göre ise; "ru'yet", duyu organları veya onun yerine geçen şeylerle görmek, hayal ve tasavvur ile görmek, tefekkür ile görmek, akıl ile görmek, "reviyye" ise birşey hakkında düşünmek, kanaat sahibi olmak için akla gelen düşünceler arasında tercih yapmaktır.¹⁰⁸ Kur'an-ı Kerim'de ر أ ي , kavramı 271 defa رَأَى , 2 defa يُرَآءُ , 40 defa أَرَى , 2 defa تَرَآءَتْ , 2 defa رَأَى , 1 defa رَأَى , 7 defa رَأَى , 3 defa رَأَى şeklinde toplamda 328 defa geçmektedir.¹⁰⁹ İbnü'l Cevzi "الم / تر/elem tera " ifadesini "bilmez misiniz?" şeklinde açıklarken İbni Kuteybe'nin bu

⁹⁹ Corpus.quran.com

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l- Arab*, C.12, s.636.

¹⁰¹ İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.1159.

¹⁰² Hicr, 15/75.

¹⁰³ Taberi, *Câmi 'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, C.14, s.94.

¹⁰⁴ Razi, *Tefsiri'l- Kebir Mefatihü'l -Gayb*, C.19, s.208.

¹⁰⁵ Cabiri, *Fehmü'l- Kur'an*, C.2, s.37.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l -Arab* Cilt 14, s.291.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l -Arab* Cilt 14, s.350.

¹⁰⁸ İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s. 451- 453.

¹⁰⁹ Corpus.quran.com

ifadeyi Arapçada teaccüb için kullanıldığını rivayet ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰ Cabiri tefsirinde bu kelimeyi “görmek”¹¹¹ manasında kullanmıştır.

1.2.2.6. “تَفَكُّهُ” / “Tefakkuh”

“Tefakkuh” da tefekkür manasında kullanılan bir başka kavramdır. Tefakkuh; “birşeyi anlayabilme gücüdür ve kabiliyetidir.”¹¹² Ragıp el-İsfahaniye göre ise; “hazır bir bilgi ile gaip olan bilgiye ulaşmak” demektir. Ayrıca bu kavram ilim kavramından daha dar anlamlıdır.¹¹³ Kur’an-ı Kerim’de ف ق ه kalıbı; 19 defa تَفَكُّهُ , 1 defa da تَفَكُّهُ şeklinde toplamda yirmi defa geçmektedir. İbnü’l Cevzi tefsirinde “yefkahun” kelimesini “bilenler” olarak tefsir etmiştir. Aynı kökten gelen fıkıh kelimesini ise birşeyin ilmi olarak tanımlamıştır. Ayrıca fıkıh kelimesi sonradan şeriat ilimlerine ihtisas edildiğini belirten İbnü’l Cevzi bu ilimlerin alimlerine de fe fakih denildiğini ifade etmiştir.¹¹⁴ İbni Kesir “yefkahun” kelimesini Allah’ın kelimelerini ve ondaki manayı anlamak olarak tefsir etmiştir.¹¹⁵ Cabiri tefsirinde bu kelimeye “düşünmek”¹¹⁶ manası vermiştir.

1.2.2.7. “آية” / Ayet”

“آية” / Ayet” kelimesi sözlükte “apaçık alamet, işaret”¹¹⁷ şeklinde belirtilmiştir. “Allah’ın varlığına peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamında, ayrıca Kur’an-ı Kerim surelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terim” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁸ Ragıp el-İsfahani’ye göre ise “apaçık alamet”, gerçekliği açık olan herşey için kullanılabilir, açıklığı ortaya çıkmamış şeylerden asla ayrılmaz. Bir kişi onların açık kısmını kavradığında, onun bizzat idrak etmediği diğer tarafını da kavradığını anlar. Mesela bir kişi izlediği yolun şartlar ne olursa olsun işaretli olmayacağını biliyorsa, işareti bulduğunda yolu da bulduğunu bilir. Aynı şekilde bir şeyin yaratılmış olduğunu öğrendiğinde,

¹¹⁰ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, Cilt 1, s.219.

¹¹¹ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.277.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Cilt 13, s.522.

¹¹³ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.804.

¹¹⁴ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, Cilt 2, s.285.

¹¹⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 3, s.274.

¹¹⁶ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, Cilt 1, s.283.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Cilt 14, s.62.

¹¹⁸ Yavuz, Şevki Yusuf, “Ayet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, Cilt 4, s.242.

onun bir yaratıcısının da olması gerektiğini bilir.”Ayrıca “ayet” kelimesi Kur’an’ın hüküm bildiren her demeti ve delil manasında da kullanılmıştır.¹¹⁹ “ا ي ت” kalıbı Kur’an-ı Kerim’de 382 defa isim formunda kullanılmıştır.¹²⁰ Taberi’ye göre “ayet” kelimesi “alamet, işaret”¹²¹, “ibret, hatırlatma”¹²² anlamlarında kullanılmıştır. İbnü’l Cevzi ise alamet olarak tefsir etmiştir.¹²³ İbni Kesir ise “ayet” kelimesini apaçık delil olarak tefsir etmiştir.¹²⁴ Cabiri ise “ayet” kelimesine “Kur’an ayeti”¹²⁵, “delil”¹²⁶, “ibret”¹²⁷ ve “alamet”¹²⁸ manalarını vermiştir.

1.2.2.8. “وعظ / Veaza”

“وعظ / Veaza” sözlükte “nasihat etmek, bir şeyin sonuçlarını hatırlatmak, insanlara birşeyin sevabını ve cezasını o kişinin kalbini yumuşatarak hatırlatmak” anlamında kullanılmıştır.¹²⁹ Ayrıca “وعظ / Veaza” insanlara kalplerini yumuşatacak sevap ve ceza türünden hatırlatmalar yapmak, korkuyla karışık nasihat vermek” demektir.¹³⁰ Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette bu kelime kalıbı kullanılarak bazen Hz. Peygamber’e insanları dine hikmetle, güzel öğütle ve en güzel usülle davet etmesi emredilmekte, bazen Kur’an’ın bütünüyle bir mev’iza olduğu ifade edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de “وعظ / Veaza” kalıbına benzer olarak ‘zikır, tezkir’ gibi kelimeler kullanılmaktadır. “وعظ / Veaza” kalıbı daha çok emir, yasaklar ve özellikle Müslümanlar için kullanılırken, ‘tezkir’ kalıbı daha çok cezayı ve cenneti hatırlatan ifadelerle beraber ve bütün insanlık için kullanılmaktadır.¹³¹ “وعظ” kalıbı Kur’an-ı Kerim’de 15 “وا‘اظ” “وَعَظَّ”, 9 defa “مَوْعِظَةٌ”, 1 defa “وَاِزْتِنَ” “وَعِظِينَ” şeklinde toplam 25 defa geçmektedir.¹³² İbnü’l Cevzi’ ise “وعظ /

¹¹⁹ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.112.

¹²⁰ Corpus.quran.com

¹²¹ Taberi, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 4, s.459.

¹²² Taberi, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 13, s.17.

¹²³ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk.. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l-Kitabu’l- Arabi, Cilt 1, s.235.

¹²⁴ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 1, s.345; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 1, s.279.

¹²⁵ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, Cilt 1, s.263.

¹²⁶ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, Cilt 1, s.310.

¹²⁷ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, Cilt 1, s.382.

¹²⁸ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, Cilt 2, s.422.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Cilt 7, s.466.

¹³⁰ İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, s.1168.

¹³¹ Cirit, Hasan, “Vaaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 42, 1993, s.404-405.

¹³² Corpus.quran.com

Veaza” kalıbını te’dib etmek manasında kullanmıştır.¹³³ İbn Kesir bu kelimeyi emretmek, nehyetmek ve haram işleyenlere azap edeceğine söz vermek olarak tefsir etmiştir.¹³⁴ Cabiri ise “öğüt vermek”¹³⁵ anlamında kullanmıştır.

¹³³ İbnü’l Cevzi, *Zadu’l Mesir fi İlmi’t- Tefsir*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabu’l Arabi, Cilt 2, s.579.

¹³⁴ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 1, s.476.

¹³⁵ Cabiri, *Fehmü’l-Kur’an*, Cilt 2, s.100.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNCE YAPISININ DEĞİŞİMİNDE TEDEBBÜR AYETLERİNİN KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Kur'an-ı Kerim insanları cahiliyye karanlığından kurtarıp asr-ı saadete ulaştırmıştır. Kur'an'ı Kerim kutsal kitap olarak kabul edilse de edilmese de onun bir toplumu baştan aşağı değiştirdiği aşikârdır. Düşünce yapısından hukuka, dini hayattan sosyal hayata kadar her alanda bir toplum 23 yıl gibi kısa sürede değişikliğe uğramıştır. Peki, Kur'an bunu nasıl yapmıştır? Elbette bu soruya birçok farklı açıdan cevap vermek mümkündür. Ama bu noktada tedebbür ayetlerinin çok iyi incelenmesi gerekmektedir. Çünkü pratik hayatta görülen bu değişikliğin ilk önce zihinlerde olduğu aşikârdır. Aksi takdirde bir toplumun yıllarca taptığı putları elleriyle kırarak hale gelmesi mümkün değildir. Peki, Kur'an bu zihinlerdeki değişikliği nasıl yapmıştır?

Bu bölümde cahiliyye devrinden başlayarak Kur'an'ın tedebbür ayetleri üzerinden bu zihni değişimi nasıl yaptığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Başta cahiliyye devrinin düşünce yapısı serimlenecektir. Ardından Hz. Muhammed'in hayatı üzerinden tedebbür ayetleri açıklanacaktır. Bu noktada siyer, tefsir için önemli bir kaynak olarak kullanılacaktır. Zira, nüzul eşliğinde Kur'an'ı siretle birlikte anlamaya çalışmak, ayetleri daha iyi algılamamıza yardımcı olacak ve metnin iç ve dil bağlamından hareketle okunmasını kolaylaştıracaktır.¹³⁶

Siyer-nüzul ilişkisi incelenirken Hz. Muhammed'in hayatı bölümlere ayrılacaktır. Bu tasnif yapılırken Saidi'nin Hz. Peygamber'in hayatıyla bağlantılı olarak yapmış olduğu tasnif dikkate alınacaktır. Saidi, Hz. Peygamber'in hayatıyla bağlantılı olarak sureleri şöyle tasnif etmiştir:

1. Vahyin başlangıcı ile Habeşistan'a hicret arasında inen ayetler
2. Habeşistan'a hicret ile Mi'rac arasında inen ayetler
3. Mi'rac ile Medine'ye hicret arasında inen ayetler
4. Medine'ye hicret ile Bedir savaşı arasında inen ayetler
5. Bedir savaşı ile Hudeybiye anlaşması arasında inen ayetler

¹³⁶ Gül, Ahmet, "Maturidi Tefsirinde (Te'vilatu'l-Kur'an'da) Siret-Nüzul İlişkisi", *IV. Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Hanefilik-Maturidilik)*, Aralık 2017, Kastamonu, s.379.

6. Hudeybiye anlaşması ile Tebuk savaşı arasında inen ayetler
7. Tebuk savaşı ile Hz. Peygamber'in vefatı arasında inen ayetler¹³⁷

Dönemsel olarak Hz. Muhammed'in hayatını tasnif ettikten sonra birinci başlıkta her dönemin siyer arka planı incelenecektir. Böylece Hz. Muhammed'in hayatı dönemsel olarak incelenerek o dönemde inen ayetlerin nasıl bir ortama indiğini anlama fırsatı olacaktır. Bu noktada siyer-nüzul ilişkisi de görülecektir. Derveze'nin de belirttiği gibi *"Kur'an Kerim'de, Resullullah'ın risalet öncesi çağı ve ortamında yürülmekte bulunan dini, fikri, sosyal ve ekonomik hayat ile onların yaşam biçimleri üzerine pek çok ayet bulunmaktadır. Bu kadar ayeti ihtiva etmesine rağmen Kur'an bu çağ ve çevrenin tasviri için neden bir kaynak olmasın?"*¹³⁸ Cahiliyye devrindeki düşünce yapısının İslamla birlikte nasıl değiştiğini incelerken, siyer-nüzul ilişkisi bu anlamada çok önemlidir. Siyer arka planı her dönemde nasıl bir zihni yapısının olduğunu ortaya koyarken, bu dönemde inen ayetler de bize bir yandan siyer-nüzul ilişkisini inceleme fırsatı sunacak bir yandan da değişen zihin yapısı daha net görülecektir. Çünkü, nüzul ortamı Kur'an'ın okunduğu, tefekkür edildiği, anlaşıldığı ve en doğru şekliyle hükümlerinin uygulandığı bir dönem olmuştur.¹³⁹ Dolayısıyla İslam'dan önce varolan düşünce yapısının Kur'an'la birlikte nasıl değiştiği de incelenebilecektir.

İkinci başlıkta ise her dönemde inen tedebbür ayetlerinin siyer arka planı dadikkate alınarak bu dönemi nasıl etkilediği incelenecektir. Böylece Kur'an-ı Kerim'in cahiliyyeden Hz. Muhammed'in vefatına kadarki dönemde tedebbür ayetleriyle hangi noktalara dikkat çektiğini, zihinleri neyi düşünmeye sevk ettiği, dönemsel olarak konu bazında bir değişim olup olmadığı, nihayetinde Kur'an-ı Kerim'in düşünce yapısını nasıl değiştirdiği anlamaya çalışılacaktır.

Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki; Hz. Muhammed'in hayatını da bu dönemde inen ayetleri de keskin sınırlarla belirlemek mümkün değildir. Bütün dönemler ve bu dönemde inen ayetler ve sureler içiçedir. Ama davet seyrindeki aşamaları görebilmek için siyer arka planı ve her dönemde inen ayetler de bölümlere ayırılacaktır. Tedebbür ayetleri sıralanırken Muhammed İzzet Derveze'nin yapmış

¹³⁷ es- Saïdi, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, s.32-35; Yılmaz, s. 156-157.

¹³⁸ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Cilt I, s.14.

¹³⁹ Özaktan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, s.153.

olduğu nüzul sıralamasını dikkate alınacaktır. Çünkü bu sıralama ilk dönemlerden gelen nüzul sırası listelerine ve surelerin nüzul sırası ile ilgili olan rivayetlere en uygun olanıdır.

Kur'an-ı Kerim'deki tedebbür ayetleri seçilirken bazı noktalara dikkat edilecektir. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'deki bütün ayetler insanları düşündüren, üzerinde yüzlerce kitabın yazılacağı kadar güçlü ayetlerdir ki bu durum vakıa ile de sabittir. Kur'an-ı Kerim'de “düşünme” ile ilgili 19 kalıbın kullanıldığı 1545 tane ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden sadece, Allah'ın üzerinde düşünmeye davet ettiği ayetlere değinilecektir. Örneğin; Kur'an-ı Kerim'de “ع ق ل” kalıbı 49 defa geçmesine rağmen 35 ayette Allah'ın düşünmeye daveti bulunmaktadır. Burada sadece düşünmeye davet eden ayetler belirtilecektir. Ayrıca “düşünmeye davet eden ayetler” dolaylı ve doğrudan olarak tasnif edilecektir. Eğer ayet-i kerime'de “bunlarda sizin için deliller vardır, bu sizin için bir öğüttür” şeklinde bir ibare bulunuyorsa bu ayet dolaylı olarak düşünmeye davet eden ayetler grubuna alınacaktır. Eğer ayet-i kerime'de “bunlarda akıl sahipleri için deliller vardır, düşünmez misiniz, görmez misiniz” gibi ifadeler varsa bu ayetler doğrudan düşünmeye davet eden ayetler grubuna alınacaktır.

Çalışmamızın son kısmında her dönemde inen tedebbür ayetlerini daha doğru ve bütüncül olarak anlamak için bu dönemde inen tedebbür ayetlerinin konuları tablodan verilecektir. Böylece tarihi arka planı dikkate alınarak yapılan tasnife göre tedebbür ayetlerinde Allah'ın hangi konular üzerinde düşünülmesi gerektiği ortaya konulacaktır. Allah'ın insanları hangi konuda düşünmeye sevk ettiği dönemsel olarak görülecektir.

2.1. Cahiliyye Dönemi

Cahiliyye Dönemi ele alınmadan önce cahiliyye kavramı üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Cahiliyye Kavramı

Cahiliyye kelimesi جهل (cehile) kökünden gelmektedir. Bir konu hakkında bilgisizlik, gerçek hakkında bilgisizlik, sefihe yani bildiği halde bilmezlikten gelme,

hilmden yoksun olması anlamlarını taşır.¹⁴⁰ Kelime kök manası itibarı ile her iki manayı da taşıyabilmektedir. İlk dönem âlimleri جهل kelimesinin ilk anlamı olan bilgisizlik manasını tercih etmişlerdir. Örneğin; İbn-iManzur, “cehile” kelimesi için ilmin eksikliği manasını tercih etmiştir. Cehaleti ise “bilgisizce yapılan eylem olarak” tanımlamıştır.¹⁴¹ Ragıp el-İsfahani de cahiliyye kelimesinin üç manası olduğunu dile getirmiştir. el-İsfahani’ye göre cehilenin birinci ve asıl manası “nefsin bilgiden yoksun olması”dır. Cehilenin ikinci manası, “birşeye olduğundan başka bir biçimde inanmaktır.” Cehilenin üçüncü manası ise “doğru ya da yanlış bir inanca sahip olarak birşeye, hak ettiğinden başka bir şekilde davranmaktır.”¹⁴² Bunun yanında bazı islam alimleri cehileyi hilmin zıddı olarak tanımlamıştır.¹⁴³ Ayrıca bazı oryantalistler de cehile kelimesi için zorbalık manasını tercih etmişlerdir. Örneğin; Goldziher cahiliyye ile ilgili şiirlerden yola çıkarak cahiliyye kelimesinin hilmin karşılığı olan kaba, sert olmak anlamını tercih etmiştir.¹⁴⁴ Aslında cahiliyye kelimesi her iki mananın harmanlandığı bir terimdir. Öyle ki cahiliyye toplumları bilgisizce – ki bu bir konuda hiç bilgi sahibi olmamaktan çok, bilginin yanlış yorumlanmasıdır.- hak yerine güce tapmışlardır. Bunun sonucunda da sadece güçlü olanın egemen olduğu zorba bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu anlamda cahiliyye bilgisizlik temelinde zorba bir sistem doğurmuştur. Cahiliyye devri insanların dini ve etik kavramlar hakkındaki eksik bilgiye dayanan düşünce yapıları sayesinde zorbalığın hüküm sürdüğü güçlünün her zaman haklı olduğu bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır.

Cahiliyye kelimesi terim olarak İslam’dan önceki devri tasvir etmek için kullanılmıştır. Nitekim “Lisanü’l-Arab”ın sahibi İbn-i Manzûr şöyle demektedir: “Cahiliyye İslam’dan önceki devirdir”. Hadiste şöyle bir ibare okunur: “Sende cahiliyet var; yani sende Arapların İslamiyet’ten önceki hali var; sen, onlar gibi Allah ve Resulü’nün şeriatını tanımazsın; soyunla böbürlenirsin; kendini başkalarından üstün tutarsın; zorbalık ve buna benzer kötülükler edersin.”¹⁴⁵ Ayrıca Habeşistan’a hicret eden Cafer b. Ebi Talib’in sözleri de bu devri tanımlamaktadır.

¹⁴⁰ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer el-Harezmi, *Kitabu Esasi'l-Belağa*, Daru'l-Kutubu'l-İlm, Beyrut, 1998, Cilt 1, s.153.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Cilt 11, s.129.

¹⁴² İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s.249-250.

¹⁴³ İbn Durayd, Ebu Bekir Muhammed B. Hasan, *Cemhereti'l Luga*, thk. Remzi, Münir Ba'lebekki, Daru'l İlm lil Melayin, Beyrut 1987, Cilt 1, s.494.

¹⁴⁴ Goldziher, *Ignaz, Muhammedanische Studien*, Halle 1889, Cilt I, s.225.

¹⁴⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, C. 11, S.130.

Habeşistan hükümdarı Necaşi kendisine bu yeni inandıkları dinin ne olduğunu sorunca Cafer ona şöyle cevap verdi:“Ey kral, biz cehalet içinde yüzen, putlara tapan, Allah adına kesilmiş etleri yiyen, kötülük yapan ve güçlünün zayıfı ezdiği bir topluluktuk.”¹⁴⁶Cafer b. Ebu Talib daha Medine hicretinden önce İslam’dan önceki devri cehalet kelimesiyle tanımlamıştır.

Cahiliyye devrini tamamen bilgisizliğin ve zorbalığın hüküm sürdüğü bir devir olarak tanımlamak da doğru değildir. Hz. Muhammed bu devrin bütün adetlerini toptan yok saymamıştır. Örneğin Hz. Muhammed bir sahabeye hitaben şöyle buyurmuştur. “Ey Saib! Cahiliyye çağında yaptığın faziletli şeyleri yapmaya devam et; misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyi davran!”¹⁴⁷Bunun yanında İslamdan önce, yani cahiliyye devrinde insanlar dünyadan tamamen kopuk, hiçbir şeyden haberi olmayan kişiler de değildi. Kâbe’nin Mekke’de olup her yıl yüzlerce insanın Mekke’yi ziyaret ettiği ve ticaretin başlıca geçim kaynağı olduğu düşünülürse cahiliyye devri insanları farklı ülkeler görmüş ve farklı ülkelerle belli oranda bir siyasi ilişkileri olan kişilerdir. Kanaatimizce, cahiliyye kelimesi, İslam’dan önceki insanların sahip olduğu bozuk düşünce ve davranışlarını ifade etmektedir.

Sonuç olarak cahiliyye kelimesi sadece bir devrin adı değildir. Cahiliyye bir zihniyetin adıdır. Dolayısıyla bilgisizliğin getirdiği zorbalığın yaşandığı her devir cahiliyye devridir.

2.1.2. Kur’an-ı Kerim’de Cahiliyye Kavramı

Kur’an-ı Kerim’de “جهل” kelimesi 6 farklı formda, toplamda 24 defa geçmektedir. 5 defa fiil formunda يجهل (yechelu)¹⁴⁸, 3 defa özel isim formunda جاهلية (cahiliyya)¹⁴⁹, 1 defa isim formunda جاهلية(cahiliyya)¹⁵⁰, 4 defa isim formunda جهالة

¹⁴⁶ Lings, Martin, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s.89.

¹⁴⁷ Fayda, Mustafa, “Cahiliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.s.18.

¹⁴⁸ Enam, 6/111; Araf, 7/138; Hud, 11/29; Neml, 27/55; Ahkaf, 46/23.

¹⁴⁹ Maide, 5/50; Ahzab, 33/33; Fetih, 48/26.

¹⁵⁰ Ali İmran, 3/21.

(cehale)¹⁵¹, 1 defa sıfat olarak جهول (cehul)¹⁵², 10 defa aktif fiilimsi جاهل (cahil)¹⁵³ şeklinde kullanılmıştır.¹⁵⁴Şimdi bu ayetlerden bazıları incelenecektir.

“Yusuf dedi ki: “Siz**cahil** (bilmeyen) kimseler iken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”¹⁵⁵

“Sadakalar kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı, **cahil** (bilmeyenler) olan onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın...”¹⁵⁶

“Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Doğrusu siz ne **cahil** (bilmeyen) bir toplumsunuz.”¹⁵⁷

Yukarıdaki ayetlerde ve cehile kelimesinin farklı formlarını taşıyan diğer ayetlerde mana hep bilgiden yoksunluk, bir şeyin içyüzünü tam kavrayamama manalarını taşımaktadır.¹⁵⁸

Kur’an-ı Kerim’de cahiliyye kavramı ise 4 defa geçmiştir. Bu 4 ayet de Medine döneminde inmiştir. Şimdi nüzul sırasına göre bu ayetler incelenecektir.

İçinde cahiliyye kelimesinin geçtiği ilk ayet Al-i İmran suresinin 154. ayetidir: “Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da canlarının kaygısına düşmüştü. Allah’a karşı **cahiliyye** zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar. ‘Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok.’ diyorlardı. De ki: “Bütün iş Allah’ındır.”¹⁵⁹

Bu ayet-i kerime, Uhud savaşıdan sonra bazı Müslümanların içine düştükleri manevi buhranı anlatmaktadır. Kalplerinde sağlam iman bulunan, Allah’a

¹⁵¹ Nisa, 4/17; Enam, 6/54; Nahl, 16/119; Hucurat, 49/6.

¹⁵² Ahzab, 33/72.

¹⁵³ Bakara, 2/67; Bakara, 2/273; Enam, 6/35; 7/Araf, 199; Hud, 11/46; Yusuf, 12/33; Yusuf, 12/89; Furkan, 25/63; Kasas, 28/55; Zümer, 39/64.

¹⁵⁴ Corpus.quran.com

¹⁵⁵ Yusuf, 12/89.

¹⁵⁶ Bakara, 2/273.

¹⁵⁷ Naml, 27/55.

¹⁵⁸ Taberi, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Cilt 13, s.327; Cilt 18, s.96; Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l -Gayb*, Cilt 18, s.504; Razi, *Tefsiri’l- Kebir Mefatihü’l -Gayb*, Cilt 7, s.68; Cilt 24, s.562; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Cilt 4, s.350; Cilt 6, s.181.

¹⁵⁹ Ali İmran, 3/154

inanç noktasında hiçbir tereddüdü olmayan Müslümanlar huzur içinde uyurken, imanı sağlam olmayanlar, Allah'a iman konusunda hala zan içinde bulunuyor, tabiri caizse cahiliyye devrindeki gibi Allah'ı hakikatiyle kavrayamamış olanlar, canlarının derdine düşüyorlardı. Onların imanı gerçek müminlerin inandığı, Kadir-i Mutlak, her şeyin halikı, öldükten sonra diriltten, her şeyi bilen, gören, bir Allah inancı değildi.¹⁶⁰Oysa İslam inancında her şeyin tek sahibi, her şeye gücü yeten mutlak bir Allah inancı vardır. Kalplerinde cahiliyye kalıntıları olanlar, Allah yolunda savaşmanın yanlış bir karar olup olmadığını tartışıyorlardı. Hatta ayetin devamında belirttiği üzere daha da ileri giderek evlerinde kalmaları durumunda burada öldürülmeyeceklerini iddia ettiler. Oysa İslam inancında ölüm vaktinin Allah'ın elinde olduğu açıktır ama onlar bu konuda şüpheye düşmüşlerdi. Aynı ayetin devamında Allah, peygamberine kalplerinde cahiliyye zannı bulunanlara, evlerinde kalsalar bile ölüm vakti gelince muhakkak öleceklerini hatırlatmasını istiyor. Görüldüğü üzere bu ayette Allah inancı noktasındaki şüpheler yani kişideki sağlam bilginin eksik olması, cahiliyye zannı olarak tanımlanmaktadır.¹⁶¹

Cahiliyye kavramının geçtiği ikinci ayet Ahzab suresinin 32. ve 33. ayetidir: *“Ey Peygamberin hanımları” Siz, kadınlardan herhangi bir kadın değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılmasın. Güzel ve doğru söz söyleyin. Evleriniz de oturun. Önceki **cahiliyye** dönemi kadınları gibi açılıp saçılmayın. Namaz kılın, zekât verin. Allah ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz kılmak istiyor.”*¹⁶²

Bu ayette peygamberin eşlerine kadın olarak giyim kuşam ve konuşma tarzı anlamında cahiliyyeden farklı davranış sergilemeleri gerektiğine dikkat çekilmiştir. Kadının İslamla beraber bir saygınlık kazandığı dikkate alınırca, peygamber hanımlarından İslam'dan önceki devirlerden farklı olarak erkeklerle saygıya dayalı belli bir mesafe koymalarını istemiştir. Onlar herkesle istedikleri şekilde, edep ölçülerine dikkat etmeden konuşamaz. Aksi takdirde toplumda huzursuzluk

¹⁶⁰ Fussilet, 41/22-23; Cin, 72/6-7; Kehf, 18/36.

¹⁶¹ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Cilt 6, s.161-163; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 2, s.128; Razi, *Tefsiri'l-Kebir Mefatihul-Gayb*, Cilt 9, s.394-395.

¹⁶² Ahzab, 33/32- 33.

çıkarmak isteyenlere fırsat verilmiş olunacak, bu da fitne çıkmasına ve en çok da peygamber eşlerinin bundan zarar görmesine neden olacaktır. Kısacası bu ayette kadının, özelde peygamber eşlerinin giyim kuşam, toplumdaki ilişkilerinin cahiliyye devrindeki gibi olamayacağı, İslam'ın kadına özelde de peygamber eşlerine verdiği saygın konum nedeniyle, erkek-kadın ilişkisinin saygı düzeyine çıkarılması gereği vurgulanmıştır.¹⁶³

Cahiliyye kavramının geçtiği üçüncü ayeti kerime ise Fetih suresinin 26. ayetidir: *“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, **cahiliyye** taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise, peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*¹⁶⁴

Bu ayette cahiliyye çağının taassup ve barbarlığına, müşrik toplumun hayatına hâkim olan şiddet, kin ve nefrete işaret edilmektedir.¹⁶⁵ Cahiliyye taassubu ile cahiliyye devrindeki insanların inançlarına olan körü körüne bağlılıkları, akıllarını tamamen arkaya atarak kendi inanç ve adetlerine hastalıklı bir şekilde bağlanmaları ifade edilmiştir. Bu mantık temelli olmayan inançta sorgulamak yoktur ve inanılan sistemin devamı için her şey yapılabilir. Gerekirse kin, nefret ve şiddetle, haksızlıklar yapılarak sistemin devamı sağlanmaktadır.

Cahiliyye kavramının geçtiği dördüncü ayet ise Maide suresinin 50. ayetidir: *“Onlar hala **cahiliyye** devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için kimin hükmü Allah'ın hükmünden daha güzeldir?”*¹⁶⁶

Bu ayetle ilgili iki farklı nüzul sebebi bulunmaktadır. Bir rivayete göre Tevrat'ta zinanın cezası recm olmasına rağmen eşraftan birileri zina yapınca recmi, tahmime çevirdiler. Ama halktan birisi zina yapınca bu sefer recm cezasını uygulamak istediler. Halk buna razı olmayınca Tevrat'ta açıkça yazılmış olan recm cezasını inkâr etmeye başladılar. Yine eşraftan birisi zina yapıp Hz. Muhammed'e

¹⁶³ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 19, s.97-99; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 6, s.363; Razi, *Tefsiri'l- Kebir Mefatihul -Gayb*, Cilt 25, s.167.

¹⁶⁴ Fetih, 48/26.

¹⁶⁵ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 21, s.308; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 7, s.320; Razi, *Tefsiri'l- Kebir Mefatihul -Gayb*, Cilt 28, s.84; Fayda, “Cahiliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.17.

¹⁶⁶ Maide, 5/50.

hüküm vermesi için başvurulunca, Hz. Muhammed Tevrat'a göre yani recm cezasıyla hüküm verdi ama buna itiraz ettiler.¹⁶⁷Başka bir rivayete göre ortak dine ve soya ait olmalarına rağmen Beni Nadir ve Beni Kurayza arasındaki üstünlük yarıştıydı. Beni Nadir kendilerini daha üstün görüyorlardı. Bu yüzden Beni Nadir'den biri Beni Kurayza'dan birini öldürünce normalde verilmesi gereken cezanın yarısını ödüyorlardı. Beni Kurayzalılar bu durumdan rahatsız olunca Peygamberimize başvurdular.¹⁶⁸ Hz. Muhammed Beni Nadir ve Beni Kurayzalıların diyetle eşit olması gerektiği yönünde hüküm verince, bu hükmü kabul etmediler. Ardından Maide Suresi'nin 50. ayeti nazil oldu. Cahiliyye devrinde hukuk güçlü, zengin olandan yanaydı. İşlenen suç aynı da olsa suçu işleyen kişinin soy ve zenginlik durumuna göre uygulanıyordu. Oysaki İslam'da insanların eşitliği söz konusudur. Suçu kim işlerse işlesin verilen cezaya kişinin soyu ya da zengin olup olmaması etki edemezdi. Hz. Muhammed de "Eğer hırsızlık yapan kızım olsa, muhakkak onun elini keserdim"¹⁶⁹ diyerek herkes için eşit bir adalet anlayışı ortaya koymuştur. İşte ayet-i kerimede bu durum ifade edilerek cahiliyye devrindeki haksız adalet sistemine karşı çıkılmış, herkesin yasalar önünde eşit olduğu bir adalet sistemi savunulmuştur.

Cahiliyye kavramı nüzul sırasına göre incelendiğinde bu kavramın kullanımının mana bakımından zaman içinde değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Dört ayette de cahiliyye kavramı ile İslamdan önceki cahili zihin yapısı ve uygulamaları kastedilmiştir. Cahiliyye kavramı bir ayette cahiliyye toplumunun düşünce, inanç ve ahlakı, bir ayette günlük hayatı, yaşam tarzı ve giyim kuşamı, bir ayette geleneksel yapısı, sosyal ve siyasi durumu, bir ayette de yargı, idare, hukuk ve muhakeme yapısı olarak ortaya konmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 8, s.503

¹⁶⁸ Razi, *Tefsiri'l-Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Cilt 12, s.374.

¹⁶⁹ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, Trc. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, Cilt 8, s.3515.

¹⁷⁰ Yolcu, Mehmet, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Denge Yayınları, İstanbul, 2005, s.91.

Kur’ân-ı Kerîm’in “Cahiliye” ismini verdiği bu döneme nisbetle zamanla “Cahiliye devri”, “Cahiliye edebiyatı” veya “Cahiliye şiiri” gibi tabirler kullanılır olmuştur.¹⁷¹

2.1.3. Cahiliye Devri Düşünce Yapısı

Cahiliye kavramının kelime tahlilini ve Kur’an-ı Kerim’deki mana yansımalarını inceledikten sonra şimdi de Mekke’de yaşanan cahiliye devrinin coğrafi, dini, sosyal ve kültürel yönleri incelenerek cahiliye devrindeki insanların zihin yapıları ele alınacaktır.

Mekke etrafı çıplak dağlarla çevrili, yoğun olarak çölün hâkim olduğu, arada yaz yağmurları görülse de genel olarak su sıkıntısının yaşandığı, Yemen’den Suriye’ye ve Habeşistan’dan Irak’a giden önemli ticaret yollarının bulunduğu¹⁷² ve en önemlisi içindeki yüzlerce putuyla insanlar için çok önemli Kâbe’yi barındıran canlı bir şehirdir. Bu coğrafi özellikler cahiliye devri insanlarına bazı roller yüklemiş, bu roller onların düşünce yapıları üzerinde etkili olmuştur.

Bu rollerden en önemlisi şudur ki, çölün ortasındaki Mekke insanı güçlü olmak zorundadır. Tabi ki kişinin tek başına bireysel olarak güçlü olması mümkün değildir. İşte bu noktada çöl şartlarında yaşamayı sürdürmek için kabile dayanışması bir zorunluluktur. Kişinin, hem tabiatın güçlerine hem de hasım kimselere karşı hayatta kalabilmesinin tek yolu arkasında güçlü bir kabile desteğinin olmasıdır.¹⁷³ Kabile dayanışması cahiliye devri insanının en belirgin özelliğidir. İnsanlar atalarına gözü kapalı bağlıdırlar. Ya toplumlarına ait olacaklar ya da çöl şartlarında tek başlarına kalacaklardı. Hatta cahiliye döneminde insanlar Muarref’e geldikleri zaman bir erkek dağın üzerine çıkar: “Ben filan oğlu filanım, babam şöyle yaptı, dedem şöyle yaptı.” diye övünürdü.¹⁷⁴ İşte cahili zihnin temeli bu kabile asabiyetine dayanmaktadır. Bu asabiyet öyle güçlüdür ki kişinin kabilesi haksızlık yapsa da, kişi

¹⁷¹ Cengiz, Emin, *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği*, Ed. İbrahim Baz, Yaşar Acat, Şırnak Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Mardin 2018, s. 165.

¹⁷² Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke’de*, Çev. Ayas, M. Rami; Azmi, Yüksel, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986, s.10; 106/Kureyş, 1-4; Derveze, *Kur’an’a Göre Hız. Muhammed’in Hayatı* Cilt I, s.58.

¹⁷³ Watt, *Hız. Muhammed Mekke’de*, s.23.

¹⁷⁴ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, Haz. Muhammed Hamidullah, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s.150.

haksızlığa uğramış olsa da, bir kişinin kabilesi adına kabilenin düşmanlarına karşı mücadele etmesi gerekir.¹⁷⁵

O zaman diyebiliriz ki cahili zihin hak ve adaletten yana değil kabilesinden yanadır. Aynı şekilde kişi kabilesinin desteklediği gerçeği savunuyor, bir şey alenen yanlış bile olsa kabilesiyle ters düşmemek için gerçek hakkında düşünmekten kaçınıyor, hatta gerçeği bile bile reddediyordu. İşte cahili zihnin en karakteristik özelliği tam olarak böyledir; yani cahili zihin gerçeği düşünmekten kaçınır, hatta gerçeği bile bile reddeder.

Kabileye körü körüne olan bu bağlılık kabileler arasında amansız bir üstünlük yarışına da sebep olmuştur. Hz. Muhammed peygamberliğini ilan edince, cahili zihin bunun gerçekliği hakkında düşünmekten çok bu durumun kabileler arası güç dengesini nasıl etkileyeceğinin hesabını yapmışlardır. Öyle ki Hz. Peygamber İslam'a davete başladığında, Ebu Cehil şöyle demiştir: “Biz (Mahzumoğulları) kabilesi ve Abdülmenafoğulları şan ve şeref konusunda birbirimizle yarışıp durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik etti, biz de verdik, iyilik ettik. Develer üzerinde karşılıklı diz çöküp yarış atları gibi yarıştık durduk. Şimdi onlar gökten kendisine vahiy gelen bir peygamber var dediler. Biz buna nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz ona asla inanmayız ve onu tasdik etmeyiz.”¹⁷⁶ Görüldüğü üzere cahili zihin Hz. Muhammed'in doğru söyleyip söylemediğini tartışmaktan çok O'nun peygamberliğinin kabulünün kendi kabilesine olan etkisinin derdine düşmüştür.

Cahili zihinde asabiyet duygusu o kadar önemlidir ki, İslam'dan sonra dahi, asabiyet hastalığı Müslümanların en zayıf noktası olmuştur. Nitekim Mureysi seferinde yaşanan olay bu durumun kanıtıdır. Mureysi seferi esnasında muhacirler, ensardan sayısal olarak daha çoğunlukta idi. Muhacirlerden birisi şaka olarak ensardan birine vurmıştı. Ensari aşırı derece hiddetlenmiş ve kavga başlamıştı. İki taraf da kabilelerini imdada çağırmışlardı. Ensardan olan kimse “Ey Medineliler, imdadıma koşunuz” diye seslenmişti. Bu sesler üzerine Nebi çıktı ve: “Cahiliyye halkının çığılığıyla feryattan maksat nedir?” buyurdu. Sonra da :“Şu cahiliyyet

¹⁷⁵ İmamoglu, Vehbi, “Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, s.313; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*Cilt 1, s.165.

¹⁷⁶ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.254.

çığığını bırakınız. Soyunu çağırarak (onunla hak kazanmak) ne kötü şeydir” diye buyurdu.¹⁷⁷ Görüldüğü üzere asabiyet duygusu zaman zaman gün yüzüne çıkmış, Hz. Muhammed’in uyarıları ile durum kontrol altına alınmıştır.

Asabiyet duygusunun bu denli güçlü olması merkezi otoritenin oluşmasına da engel olmuştur. Mekke’de yegâne hükümet teşkilatı olarak senato vardı. Bu senatonun üyeleri kabilelerin liderleriydi. Bu meclis sadece meseleleri görüşürdü ama yürütme yetkisi yoktu. Her kabile bağımsızdı ve istediğini yapabiliyordu. Senatonun kararları çoğu zaman tavsiye niteliğinde kalıyordu. Yaptırım uygulanması gerekiyorsa senatonun çoğunluğu ile isyan çıkaran kabile baskı altına alınabiliyordu.¹⁷⁸ Merkezi otoritenin olmayışı adalet sistemini doğrudan etkilemiştir. Bu senato gerektiğinde adli davalara da bakıyordu, ama senatonun buradaki vasfı hâkimlik değil, hakemlikti. Yani adli yargulamalarda ortaya bir hüküm çıkmıyor sadece tavsiye niteliğinde bir karar çıkıyordu. İslamla birlikte merkezi ve herkes için geçerli olan tek bir sistemin her şeye karar vermesine cahili zihin karşı çıkıyordu. Çünkü bu zamana kadar adalet sistemi kabileler arası bürokrasi ya da daha üstü kapalı olarak devam ediyordu. Ama artık yasalar tek ve belirleyici olacak, insanlar toplumdaki kimliklerine bakılmadan, eşit olarak tek bir merkezden gelen hükümlerle yargılanacaklardı. Cahili zihin için bu keyfi uygulamaların son bulması demekti ve bu kabul edilemezdi.

Cahiliyye devrinde insanlar arası davalara ise fal okları aracılığıyla putlar bakıyordu. Bir konuda anlaşmazlığa düştüklerinde putların önünde bulunan “evet” ve “hayır” yazılı fal okları ile sorunlarını çözüyorlardı. Ama eğer fal okları istediği yönde karar almadıysa, kişi bildiğini okuyup putuna da yanlış karar verdiği için hakaret ediyordu.¹⁷⁹

Çölün ortasında yaşayan Mekkeliler, geçim kaynağı olarak ticaret yapmak zorundaydılar. Mekke’nin ticaret yollarının üzerinde olması da bunu kolaylaştırmıştır. Mekke’yi ticari olarak canlı tutan en önemli faktörlerden birisi de

¹⁷⁷ Zebidi, Zeynü’-d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî’l-Latif , *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Sayı 123-6, Cilt 9, Ankara 1986, s.230.

¹⁷⁸ Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, s.15.

¹⁷⁹ Kelbi, *Putlar Kitabı*, ter. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.46.

Kâbe'nin Mekke'de olmasıdır. Kâbe, Mekke'yi dini merkez haline getiriyor aynı zamanda Arapların yıl içinde devamlı, hac mevsiminde yoğun şekilde Mekke'ye gelmesine sebep oluyordu.¹⁸⁰ Bu durum hem Mekke'ye ve Kureyş kabilelerine ayrı bir önem kazandırıyor hem de özellikle hac mevsiminde kurulan panayır ve pazarlar, Mekke'yi ticari merkez haline getiriyordu.¹⁸¹ Ticaret ana geçim kaynağı olunca bu durum insanların zihinlerini de etkilemiştir. Ticaretle uğraşan zihin bir süre sonra her şeyi bir ticaret malzemesi olarak görmeye başlar. Mekke'de ticaret, din ve itibar kazanmak içiçe geçmiş kavramlardı. Bu durumun belki de en çok ortaya çıktığı yer Hac için gelen insanlara sunulan hizmetlerin bir itibar kazanma yarışına dönüşmesidir. Ayrıca hacılara su dağıtma görevi olan sikaye hizmeti karşılığında da belli bir ücret alınıyordu.¹⁸² Bütün insanları bu panayırlara toplamak için Kâbe'nin içinde bütün kabileleri temsil eden putlar bulunduruluyor hatta Hristiyanları da bu din pazarına çekebilmek için Kâbe'nin içinde Hz. Meryem ve Hz. İsa portreleri de hazır bulunduruluyordu.¹⁸³ Kureyşliler için değişen tek şey Kâbe'ye iki putun daha eklenmesiydi. Aslında Kureyşliler aynı teklifi Hz. Peygamber'e de yapmışlardır. Ebu Cehil başkanlığındaki heyet Hz. Peygamber'e gelerek:“Ey Muhammed, gel bir gün sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir gün de biz senin. Şayet senin tanrın yüceyse biz faydalanmış oluruz. Bizimkiler ulu ise sen nimetlenmiş olursun.”¹⁸⁴diyerek bu ilah pazarına Allah'ı da katmaya çalışmışlardı. Çünkü gerekirse din de bir ticaret malzemesi olabilirdi.

Çöl şartlarında hayatta kalmanın zor olması toplumun kadına olan bakışını da etkilemiştir. Çünkü kadın –istisnaları olsa da- genel olarak gelir kazanabilen, savaşta kılıç tutabilen bir varlık değildi. Bu yüzden kadın toplumda ikinci planda kalmıştır. Kadınların ikinci planda kalmasının bir diğer nedeni de soyun babadan devam etmesidir. Aile erkek tarafından temsil edilir ve kadının akrabaları aileden sayılmazdı. Özellikle göçebe hayat yaşayanlar için savaşan ve ganimet kazanan erkek daha önemliydi. Erkek, kadının velisine verdiği mehir ile kadına sahip olabiliyor, istediği zaman onu boşayıp istediği kadar kadınla sınırsız evlilik

¹⁸⁰ Ezraki, *Ahbaru Mekke Ve Ma Ca'e Fiha Mine'l-A'sar*, Cilt 1, s.195.

¹⁸¹ Ezraki, *Ahbaru Mekke Ve Ma Ca'e Fiha Mine'l- A'sar*, Cilt 1, s.132; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*Cilt 1, s.199.

¹⁸² Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s.16.

¹⁸³ Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s.22.

¹⁸⁴ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 24, s.702.

yapabiliyordu. Çünkü çölde hayatta kalması için mümkün olduğu kadar erkek çocuğu olmalıydı. Erkek çocuk aile için savaşır, ganimet toplayan değerli bir bireydi. Bu arada kadın da kocasının ölümü halinde miras olarak erkeğin mirasçılarına kalıyor. Eğer erkeğin mirasçısı yoksa baba evine tekrar gönderiliyordu.¹⁸⁵

Cahiliyye devrinde insanların kabilelerinde üst mevkide olup olmadıklarına göre değer kazandıklarını daha önce belirtmiştik. Aynı durum kadına bakışı da etkilemiştir. Örneğin; kabile reislerinin ya da zengin kadınların boşanma hakları varken toplumdaki diğer kadınların böyle bir hakkı yoktu. Bunun yanında üvey anne ile evlenmeyi normal karşılayan rivayetlerin yanında bunu ayıp olarak karşılayan rivayetler de vardır. Ayrıca cahiliyye devrinde yabancı erkeklerle serbestçe ilişki kuran veya çadırının kapısına bayrak asarak fahişelik yapan kadınlar yanında bunun daha çok mal ve ticari kazanç vasıtası olarak görülen cariyeler tarafından yapıldığını belirten kaynaklar da vardır. Cahiliyye devrinde kâhin ve hakem, hatta şair kadınlara da rastlanmaktadır.¹⁸⁶

Cahiliyye devrindeki nikâh çeşitlerine bakarak da kadının sosyal konumunu anlamak mümkündür. Cahiliyye devrinde kocası öldükten sonra kocasının mirasçılarında birisinin kadının üzerine abasını atarak mehir ödemedi kadına sahip olduğu yani kadının hiçbir söz hakkının olmadığı evlilik uygulamalarının yanında, bizzat kızın şahsına mehir verilip kızın velisinden kızın istenmesi¹⁸⁷ suretiyle yapılan, yani kadının haklarının olduğu evlilik çeşidi de mevcuttur. Ama daha önce belirtildiği gibi kadının hangi muameleye maruz kalacağı daha çok kadının ait olduğu kabilenin şerefine ya da kadının mali durumuna göre değişmektedir. Diğer kadınlar ise toplumun ona verdiği hak nispetince söz sahibi oluyorlardı.

Cahili zihnin kabilesine olan düşkünlüğü ve insanları maddi ve soy durumlarına göre ayırması toplumda kölelerin insan yerine konulmamasına sebep olmuştur. Arap yarımadasında çok sayıda Habeş asıllı köle bulunurdu. Bazı kabile

¹⁸⁵ Bardakoğlu, Ali, “Cahiliyye Döneminde Kadın”, *İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul2005, s.15-16.

¹⁸⁶ Bardakoğlu, “Cahiliyye Döneminde Kadın”, s.17-19.

¹⁸⁷ Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s.35.

liderleri bu cariyelerden çocuk sahibi olmaktadır. Ama siyah bir kadının çocuğu oldukları için bunlara “Arap Kargaları” denilmiştir.¹⁸⁸ Bunlar sürekli toplumda ikinci sınıf muameleye tabi olmuşlardır. İnsanları ait oldukları kabileye göre değerlendirmek cahiliyye devri insanların kanlarına o kadar bulaşmıştı ki Müslüman olduktan sonra bile köleleri hürlerle eşit görmek bazılarına ağır gelmişti. Öyle ki Rasulullah İslam ordusunun başına bir köle getirdiği zaman yeni Müslüman olan bazı Arap eşraflarına bu durum ağır gelmiş ve bu köleye itaat etmeye mecbur olup olmadıklarını sormuşlardır.¹⁸⁹

Cahiliyye devrindeki zorlu hayat şartları ve yanlış dini telakkiler insanların çocuklarını diri diri gömmeye itmiştir. Çoğunlukla kız çocukları öldürülse de bazı kaynaklarda erkek çocuklarının da öldürüldüğüne rastlanmaktadır.¹⁹⁰ Çocuk öldürmenin birçok sebebi vardı. Bunların başında rızık endişesi gelmektedir. Özellikle kıtlık dönemlerinde erkek çocuklarını da gömerlerdi ama genel olarak ailenin maddi durumu çok iyi değilse ve çok sayıda çocuğu varsa, ileride aileye hiçbir maddi kazanç getiremeyecek, savaşlarda düşmana karşı bir kuvvet olamayacak kız çocuğu öldürülürdü. Ayrıca cahiliyye devrinde erkek borcunu ödeyemediği zaman ya kendisi köle yapılırdı ya da erkeğin annesi, eşi ya da kızı kapılarında belli bayraklı evlere satılıp orada borç ödenene kadar çalıştırılırdı.¹⁹¹ Çocuklarını öldürmelerinin bir takım dini gerekçeleri de bulunmaktadır. Bunların başında özellikle kız çocuklarını kurban ederek kızın melekleştiği ve Allah’ın kızları olduğu inancıydı.¹⁹² Bunun yanında kendisinde bir takım kusurlar bulunan çocukların uğursuz olduğu inancı¹⁹³ da mevcuttu. Aslında bu gerekçeler yakından incelendiğinde bunların sadece çocuğu öldürecek olan babanın kendi vicdanını rahatlatmak için ortaya koyduğu bir takım argümanlar olduğu açıktır. Böyle bir uygulamanın devam etmesi için kişilerin bir takım savlarla desteklenmesi gerektiği açıktır. Bütün butezler gerçeklerden ziyade, çocuk öldürme âdetini kolaylaştıran manevi desteklerdir.

¹⁸⁸ İbn Durayd, Cilt 2, s.854; Ali, Cevad, *el-Mufasssal fi Tarihi'l Arab Kable'l- İslam*, Daru'l-Saki, 2001, Cilt 18, S.186.

¹⁸⁹ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s. 3954.

¹⁹⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Cilt 3, s.443; Ali, *el-Mufasssal*, Cilt 5, s.95.

¹⁹¹ Şarkavi, Abdurrahman, *Özgürlük Peygamberi*, Birleşik Yayınları, 1996, s.20-21.

¹⁹² Taberi, *Câmi 'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Cilt 14, s.254.

¹⁹³ Ali, *el-Mufasssal*, Cilt 5, s.89.

Cahili dönemin en belirgin özelliği hiç şüphesiz putperestliktir. Putperestliğin nasıl başladığı ile ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bir rivayete göre Hz. İsmail'in soyundan gelen insanların bir süre sonra artık Mekke'ye sığamayıp aralarında savaşların da çıkmasıyla beraber Mekke'den ayrılmak zorunda kalanların giderken yanlarında kendileri için değerli olan Kâbe ve çevresinden bir takım taşlar alarak bir süre sonra Kâbe niyetiyle bu taşlara tapmaya başladıklarıdır. Bir başka rivayete göre ise Arapların atalarından olan ve Mekke'nin idaresini elinde bulunduran Amr B. Luhayy bir rivayete göre hastalık yüzünden¹⁹⁴ gittiği Suriye yöresinde, oradaki halkın putlara taptığını görmüş ve bunları Mekke'ye getirerek Kâbe'nin etrafına dikmiştir. Bir süre sonra da insanlar bunlara tapmaya başlamıştır.¹⁹⁵ Bu noktada sorulması gereken soru şudur: “Araplar neden putperestliği kabullenmiş ve daha da önemlisi koyu bir şekilde bunu devam ettirmişlerdir”. Bunu tetikleyen birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında insanların Kâbe'ye verdikleri değer gelmektedir. Öyle ki Kâbe'den ayrılmak zorunda kalanlar yanlarında hatıra olarak götürdükleri taşlara duyulan saygıyı daha sonra tapınmaya kadar ilerlemiştir.

Cahiliyye insanının putperestliğe olan bağlılığının bir diğer sebebi de atalarına olan bağlılıklarıdır. Örneğin; Amr b. Luhay'ın Suriye bölgesinden getirdiği putların daha önce Hz. Nuh'un kavminden dindar olup halkında çok da sevdiği ve ölümlerinden sonra unutulmamaları ve saygı duyulmaları için heykelleri yapılan Vedd, Suva, Yağus, Ya'uk ve Nesr isimli beş kişinin heykeli olduğu rivayetleri mevcuttur.¹⁹⁶ Yani Kur'an-ı Kerim'de de ismi geçen¹⁹⁷ bu beş put Arapların atasıydı. Amr b. Luhayy'ın kurduğu bu sistemle ticari güzergâh üzerinde bulunan kabilelerin putları kabul edilmiş, aynı zamanda Kâbe'nin içinde de bu putlar toplanarak Kâbe'nin ticari ve dini değeri arttırılmıştır. Böylece ileride kabilelerin putları üzerinden çıkarabilecekleri bir üstünlük savaşı engellenmiştir.

Cahiliyye döneminde çok değerli olan başka bir put ise Lat putudur. Lat bir rivayete göre Taif'te bulunan ve insanların saygı duyduğu bir evdi. Başka bir

¹⁹⁴ Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.28.

¹⁹⁵ Ezraki, Ebu'l Velid Muhammed Bin Abdullah, (thk..) Rüşdi Salih Melhas, *Ahbaru Mekke Ve Ma Ca'e Fiha Mine'l A'sar*, Daru'l Endülüs, Beyrut, Cilt 1, s.117; Kelbi, s.51.

¹⁹⁶ Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.48.

¹⁹⁷ Nuh, 71/23; Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 23, s.303.

rivayete göre ise Lat hacılar için çorba yapan bir adamın adıydı. Bu kişi ölünce onun kabrine önce saygı duyup sonra da tapınmaya başladılar.¹⁹⁸ Yani Lat putu da cahili zihniyetin atalarına olan bağlılığının taşlaşmış haliydi. Bazen ataları çirkin işler de yapmış olsalar da bu onların put olarak görülmesine engel olmuyordu. Örneğin; Cürhümlü İsaf ve Naile adlarında bir adam ile bir kadının Kâbe’de zina ettiklerinden dolayı taş kesildiğine¹⁹⁹ inanılmasına rağmen bu durum onlara put olarak tapınılmasına engel olmuyordu. Hatta kurban kesmek istediklerinde özellikle bu putların önünde kesiyorlardı. Cahili zihin bazen de yerden rastgele dört tane taş toplamış, bunların güzel olanını ilah kabul etmiş diğer üçünü ocak taşı yapmış birkaç saat sonra ise ilah olarak kabul ettiği taşı da geride bırakmıştır.²⁰⁰

Kur’an-ı Kerim’de cahili zihnin belki de en çok karşı çıkılan yönü putperestlik olmuştur. Allah Kur’an-ı Kerim’de taptıkları putların görececek gözleri duyacak kulakları olmadığına,²⁰¹ yani vasıfsız oldukları noktasına dikkat çekerken cahili zihin ısrarla atalarını bu yol üzere bulduklarını²⁰² dile getirmiştir. Yani onlar da putperestliğin en önemli sebebinin atalarına bağlılık olduğunu itiraf etmişlerdir.

Cahili zihin Allah’a da inanıyordu. Ama Allah onlar için“gökten su indiren”²⁰³, “kulaklara ve gözlere sahip olan, diriden ölüyü, ölüden diriye çıkaran ve tüm işleri idare edendir.”²⁰⁴ Bütün bunlara rağmen Allah onlar için tek ilah değildi. Aslında Allah ve put inancı birbirine karışmış durumdaydı. Bu durum Arap kabilelerinin telbiyesine şöyle yansımıştır: “Senin davetine icabet ediyorum. Senin şerikin yoktur. Ancak o senin şerikindir. Sen ona da, onun sahip olduklarına da maliksin.”²⁰⁵ Nitekim Abdülmüttalib’in oğlu Abdullah’ı kurban olarak vermek istemediğinde yaptığı dua da Allah inancı ile karışmış bir put inancını ortaya koymaktadır:

“**Allah** için, malımdan veririm, adağım vefa göstererek,

¹⁹⁸ Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.69.

¹⁹⁹ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.68; Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.28; Ezraki, *Ahbaru Mekke Ve Ma Ca’e Fiha Mine’l A’sar*, Cilt 1, s.119-120..

²⁰⁰ Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.39.

²⁰¹ Araf, 7/195.

²⁰² Lokman, 31/21.

²⁰³ Ankebut, 29/63.

²⁰⁴ Yunus, 10/31.

²⁰⁵ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.178.

Affını bekleyerek.

Açık ve güzel yüzlü eyle.

Hamd ve sena en büyük **Allah**'a mahsustur.

Bana torunumu, oğlumu verdi,

.....

Örtülü Ev'e ve **el-Lat**'e,

Hacer hizasındaki Rük'n'e yemin olsun ...

Nimetlerinden dolayı, Rabbim.

Hayatta olduğum müddetçe.”²⁰⁶

Görüldüğü üzere bir yandan Allah için dua edilirken öbür yandan Lat'e yemin edilmektedir.

Cahili zihindeki Allah inancının bir başka özelliği ise, Allah'ın dünya hayatlarında hiçbir etkisinin olmamasıydı. Allah sadece bazen dualarında sözel olarak geçmektedir. Bunun dışındaki her şeyi putlar yönetiyordu. Yağmur istediklerinde yağmur tanrısına gelip dua ediyorlardı. Bir hastalıktan kurtulmak istediklerinde onun tanrısına gelip dua ediyorlardı.²⁰⁷ Kurbanlarını putlar için kesiyor, Allah zengindir diyerek putlarına daha çok pay ayırıyor, hatta bazen Allah'a verdiklerinden bir kısmını tekrar putlarına veriyorlardı. Herhangi bir şeye karar verecekleri zaman bunu da fal oklarını kullanarak putlarına soruyorlardı. Fal okları, Kâbe'deki en büyük put olan Hubel'in yanında bulunuyordu. Bir şey danışmak istediklerinde fal oklarında yazılı olan “evet” ve “hayır” çubukları ile hareket ediyorlardı.²⁰⁸ Yani cahili zihin için Allah sadece gökte olan ve dünyaya karışmayan, anlaşılamayan, ulaşılamayan bir güçtü.

Allah inancının bu kadar silik olması ve insanların bu dünyaya odaklanmaları beraberinde dünya merkezli bir anlayış getirmiş ve cahili zihin ahireti de inkâr

²⁰⁶ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.91.

²⁰⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Cilt 1, s.346.

²⁰⁸ İbn İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.77.

etmiştir. Dünyalık işlerini zaten putlara soruyorlardı. Bu durum onların Allah ile olan bağlarını zayıflatmış ve artık ölümden sonraki hayata imanını koparmıştır.²⁰⁹ Cahili zihnin dünya merkezli olması onun dualarına da tesir etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de cahili zihnin “*Ey Rabbimiz! Bize vereceğini bu dünya da ver*” diye dua ettiğini bildirilmektedir. Çünkü onlar için sadece dünya hayatı vardı. Bu yüzden yaptıkları iyilik ve kötülüklerinin karşılığını bu dünyada aldıklarını düşünüyorlardı. Dolayısıyla bir kişi bu dünyada hasta ya da zor durumdaysa bu onun yaptığı kötülükler yüzündendi.²¹⁰ Bu yüzden onlara rızık olarak verilenlerden Allah yolunda fakirlere harcayın denildiğinde, onlar Allah'ın dilediğinde doyurabileceği kişiyi neden biz doyuralım diye itiraz etmişlerdir.²¹¹ Yani kısacası cahili zihin için tek gerçek dünya hayatıydı, ölümden sonra bir hayat yoktu. O yüzden bu dünya merkezli yaşamak gerekiyordu.

Cahili zihin ruhlara, cinlere ve meleklerle de inanıyordu. Zaten putperestliği onlar için anlamlı kılan şey bu cin ve ruh inancıydı. Onlar putların içinde cin ve ruh olduğuna, dolayısıyla kendilerini duyduklarına ve yardım edebileceklerine inanıyorlardı. Ayrıca putların bir ruhu olduğu için onların yiyip içebildiklerini de düşünüyorlardı. Bu yüzden onlara yiyecek ve içecek ikramında bulunuyorlardı. Örneğin; Malik b. Haris Vedd putuna içirmesi için babasının kendisine verdiği sütü gizlice içtiğinden bahsetmiştir.²¹² Cahili zihin cinlerin gaybı bildiğine²¹³ ve ibadete layık olduklarına inanmaktadır.²¹⁴ Cahili zihin cinlerden korkardı. Bu yüzden bir vadiden geçerken “Bu vadinin en azizine veya bu mekânda olanların en büyüğüne sığınırım.” diye bağırdı.²¹⁵ Cahili zihin melekleri de Allah'ın kızları olarak görüyordu. Ayrıca Allah'ın cinlerle evlendiği ve bu evlilikten Allah'ın kızları olan

²⁰⁹ Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s.10.

²¹⁰ Bakara, 2/200; Razi, *Tefsiri'l- Kebir Mefatihü'l -Gayb*, Cilt 5, s.336.

²¹¹ Yasin, 36/47; Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 19, s.449; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 6, s.316.

²¹² Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.49.

²¹³ Sebe, 34/14; Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 19, s.242.

²¹⁴ Kelbi, *Putlar Kitabı*, s.40.

²¹⁵ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 23, s.322; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 8, s.252.

meleklerin meydana geldiğine inanıyorlardı.²¹⁶Hatta cahili zihin meleklerle ibadet ediyor, melekleri Allah'a ulaşmada şefaathçi olarak kullanıyordu.²¹⁷

Cahili zihnin cinlere ve meleklerle olan inançları onların peygamber tasavvurunu etkilemiştir. Onlara göre Allah ile konuşan birisi melekler ve cinler gibi özel güçlere sahip olmalıydı. Nitekim cahiliyye devrinin büyükleri Hz. Muhammed ile konuşurken O'ndan Şam ve Irak nehirleri gibi nehirler akıtmasını, geçmiş atalarını diriltmesini, kendisiyle beraber melekler gönderilmesini, gümüşten saraylarının olmasını hatta Allah'ı ve melekleri karşılına getirmelerini talep etmiştir.²¹⁸ Cahili zihne göre peygamber en azından insan bile olsa soyu ve malı çok olan Mekke'nin en önemli kişilerinden biri olmalıydı.²¹⁹ Çünkü cahili zihin için kabile şerefi ya da malı olanların bir değeri vardı. Aksi takdirde vahye muhatap olamazdı.

Cahiliyye devrini baştan sona çirkin şeylerin yaşandığı bir dönem olarak düşünmek de doğru değildir. Her devirde olduğu gibi cahiliyye devrinde de hakkın yanında yer alan, iyilik yapan insanlar mevcuttu. Cahiliyye devrinin de bir ahlak yapısı mevcuttu. Kız çocuklarını diri diri gömenlerin dışında, bu kızları satın alıp, onları büyütenler de mevcuttu.²²⁰ Kâbe'nin tamiri esnasında da Ebu Vehb Amir b. Abid şöyle demiştir: Ey Kureyş topluluğu!.. Beyt'in yapısına malınızın sadece helal olanını katın. Oraya ne bir ahlaksızın mehri, ne faizden kazanılan para, ne de insanlara zulmederek alınan mal giremez.²²¹ Hz. Muhammed de cahiliyye devrindeki her şeyi tamamen yasaklamamıştır. Mesela bir sahabeye: "Ey Saib! Cahiliyye çağında yaptığın faziletli şeyleri İslam devrinde de devam et; misafiri ağırla, yetime ikram et, komşuna iyi davran."²²² Görüldüğü üzere İslam'ın mücadelesi cahiliyye devri ile değil, cahili zihin iledir.

Kısaca cahili zihin; koyu asabiyet bağları olan, Hakk'ın yanında değil, kabilesinin yanında olan, atalarının yolunu körü körüne de olsa takip eden, merkezi

²¹⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Cilt 4, s.495; Razi, *Tefsiri'l- Kebir Mefatihul -Gayb*, Cilt 20, s.224.

²¹⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatsi*.371.

²¹⁸ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s 263-264.

²¹⁹ Zuhuf, 43/31;İsra, 17/93.

²²⁰ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3585.

²²¹ Kazancı, s.107.

²²² Fayda, "Cahiliyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 18.

idarenin ve adli sistemin olmadığı, ticareti her şeyin önünde tutan, dini ve ticareti birbirine karıştırmış, insanlara ait oldukları kabileye ve sahip oldukları zenginliğe göre değer veren, bu anlamda köleleri horlayan, erkekler kadar işe yaramadıkları için kadınları ikinci sınıf olarak gören, çocuklarını dahi ileride gelir sağlayıp sağlamayacağına göre değerlendiren, gerekirse kız çocuğunu diri diri gömen, elleriyle yaptığı putlara tapan, Allah'a inansa da, Allah ile arasında mesafeler bulunan, dünya merkezli düşünüp, ahirete inanmayan, cinlere tapan, onlar için kurban kesen, melekleri Allah'ın kızları olarak gören, peygamberin olağanüstü en azından zengin ve itibarı yüksek birisi olması gerektiğine inanan bir düşünce yapısıdır.

İşte İslam bu cahili zihin ile mücadele etmiştir. Cahili zihnin değer yargılarını tek tek ele almış, yeni anlamlar getirmiştir. Bu konudaki belki de en güzel örnek cahiliyye devrindeki ;“Kardeşine mazlumda olsa, zalim olsa yardım et” sözünün uğradığı anlam değişikliğidir. Cahili zihne göre bir kişi zalim de olsa mazlum da olsa, eğer o kişi senin kabilendense onun yanında yer alması gerekmektedir. Yani kişi hakkın yanında değil, kabilesinin yanında yer almalıydı. İslam bu söze yepyeni bir anlam kazanmıştır. Bir gün Rasulullah bu sözü tekrar eder. Sahabeler zalim olan kardeşe nasıl yardım edileceğini sorduklarında ise :“O'nun zulmüne engel olarak cevabını vermiştir.” Yani artık kişi ne olursa olsun Hakk'ın yanında yer alacak, gerekirse kardeşiyle bu uğurda mücadele edecektir. Kardeşini yanlıştan vazgeçirmek ona yapılacak en büyük iyilik olacaktır. Sonuç olarak inkarcıların oluşturmaya çalıştıkları yanlış ve çarpık birtakım çabaların yanlış bir din algısına yol açmaması için Allah doğru bakış açısını Kur'an-ı Kerim aracılığıyla öğretmiştir.²²³

2.2. Mekke'nin 1. Dönemi: Vahyin Başlangıcından Habeşistan'a Hicrete (610-615)

Bu bölümde Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiyden, Müslümanların Habeşistan'a olan hicretine kadarki bölüm tarihi akış içinde incelenecektir. Böylece bu dönemde öne çıkan olayları ve davetin seyri incelenerek bu dönemin ana

²²³ Abay, Ahmet, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2016, s.215.

karakteri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu incelemeyi yaparken dönemi çok ayrıntılı incelemek yerine bu dönemin genel bir resmi çizilecektir.

2.2.1. Siyer Arka Planı

Buhari'nin Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayette, vahiy sürecinin sadık rüya ile başladığı, yani Peygamberimizin gördüğü rüyaların ertesi gün sabah aydınlığı gibi ortaya çıktığı ifade edilmiştir.²²⁴ Bununla birlikte İslam alimlerinin çoğunluğuna göre Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e ilk olarak 40 yaşındayken Hira mağarasında gelmiştir. Gelen ilk ayetler yine İslam alimlerinin çoğunluğuna göre Alak suresinin ilk beş ayetidir. İlk gelen ayetler genel olarak Hz. Muhammed'e, insanları İslam'a davet etmeye çağrıdan çok, peygamberimize bir telkin şeklindeydi.²²⁵

Bu olaydan bir süre sonra vahyin gelişi durmuştur. Bazıları bunun üç yıl sürdüğünü ifade ederken, bazıları bunun birkaç gün ya da hafta sürdüğünü ifade etmiştir. Fetret döneminin üç yıl sürmüş olması tarihi verilere ve vahyin amacına ters düşmektedir.²²⁶ Peygamberimizin bu duruma üzüldüğünü ifade eden rivayetlere bakıldığında da bunun sadece birkaç gün olabileceği çok da mümkün görünmemektedir. Fetretin üç yıl sürmesi de çok olası görünmemektedir. Çünkü üç yıl gibi bir süreç siyer arka planı ile örtüşmemektedir. Alak suresinin gelişinden sonra üç yıl gibi bir kesinti ve iki yıldan az bir süre sonra Habeşistan'a göçün gerçekleşmesi gerekiyor ki, iki yıl gibi bir zaman dilimine bu süreçte yaşanan bütün olayları sığdırmak mümkün değildir. Ayrıca üç yıl gibi bir süreç zaten yeni Müslüman olanları da şüpheye düşürmek için yeterli olacaktır. Bu durumda yeni Müslüman olanların vahiy niye kesildi itirazlarının olması gerekiyordu. Ama rivayetlerde bu süreçte sadece Hz. Peygamber'in bu duruma üzüldüğü belirtilmiştir. Kanaatimizce bu süreç büyük bir dalgalanmaya sebep olacak kadar uzun sürmemiştir.

3 yıl gizli davet olmuş ama bu gizlilik Hz. Muhammed'in ve bütün sahabelerin kendilerini saklaması şeklinde cereyan etmiştir. Çünkü daha bu

²²⁴ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 15, s.6856; Derzeze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Cilt I, s.636.

²²⁵ Derzeze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Cilt I, s.646.

²²⁶ Çonkor, Burhan, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, "Doktora Tezi", Ankara 2015, s.14.

dönemde peygamberin Kabe’de namaz kıldığında O’nu engellemeye çalışanlar görülmektedir. Ayrıca daha ilk yıllarda inen surelerde (Müzzemmil, Müddesir) Mekke liderleriyle, Peygamberimizin yaşadığı olaylardan bahsedilmiştir. Bu noktada 3 yıllık gizli davet özellikle maddi ve kabilevi anlamda zayıf olan Müslümanların kendilerini saklaması ve Peygamberimizin bu daveti ilk başlarda herkese ilan etmekten çok, kabul görebileceğini düşündüğü kimselere yapması şeklinde değerlendirilebilir. Bu anlamda Peygamberimiz, İslam’dan önce de putlardan ve çirkinliklerden genel olarak uzak durmuş, kalbi kararmamış, yani öncelikle İslam’ı kabul edebilme kabiliyetine sahip olanları İslam’a davet etmiştir. Bunun için İslam’ı kabul etme ihtimali olan toplumun her kesimine gitmiştir. İslam’ı ilk kabul edenler toplumun her kesiminden olmasına rağmen ilk Müslümanların çoğunluğunu gençler oluşturuyordu.²²⁷

Bu dönemde, birçok kafir Hz. Muhammed ve birkaç müslümanı çok da ciddiye almamışlardır. Hatta kafirler çoğu zaman peygamberi tehdit etme ya da peygambere saldırmaktan çok onu engellemeye çalışma ve tartışma yoluna girmişlerdir. Örneğin; Mekke liderlerinden Utbe, Peygamberimize gidip, O’nu bu davadan vazgeçmek için ikna etmeye çalışmıştır. Utbe sözlerine: “Ey kardeşimin oğlu” diyerek başlamış. Peygamberimizin getirdiği mesajın Mekke lideri olarak kendilerini ne kadar zor durumda bıraktığını ifade ederek, Peygamberimize zenginlik, liderlik, kadın ve tedavi olmayı teklif etmiştir.²²⁸ Tabi ki Peygamberimizin bu teklife cevabı olumsuz olmuştur. Genel olarak en azından bu dönemin başlarında Peygamberimize ve Müslümanlara yönelik toplu bir saldırıdan bahsetmek de mümkün değildir.

Peygamberimiz yakın akrabalarından başlayarak insanları açıktan İslam’a davet edince, özellikle Müslümanların sayısı artınca, hatta Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi güçlü karakterler İslam’a katılınca ve Peygamberimiz kendisine yapılan teklifleri reddedince, kafirler bu sefer Ebu Talib’e gitmeye karar verdiler. Ebu Talib’e öncelikle Hz. Muhammed’i İslam’ı anlatmaktan men etmesini söylediler. İlk seferde Ebu Talib onları tatlı dille geri çevirirken, ikinci defa müşriklerin daha sert

²²⁷ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 86.

²²⁸ Lings, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, s.66.

olduğunu görünce, Ebu Talib de Peygamberimizle konuşarak bu işten vazgeçmesini istedi. Ama peygamberimizin kararlılığını görünce, O'nu korumaya devam edeceğini söyledi. Üçüncü seferde Hz. Muhammed ile genç ve yakışıklı olan Umare'yi değiştirmeyi teklif etseler de Ebu Talib bu anlamsız teklifi geri çevirdi.²²⁹

Bir yandan da İslam daveti taraftar buldukça müşriklerin korkuları ve tepkileri de artıyordu. Bu süreçte özellikle fakir ve kimsesiz olan Müslümanlara işkence yapmaya başladılar. Peygamberimiz gidebilecek olanların Habeşistan'a hicret etmelerini istedi. Artık İslam daveti geri dönülmez bir yola giriyordu. Bundan sonraki süreç çok daha sert olacaktı.

2.2.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Bu dönem beş yıl sürmüştür. Yıl sayısı ile orantı yapılacak olursa bu dönemde daha az ayet ve düşünmeye davet vardır. Allah kullarını yaşayacakları bu yoğun sürece başlangıçta yavaş bir şekilde alıştıra alıştıra dahil etmiştir.

Bu dönemde inen ayetlerin dokuzunda dolaylı, dördünde ise doğrudan toplamda 13 ayetve ayet grubunda düşünmeye davet vardır. Bunların beş tanesinde Kur'an, dört tanesinde Ahiret hayatı ve cehennem üzerinde, üç tanesinde geçmiş kavimler, birinde ise Allah üzerine düşünmeye davet vardır.

Bu dönemi genel olarak incelediğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Bu dönemde yoğun olarak Kur'an, ahiret hayatı ve cehennem üzerinde düşünülmesi emredilmiştir. Buradaki düşünme daha çok, öğüt, hatırlatma ve uyarı şeklindedir. Ama daha sonra muhtemelen kafirlerin eziyetleri başlayınca geçmiş kavimlerin helakı vurgulanarak, uyarı şeklindeki bu ayetlerin üslubu kafirleri tehdide dönüşmüştür.

Kur'an bu dönemde ilk defa insanlarla karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmada dikkat çeken ilk nokta; Kur'an'ın kafirlerin kutsallarına yani putlara dair saldırgan bir ifade kullanmamasıdır. Şüphesiz Kur'an'da Allah'ın en çok savaş açtığı şeylerin başında put inancı vardır. Ama bu dönemde putların işe yaramaz olduklarına ya da putların cehennem yakıtı olduklarına dair bir ifade yoktur. Tabi ki her dönemde olduğu gibi bu dönemde de putlarla mücadele edilmiştir. Özellikle Kur'an'a, Hz.

²²⁹ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.94-95.

Muhammed'e saldıranlara çok sert cevaplar verilmiştir. Ama İslam'ın ortaya çıktığı ilk dönemde daha olayın başındayken insanların kutsallarına saldırmak onları bu davete karşı iyice kör ve sağır yapabiliirdi. İşte bu yüzden bu dönemde putlara açıktan saldırmak yerine Kur'an'ın Allah'tan bir öğüt olduğunu vurgulamak, onların putlardan uzaklaştırılması noktasında daha faydalı olacaktı. Çünkü insanlar Kur'an'ın Allah'tan geldiğine inandıkları zaman putlarını terketmeleri daha kolay olacaktır. İşte bu yüzden bu dönemde putlardan çok Kur'an üzerinde düşünülmesi ve öğüt alınması gerektiği ön plana çıkmış olabilir. Bu noktada Kur'an'ın davet uslubunda insan psikolojisine ne kadar dikkat ettiği ortaya çıkmaktadır. Bir insana yaptığının yanlış olduğunu söylemeden önce doğru yol için ipuçları vermek gerekir. Öncelikle kişi iddiasını ispat etmelidir. İddiasını ispatlayan kişi, karşı taraftan iddiasını terk etmesini bekleyebilir. Kişi, karşı tarafın inançlarına sadece saldırgan bir üslupla yaklaşırsa, bu noktada karşı taraf, kendisini ve inançlarını gerekirse körü körüne savunmaya çalışacaktır. Çünkü, ortada bir saldırı vardır ve her şeyden önce kendini savunması gerekecektir. Bu noktada ilk önce insanları Kur'an üzerinde düşünmeye davet ederek, Kur'an'dan öğüt almaları gerektiği vurgulanmıştır.²³⁰

İslam'ın hak din olduğunu ortaya koyan en büyük mucize bizzat Kur'an'ın kendisidir. O yüzden Allah insanlardan bu dini reddetmeden önce kendilerine gelen ayetler hakkında sağduyulu bir şekilde düşünerek, karar vermelerini istemiştir. Bu dönemde Kur'an'ın bir öğüt olduğu, dileyen kişinin bu öğüdü alacağı ifade edilmiştir.²³¹ Burada bir anlamda Hz. Muhammed'e Kur'an'ın öğüt olduğu hatırlatılarak, uzun ve zor geçecek bir süreçte Kur'an'ın ancak kalbi açık kimseye fayda vereceği vurgulanmıştır.²³²

Ayrıca bu dönemde Kur'an'daki başka bir temel konu olan ahiret inancı ve cehenneme dikkat çekilmiştir.²³³ Ahiret kavramı kafirlerin çoğunluğunun belki de en yabancı olduğu kavramlardan biriydi. Belki de bu yüzden Kur'an'da ahiret inancını anlatmak maksadıyla yüzden fazla terim ve deyim kullanılmış, bununla ilgili olan kavramlar hem Mekki hem de Medeni surelerde defalarca tekrarlanmıştır.²³⁴ Bunun

²³⁰ Kalem, 68/52; Müddesir, 74/48-49; Müddesir, 74/54-55; Tekvir, 81/27; A'la, 87/9-10.

²³¹ Taberi, *Câmi 'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Cilt 23, s.204

²³² Tekvir, 81/27; A'la, 87/9-10.

²³³ Müzemmil, 73/17-19; Müddesir, 74/31-37; Fecr, 89/1-5.

²³⁴ Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s.396.

yanında ahirete imanları çok önemliydi. Çünkü kafirler ahirete inanırsa bu inanç onların Allah'a dönüşlerini kolaylaştırırdı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, kafirlerin dünyalık işlerini putlar hallediyor, ahirete de zaten inanmıyorlardı. Dolayısıyla bir anlamda Allah'a ihtiyaçları yoktu. Bu noktada Kur'an şu noktayı kafirlere "bir ahiret hayatı varsa, sizi oradan kurtaracak olan kim?" diyerek sorarak ahiret hakkında düşünmeye davet ediyordu. Kafirlerin Allah ile aralarındaki bağ güçlendirecek yegane inanç belki de ahiret inancıydı. Putperestlik inançlarında ahiret inancı olmadığı için onlara ahirette yardım edecek bir ilaha da ihtiyaçları yoktu. Ahiret inancı onları Allah'a muhtaç hale getirecek bu da onların Allah'a olan imanlarını geliştirecekti. Ayrıca iyilik yapan kafirler de bunu Allah için değil, putlarının onları bu dünyada koruması için yapıyordu. Ahiret hayatına vurgu yapılarak putların onları cehennemden koruyamayacağına ve iyiliklerini Allah için yaptıkları zaman ahirette onların işine yarayıp, iyiliklerinin anlam kazanacağına dikkat çekilmiştir.

Bu bölümde dikkat çeken başka bir nokta ise yoğun olarak geçmiş kavimlerin nasıl helak olduğunun vurgulanmasıdır. Bu vurgunun özellikle Mekke liderlerinin peygambere karşıtıktan sonra yapıldığı açıktır. Ayrıca buradaki ilk muhatapların Mekke liderleri olması, Peygamberimize ilk karşıkanların Mekke liderleri olduğunu da ortaya koymaktadır. Cahiliyye zihin yapısında liderlik, mal sahibi olmak çok önemliydi. Bu noktada Mekke liderlerine, saltanatlarının geçici olduğu, vurgulanıyordu. Geçmiş kavimlerin, kendilerinden çok daha fazla mala, mülke sahip olmalarınarağmen, Allah'ın peygamberleriniyalanladıklarında nasıl helak olduklarıhatırlatılmaktadır.²³⁵ Böylece dayanıp güvendiklerimallarının ne kadar anlamsız olduğu ifade edilmiştir. Cehennem ve geçmiş kavimlerin helakı ile ayrıca lider kadrodan olmayan Mekkeli diğer kafirlere de putlar gibi Mekke liderlerinin de kendilerini cehennemden koruyamayacağı, eğer peygambere tabi olmazlarsa geçmiş kavimler gibi onların da helak olacakları hatırlatılmaktadır. Bu helak geldiği zaman, onların çok güçlügördükleri Mekke liderlerinin sığınacak bir yer arayacakları ifade

²³⁵ Fecr, 89/6-10; es-Salebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l- Beyan*

Tefsiru'l Kur'an, thk.. İmam Ebi Muhammed bin A'sur, Daru'l İhya, Beyrut, 2002, Cilt 10, s.200.

edilmiştir. Bu noktada geçmiş kavimlerin mallarının ve saltanatlarının kendilerini koruyamadığı hatırlatılarak, bu konuda düşünmeleri istenmiştir.²³⁶

Düşünmeye davet eden ayetlerin daha çok kâfirlere hitap ettiği düşünülebilir. Bu bir anlamda anlaşılırdır. Çünkü düşünmeyip hak yola girmeyenler kâfirlerdir. Dolayısıyla en çok kâfirler düşünmeye davet edilmiştir. Ayrıca bu dönemde ilk muhatap olarak kafirler ön plana çıksa da ayetlerde Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara da sesleniş vardır. Örneğin; geçmiş kavimlerin nasıl helak olduğuna dikkat çekilerek bir yandan kafirler tehdit edilirken, bir yandan da Hz. Muhammed ve Müslümanlara teselli vardır. Kafirlerin sayıca ve malca fazla olması ayrıca makam olarak yüksek olması, Müslümanlara umutsuzluk vermemelidir. Allah daha önce güçlü olan kavimleri nasıl helak ettiyse, Mekke'deki kafirleri de helak etmeye kadirdir.²³⁷ Bu anlamda, sadece Allah'ı anarak, Allah'a güvenip dayanmak gerektiği vurgulanmıştır.²³⁸

2.3.Mekke'nin 2. Dönemi: Habeşistan'a Hicretten Mi'rac'a Siyer Arka Planı (615-620)

Mekke'nin ikinci döneminde bazı müslümanların Mekkelilerin zulmünden kaçarak Habeşistan'a yaptıkları hicretten Mi'rac olayına kadar olan bölüm incelenecektir. Bu beş yıllık dönem, Peygamberimizin ve Müslümanların yaşadıkları belki de en zor dönem olmuştur.

2.3.1. Siyer Arka Planı

Mekkenin ikinci döneminde kâfirler müslümanları dinlerinden döndürmek için bütün şiddet yöntemlerine başvurmuştur. İslam'ın ortaya çıktığı ilk dönem daha yumuşak olmasına rağmen bu dönem kâfirlerin bütün küfürlerini ortaya döktükleri bir dönem olmuştur. Bu dönem özellikle zayıf ve kimsesiz müslümanlar için çok ağır geçmiştir. Müslümanların bazıları bu dönemde, kâfirlerin işkencelerialtında şehit olmuştur. Öyleki, müslümanların bir kısmı evlerini terkederek Habeşistan'a sığınmak zorunda kalmıştır.

²³⁶ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.298.

²³⁷ Fecr, 89/6-10.

²³⁸ Müzemmil, 73/8.

Habeşistan'a iki defa hicret gerçekleşmiştir. Birinci hicrette 15 kişi varken, ikinci hicrete yaklaşık 100 kişi katılmıştır.²³⁹ Habeşistan'a hicret edenlerin çoğunlukla Mekke'deki fakir ve kimsesizler olmaları kâfirlerin özellikle zayıf ve kimsesiz Müslümanlara yaptıkları işkencenin sonucudur. Ayrıca Habeşistan'a hicretin gizlice yapılması da kâfirlerin yaptıkları zulmü kanıtlar niteliktedir. Hz. Muhammed o günkü mevcut şartlar içerisinde Müslümanlar için hicret edilebilecek en uygun yerin Habeşistan olduğunun farkındaydı. Mekke'nin etrafındaki diğer Arap kabileler Mekke liderleri ile aralarının bozulmasını istemezlerdi. Tek tanrı inancına yakın olan ve hicret edecek müslümanları Kureyş'e teslim etmeyecek en güvenilir devlet Habeşistan'dı. İşte bu yüzden Hz. Peygamber sahabenin içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı, onlara "Allah çektiğiniz sıkıntılardan kurtulmanız için bir yol gösterinceye kadar Habeşistan'a göç etseniz iyi olur. Orada, yanındakilere zulüm yapmayan bir hükümdar vardır." diyerek müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etmiştir.²⁴⁰ Hz. Muhammed'in bu tavsiyesi onun civardaki ülkelerin sosyal ve siyasi durumlarını bildiğini ortaya koymaktadır.

Mekke'nin Habeşistan'a Hicret'ten miraca kadarki beş yıllık döneminde müslümanların karşılaştığı en büyük sıkıntılardan birisi de müslümanlara uygulanan ve üç yıl devam eden boykottur. Bütün engellemelere rağmen Mekke'de müslümanların sayısı artınca, özellikle Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi güçlü karakterlerin İslam'a katılmasıyla, katillerin İslam'a karşı olan korkuları da büyümüştür. Bunun üzerine Mekke liderleri Müslümanlarla kız alıp vermemek, alışveriş yapmamak, hatta konuşmamak üzerine bir anlaşma yapıp bu anlaşmaya kutsallık kazandırmak için anlaşma metnini Kâbe'nin duvarına astılar. Bu dönem Hz. Muhammed'in ve müslümanların çok büyük zorluklardan geçtikleri bir dönem olmuştur. Müslümanlar sadece hac mevsiminde haram aylarda dışarı çıkıp ihtiyaçlarını karşılıyor ya da henüz müşrik olan akrabaları tarafından zaman zaman gizlice boykot ihlal edilerek erzak temin edebiliyorlardı.

Üç yıllık boykot döneminden sonra Hz. Muhammed'in koruyucusu Ebu Talib ve hanımı Hz. Hatice ardarda vefat ettiler. Hz. Muhammed ve Müslümanlar o kadar üzölmüşlerdir ki bu yıl İslam tarihine hüznün yılı olarak geçmiştir. Hz. Hatice

²³⁹ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3621.

²⁴⁰ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.315.

ve Ebu Talib'in vefatı Hz. Muhammed'in Mekke'de koruyucusuz kalması demektir. Müşrikler bu zamana kadar özellikle Ebu Talib'in konumu dolayısıyla Hz. Muhammed'e zarar veremiyorlardı. Hatta Hz. Muhammed: "*Ebu Talib ölünceye kadar Kureyş bana ilişmedi.*" diyerek bu durumu ifade etmiştir.²⁴¹ Şimdi ise Ebu Talib'in ölümüyle, Hz. Muhammed'i öldürmek dahil her türlü planlarını rahatça yerine getirebilirlerdi.

Bu dönemde yaşanan başka bir olay ise Hz. Muhammed'in Taif'e olan yolculuğuydu. Hz. Muhammed, İslam'a davet etmek amacıyla gittiği Taif'te taşlanmıştır. Taif'ten eli boş dönen Hz. Muhammed Mekke'ye ancak Nevfelogullarının başkanı Mut'im b. Adiy'in korumasında girebilmiştir.

Bu dönemde Ebu Cehil, Hz. Muhammed'in namaz esnasında boynuna basmıştır, Peygamberimizin amcası Ebu Leheb ise Hz. Muhammed'in ayakları kan içinde kalıncaya kadar taşlamıştır.²⁴² Ayrıca, Ukbe b. Ebi Muayt da Peygamberimiz secdeyken sırtına yeni kesilen devenin döl yerini atmıştır.²⁴³ Mekke'nin bu beş yıllık ikinci dönemi her açıdan kâfirlerin eziyetlerini arttırdığı, müslümanların işkence gördüğü hicret ettiği ve öldürüldüğü bir dönem olmuştur.

Mekke'nin ikinci döneminde yaşanan önemli olaylardan birisi de Müslümanlar ile Hristiyanların ve Yahudilerin iletişime geçmiş olmalarıdır. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki Mekke'de ciddi bir Yahudi ya da Hristiyan yoğunluğundan bahsetmek tarihi olarak mümkün değildir. Bu dönemdeki Hristiyanlar Mekke'de yerleşik olmayan biraç köleydi.²⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'de de Mekke'de yabancı azınlıkların varlığını gösteren sadece Nahl suresinde bir ayet²⁴⁵ vardır, bu ayetteki yabancı şahsın Arapçasının fasih olmaması da bu şahsın ya da belki küçük bir grubun yakın bir tarihte Mekke'ye geldiğini göstermektedir.²⁴⁶ Mekke'de ehl-i kitab ile müslümanların ilişkilerinin az olması da Mekke'de ehl-i kitabın varlığının az olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Mekke'de ehl-i kitabın varlığı azsa da Mekke'nin etrafında, Mekke'ye gelip giden ehl-i kitabın varlığı bilinmektedir. İslam daveti yayıldıkça bu durum Mekke'nin etrafındaki Yahudilerin

²⁴¹ İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.309.

²⁴² İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s. 299-301.

²⁴³ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3604.

²⁴⁴ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.227.

²⁴⁵ Nahl, 16/103.

²⁴⁶ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Cilt I, s.100.

ve Hristiyanların da dikkatini çekmiştir. Özellikle Habeşistan'a Hicret'ten sonra bazı Hristiyanlar Hz. Muhammed'e gelerek İslam hakkında bir takım sorular sormuşlardır. Daha sonra ise Hz. Muhammed, onları İslam'a davet edip, onlara Kur'an-ı Kerim okumuştur. Kur'an'ı dinleyen bu grubun gözleri yaşlarla dolmuş ve İslam'ı kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Kasas suresinde bu konuyla ilgili ayet²⁴⁷ inmiştir.²⁴⁸

Bu dönemde Müslümanların Yahudilerle olan ilişkisi ise daha uzaktan bir ilişkidir. Mekkeliler civarda yaşayan İsrailoğulları'nın peygamber beklentisi içinde olduklarını biliyorlardı. Daha da önemlisi bazen bu Yahudilerden peygamber isimleri ve kıssaları da duymuşlardı. Mekke'nin ikinci döneminde Müslümanlar ile Yahudiler arasında çok ciddi bir ilişki olduğu söylenemese de müslümanlar genel olarak Yahudi bilginlerinin sözleri ve iddialarından haberdardılar.²⁴⁹

2.3.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Habeşistan'a hicretten Mi'rac'a kadar olan bu beş yıllık dönemde vahiy yoğun olarak gelmiştir. Bu dönemde 30 dolaylı, 61 doğrudan olmak üzere toplamda 91 ayet ve ayet grubunda düşünmeye davet vardır. Bu dönemde kâfirlerin uyguladıkları yoğun inkâr politikasına uygun olarak, ayetlerin üslubu da sertleşmektedir.

Bu dönemde yoğun olarak Kur'an-ı Kerim,²⁵⁰ geçmiş kavimlerin inkâr etmeleri ve bunun sonucunda nasıl helak oldukları²⁵¹, insanın ve kâinattaki herşeyin yaratılışı ve doğa olayları hakkında²⁵² düşünmeye davet vardır. Ayrıca genel olarak; Allah'ı bulacak donanımda olmamız²⁵³, Allah'a sığınma ve Allah'ı hatırlama²⁵⁴, Allah'ın gücü ve saltanatı karşısında buzağının (putların) konuşamaması²⁵⁵, putların

²⁴⁷ Kasas, 28/52-55; es- Suyuti, Celaleddin Ebu'l Fadl Bekr Abdurrahman, *ed-Durru'l Mensur fi't-tefsir bi'l-me'sur*, Daru'l Fikr, Beyrut, Cilt 6, s.423.

²⁴⁸ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.227; İbn-i İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, s.284.

²⁴⁹ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.227-228.

²⁵⁰ Kamer, 54/ 17, 22, 32, 40; Sad, 38/29; Kasas, 28/ 46,51.

²⁵¹ Neml , 27/14, 51-52; Ta-Ha, 20/128.

²⁵² Vakıa, 56/58, 62, 71-73; Furkan, 25/50.

²⁵³ A'raf, 7/172-174.

²⁵⁴ A'raf, 7/201, 205.

²⁵⁵ A'raf, 7/148.

değersiz oluşu²⁵⁶, kâfir ile müslümanların farkı²⁵⁷, kâfirlerin psikolojileri²⁵⁸, zinet ve rızkın müslümanlar için yaratılmış olması²⁵⁹, örtünme takva elbisesi²⁶⁰, peygamber aracılığıyla öğüt verme²⁶¹, Hz. Muhammed'in kendi içlerinde yaşamış olması²⁶², dirilme²⁶³, ahiretin daha değerli olması²⁶⁴, dünyanın geçiciliği²⁶⁵, ceheneme gidenlerin pişmanlığı²⁶⁶, İsrailoğulları'nın Kur'an'ı bilmesi²⁶⁷ ve Tevrat²⁶⁸ hakkında düşünmeye davet vardır.

Mekke'nin ikinci döneminde Allah'ın üzerinde en çok düşünülmesini istediği konu; başta insanın yaratılışı olmak üzere yaratılanlar ve doğadaki olayların nasıl düzenli ve kusursuz bir şekilde cereyan ettiği. Bu dönemde inen 22 ayet ve ayet grubunda bu konulara dikkat çekilmiştir. Bu ayetlerde insandan yediği yiyecekler²⁶⁹, göklerin, yerlerin,dağların, bitkilerin²⁷⁰, gecenin, gündüzün ve hayvanların varlığı, bizzat insanın kendisinin hiçlikten yaratılışı, insanın yaratılışının tersine çevrilmesi, suyun gökten inişi, tohumların yerden bitişi gibi kevnî ayetler²⁷¹ hakkında düşünmesi istenmiştir. Allah, insanlardan her gün etraflarında gördükleri şeyler,insanın yediği yemeğin nereden geldiği ve nasıl oluştuğu,hatta bizzat insanın kendi varlığının nasıl oluştuğu²⁷² ve nasıl devam edebildiği, kainatta düzenli bir şekilde cereyan eden yağmurun yağışı gece ve gündüzün oluşumu hakkında derin derindüşünmelerini istemiştir. Her gün tekrar ettiği için sıradan gibi görünen ama aslında büyük bir yaratıcının varlığının delili olan yaratılmışlara ve olaylara tefekkür ile bakmasını istemiştir. İbret nazarıyla bakacak olan kararmış kalpler, her zerrede yüce bir yaratıcının varlığını iliklerine kadar hissedeceklerdir. İşte bu da tahkiki iman dediğimiz imanın en üst mertebesini ortaya çıkaracaktır. O halde Allah'ın Kur'an-ı

²⁵⁶ Fatır, 35/40.

²⁵⁷ A'raf, 7/58.

²⁵⁸ Necm, 53/33-35.

²⁵⁹ A'raf, 7/32.

²⁶⁰ A'raf, 7/26.

²⁶¹ A'raf, 7/63.

²⁶² A'raf, 7/184.

²⁶³ A'raf, 7/57.

²⁶⁴ A'raf, 7/169.

²⁶⁵ Kasas, 28/60.

²⁶⁶ Şuara, 26/102-103.

²⁶⁷ Şuara, 26/197.

²⁶⁸ A'raf, 7/145.

²⁶⁹ Abese, 80/11.

²⁷⁰ Kaf, 50/6-8.

²⁷¹ Vakıa, 56/58, 62, 71-73; Furkan, 25/50.

²⁷² Yasin, 36/77

Kerim’de yaratılmışlar ve doğa olayları hakkında düşünmeye davet etmesinin en büyük amacı insanların kalbine sağlam bir iman yerleştirmektir denilebilir. Yani amaç bilinçli bir iman oluşturmaktır. Bu noktada şuna da dikkat çekmek gerekir: Kâinattaki mucizeleri gören insan Allah’ın kudretini anlayacak, putların acizliği ortaya çıkacak ve bütün bu mucizelerin yaratıcısı tek olan Allah’a dönecektir. Dünyalık işlerini yoluna koymak isteyen Mekkelilere tek yaratıcı ve idare edicinin Allah olduğu hatırlatılarak sadece bu dünyadaki mutlulukları için bile olsa tek Allah’a inanmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Kısacası putlardan yüzçevirip Allah’a dönmenin bir yolu da kainattaki yaratılmışlar ve doğa olayları hakkında düşünmektir.

Mekke’nin ikinci döneminde Allah’ın üzerinde en çok düşünmesini istediği bir başka konu da geçmiş kavimler, onlara gönderilen peygamberler ve bu peygamberlere uyulmadığı zaman bu kavimlerin nasıl helak olduğudur.²⁷³ Bu konuda 21 ayet ve ayet grubunda düşünmeye davet bulunmaktadır. Allah önceki peygamberleri ve kavimleri örnek göstererek Mekke’li müşriklere Hz. Muhammed’e uymadıkları takdirde kendilerini nasıl bir sonun beklediğini hatırlatmaktadır. Ayrıca kafirlerin atalarına ne kadar bağlı olduklarını daha önce belirtilmişti. Geçmiş kavimlerin helakı ile sıkı sıkıya bağlı oldukları atalarının zaman zaman nasıl şeytana uyarak yoldan çıktıkları ve bunun sonucunda nasıl helake uğradıkları hatırlatılmıştır. Eğer onlar da atalarının yolundan giderlerse onların atalarına benzeyeceği ifade edilmiştir.

Geçmiş kavimlerin helakı Mekke’li kâfirler için uyarı niteliği taşıırken, Hz. Muhammed ve ona inananlar için bir teselli niteliği taşımaktadır.²⁷⁴ Kıssalar, cennet ve cehennem ile ilgili ayetler müminlere moral vermekte, en sonunda zafere ulaşacakları, baskılardan kurtulacakları, kendileri zafere ulaşırken, zulüm yapan müşriklerin cehenneme gidecekleri hatırlatılarak inananlara müjde verilmektedir.²⁷⁵ Daha önce belirtildiği gibi Mekke’nin ikinci dönemi Hz. Muhammed ve Müslümanların çok ağır imtihanlardan işkencelerden geçtiği bir dönemdi. Bu dönemde Müslümanlar ilk şehitlerini vermiş, evlerini terk edip Habeşistan’a gitmek zorunda kalmış ve üç yıl boyunca çok ağır boykot şartlarında

²⁷³ Kaf, 50/36-37; Kamer, 54/51; A’raf, 7/74, 86, 103.

²⁷⁴ Cabiri, *Kur’an’a Giriş*, s.303.

²⁷⁵ Sami Kılınçlı, *Mekki Surelerde Mü’min Kimliğinin Oluşumu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013, s.349.

yaşamışlardır. Bu süreçte Hz. Muhammed ve müslümanların Allah'tan gelecek bir teselliye ihtiyaçları vardı. İşte bu teselli geçmiş kavimlerin helakı ve sadece inananların kurtulmasıydı. Geçmişte yaşayan peygamberler ve müminler de onlar gibi hatta daha ağır imtihanlardan geçmiş ama işin sonunda müminlere eziyet eden kâfirler helak olmuş peygamber ve ona inananlar kurtulmuşlardır.²⁷⁶ İşte bu teselli müslümanların çok ağır şartlarda da olsa Allah'tan vazgeçmemeleri için bir güç kaynağı olmuştur.

Mekke'nin ikinci döneminde Allah'ın üzerine en çok düşünülmesini istediği konulardan birisi de bizzat Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Bu dönemde Allah, insanları 17 defa Kur'an-ı Kerim üzerinde düşünmeye davet etmiştir. Bu noktada dikkat çeken üç durum vardır. Birincisi; Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kitabı olduğunun en büyük delilinin yine Kur'an-ı Kerim'in kendisi olmasıdır. Çünkü, ancak Kur'an-ı Kerim'deki ayetler dikkatle incelendiğinde, bu ayetlerin bir insan ürünü olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Allah, insanlardan Kur'an-ı Kerim üzerinde derinlemesine düşüncelerini isteyerek, hatta Kur'an'ın benzerini getirmeye davet ederek, bir anlamda Kur'an-ı Kerim'i tartışmaya açık hale getirmektedir. Yani, Allah, gönderdiği kitabın körü körüne takip edilmesini değil, insanların üzerinde düşünerek bilinçli bir şekilde iman etmelerini istemektedir. Burada dikkat çeken ikinci nokta ise şudur: Allah, Kamer suresinde dört defa ve Kasas suresinde ise iki defa²⁷⁷ Kur'an-ı Kerim'in gönderiliş amacı olarak insanları düşündürmek ve onların öğüt almaları olarak ifade etmiştir. Yani, Kur'an-ı Kerim'in gönderiliş amacı insanların düşünmesi ve ondan öğüt almalarıdır. Bu yöntem bilinçli imanın temelidir. Ayrıca Sad süresinde, Kur'an-ı Kerim üzerinde düşünmek için ihtiyaç olan tek şeyin akıl olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁸ Buradaki akıl kavramı sadece beynin yaptığı bir işlem olarak düşünülmemelidir. Bu beş duyu organının ve kalbin dahil olduğu çok daha kapsamlı bir düşünme halidir. İşte, Kur'an-ı Kerim'i ancak düşünme kabiliyetini kaybetmemiş olanlar anlayabilir. Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kitabı olduğunu, ancak dünyevi hırs ve çıkarlarından arınmış bir kalple bakanlar anlayabilir. Ancak objektif bir bakış açısına sahip olanlar Kur'an-ı Kerim'in mucize olduğunu görebilir. Nitekim, A'raf Suresinde kâfirlerin Hz. Muhammed'e “bu âyetleri de bir yerden toplasaydın” tekliflerine karşılık Allah, Hz. Muhammed'in;

²⁷⁶ Şuara, 26/65-67, 119-121, 139, 155-158, 173-174, 189-190.

²⁷⁷ Kamer, 54/ 17, 22, 32, 40; Kasas, 28/ 46,51.

²⁷⁸ Sad, 38/29, 49-50, 87.

Kur'an'ın Allah'tan geldiğini ve ancak basireti olan yani kalp gözü açık olanların bu gerçeği görebileceğini ifade etmesini istemiştir. Ayetin de ifadesiyle Kur'an-ı Kerim, ancak iman edebilme kabiliyetini kaybetmemiş olanlar için bir hidayet kaynağı ve rahmettir.²⁷⁹ Burada dikkat çeken üçüncü nokta ise Kur'an-ı Kerim'in sadece bir öğüt olduğunun Hz. Muhammed'e hatırlatılmasıdır. Hatta Taha suresinde Hz. Muhammed'e hitaben Kur'an-ı Kerim'in kendisine sıkıntı olsun diye indirilmediği, Kur'an-ı Kerim'in sadece iman etme kabiliyetini yitirmeyenler için bir öğüt olduğu hatırlatılmıştır.²⁸⁰ Burada Hz. Muhammed'e kafirler için kendisini helak etmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu dönemde Allah'ın üzerinde düşünmeye davet ettiği başka bir konuda Allah'ı bulacak donanımda olmasıdır. A'raf Suresi'nde Allah, ademoğullarına “ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorar ve insanlar elbette sen bizim Rabbimizsin diye cevap vermek suretiyle, insanların Allah'ı bulabilecek donanımda yarattığına dikkat çekmiştir. Ayetin devamında Allah böyle yapmasının sebebinin kâfirlerin kıyamet gününde “Biz atalarımızın yolundaydık, bu yüzden gerçeği bulamadık” diye bir bahane ortaya koyamamaları olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹ Yani, Allah insanın kendi fitratına dikkati çekerek insanın isterse Allah'ı bulabilecek bir donanımda olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle kâfirler atalarına olan bağlılıklarını bir bahane olarak ortaya koyamayacaktır. Çünkü kendi fitratlarında Allah'ı bulabilecek işaretler vardır denilebilir.

Ayrıca bu dönemde Allah'ın sonsuz hükümranlılığı hakkında düşünülmesi istenmiştir²⁸². Bu noktada Allah'ın her şeyin idare eden tek yaratıcısı olmasının iki önemli sonucu vardır. Birincisi; Allah'ın tek hükümdar olması müslümanlara bir tesellidir. Madem ki her şey Allah'ın hükümranlığındadır o zaman özellikle Mekke'nin ikinci döneminde iyice azgınlaşan kâfirlerden ve onların oyunlarından korkulmasına gerek yoktur. Bu noktada şeytandan bir vesvese geldiği zaman daha çok Allah'a sığınılması ve Allah'ın daha derinden zikir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁸³ İkinci nokta ise madem ki her şey Allah'ın hükümranlığındadır o zaman putların hiçbir anlamı yoktur.

²⁷⁹ A'raf, 7/203.

²⁸⁰ Ta-Ha, 20/2-3, 113.

²⁸¹ A'raf, 7/172-174

²⁸² A'raf, 7/201, 205.

²⁸³ es- Suyuti, *ed-Durrul- Mensur*, Cilt 3, s.632.

Bu dönemde üzerinde düşünülmesi istenen başka bir konu da putların anlamsızlığıdır. Hz. Musa'nın kavminin yaptığı buzağının konuşamaması örnek olarak verilerek putların konuşmaktan dahi aciz olduğu ve ne kadar güçsüz olduklarına dikkat edilmiştir.²⁸⁴ Mekkeli müşriklerin putlara ne kadar bağlı olduklarını daha önce ifade etmiştik. Onlar dünyalık bir şey istediklerinde bu iş için yetkili olan putlarına gider ve onlardan yardım isterlerdi. Allah, Kur'an-ı Kerim'de dünyanın idaresinin sadece kendisinde olduğuna dikkat çekerek müşriklerin putlardan yardım istemelerinin ne kadar anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Bütün saltanat Allah'a aittir dolayısıyla putların onlara bir yardımı olamazdı. Ayrıca putların bizzat kendileri konuşma yeteneğine bile sahip olmayan güçsüz taşlardan ibaretti. Kur'an-ı Kerim putları bu dönemde açık ifadelerle eleştirmiştir. Buna karşılık olarak da bu dönemde Mekkeli müşrikler daha önceki bireysel çıkışlarını, alay etmelerini ve görmezden gelmelerini, belirli bir grubun önderliğindeki içinde baskı ve şiddetin de olduğu siyasi bir boyuta taşıdılar.²⁸⁵

Bu dönemde kâfir ile müslüman arasındaki fark üzerinde de düşünülmesi istenmiştir. Kâfirler kötü bir toprağa benzetilirken Müslümanlar iyi bir toprağa benzetilmiştir.²⁸⁶ Bu noktada kafir ve Müslümanın üzerine aynı rahmet (Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim) yağmasına rağmen verimli bir toprak gibi olan müslümanda iman çiçeği açılmış ama verimsiz bir toprak gibi olan kafirden ise hiçbir ürün ortaya çıkmamıştır. Kanaatimizce kâfirlerin verimsiz bir toprak olmasının sebebi onların sahip oldukları düşünce tarzıdır.

Yine bu dönemde kâfirlerin kendilerini ve hayata olan bakış açıları üzerinde düşünmeleri istenmiştir. Her şeyden önce kâfir psikolojisi²⁸⁷ her şeyi bildiğini zannetmektedir. İnandığı şeyleri sorgulama ihtiyacı bile hissetmektedir. Ayrıca bu psikolojiye sahip olanlar Meryem suresinde ifade edildiği gibi ellerindeki mal ve evlatları kendilerinin kazandıklarını iddia etmektedir.²⁸⁸ Bu rızıkların Allah'tan geldiğini unutup kendilerine gereksiz bir özgüven duymaktadır. Bu psikolojiye sahip olanlar dünyada ahireti unutturcasına yaşarlar²⁸⁹.

²⁸⁴ A'raf, 7/148; Fatır, 35/40.

²⁸⁵ Sipahioğlu, Abdülvahid, *Vahiy ve Muhasara*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s.93.

²⁸⁶ Salebi, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Cilt 4, s.243.

²⁸⁷ Necm, 53/33-35.

²⁸⁸ Meryem, 19/77-78.

²⁸⁹ Şuara, 26/205-206.

Bu noktada Allah dünyadaki zinet ve rızıkların bütün insanlar için olduğunu ama özelde mü'minlere ait olduğuna özellikle dikkat çekmiştir.²⁹⁰ Çünkü, bu dönemde özellikle Mekkeli zengin liderler mal ve evlat varlıklarının çokluğu ile övünüp, bunu zayıf ve kimsesiz Müslümanlara karşı bir koz olarak kullanmaktaydılar. Bu durum Müslümanları da üzmekteydi. Allah bu noktada yarattığı zinet ve rızıkların bu dünyada özelde mü'minler için ahirette ise sadece mü'minler için yarattığına yani kâfirlerin öbür dünyada bu nimetlere ulaşamayacaklarına dikkat çekerek mü'min kullarını teselli etmiştir. Bu zinetlerden birisi olarak örtünecek ve süslenecek giysiler örnek gösterilmiş ama takva elbisesinin daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir.²⁹¹ Ayrıca kâfirlerin zenginlik içerisinde yaşamalarına özenen müslümanlara ahiretin daha iyi ve kalıcı dünyanın ise geçici olduğu hakkında düşünmeleri tavsiye edilmiştir.²⁹² Dolayısıyla bu dünyada kısa süreliğine zenginlik içerisinde rahat bir hayat yaşayan ama ahirette sonsuz ateş içinde kalacak olan kâfirlere özenmeye gerek yoktur. Ayrıca ahiretin kalıcılığı ve dünyanın geçiciliği noktasında düşünülmesi kâfirlere de bir uyarıdır.

Daha önce belirtildiği gibi Mekkeli zengin liderler bu halleriyle üstünlük iddia ediyorlardı. Hatta, Hz. Muhammed'e inanmamalarının bir sebebi de Hz. Muhammed'in onlar kadar mal ve evlat sahibi olmamasıydı. Dünyalık mal ve evlat sahibi olmak onlar için bir ayrıcalıktı. Ancak zengin ve itibar sahibi kişiler topluma liderlik yapabilirlerdi. Bu noktada Hz. Muhammed kafirler için Mekke'nin lideri olabilecek zenginliğe ve evlat bolluğuna sahibi değildi. O halde onun peygamber olması kafirler için kabul edilemezdi. Kafirler sahip oldukları mal ve evlatlar ile Mekke'nin lideri olmayı daha çok hak ettiklerini düşünüyorlardı. İşte bu noktada Allah kafirlerin ellerindeki dünyalık mal ve evlatların geçici olduğunu dolayısıyla bunların bir üstünlük sebebi sayılamayacağına dikkati çekmiştir.²⁹³

Ayrıca bu dönemde A'raf suresinde Allah, bitkilerin ölü bir toprakta tekrar nasıl dirilttiğine dikkat çekerek ölülerin de aynen bu şekilde tekrar dirilticeği hakkında düşünülmesini istemiştir.²⁹⁴ Dolayısıyla bu dünyada rahatlık içinde yaşayan

²⁹⁰ A'raf, 7/32.

²⁹¹ A'raf, 7/26.

²⁹² A'raf, 7/169 ; Kasas, 28/60.

²⁹³ Kasas, 28/60.

²⁹⁴ Suyuti, *Durru'l -Mensur*, Cilt 3, s.478.

kâfirler de tekrar diriltilecektir. Şuara suresinde kâfirlerin cehenneme gittikten sonra “Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsada inananlardan olsak”²⁹⁵ şeklindeki pişmanlıkları ifade edilerek dünyada mal ve evlad biriktirmenin onları kurtaracamayacağı dolayısıyla mal ve evladın onlara bu dünyada da bir üstünlük sağlayamayacağı noktasında düşünmeye davet edilmiştir.

Bu dönemde, Allah’ın üzerinde düşünülmesini istediği bir başka konu da, Allah’ın peygamberler aracılığıyla öğüt vermesidir.²⁹⁶ Allah, insanların kendilerini uyarması için peygamber gönderilmesine neden şaşırdıklarını ve bu peygamberi kabul etmemek için neden bu kadar direndiklerini sormaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed’in doğumundan beri kendi içlerinde yaşadığı hatırlatılarak,²⁹⁷ Hz. Muhammed’i çok iyi tanıdıklarına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla dünyalık bir makam elde etmek ya da başka bir sebepten dolayı Hz. Muhammed’in yalan söylemeyecek kadar güvenilir olduğunu en iyi onlar biliyordu. Dolayısıyla Hz. Muhammed’e belki de en çok inanması gerekenler Hz. Muhammed’i çok iyi tanıyan Mekkeli müşriklerdi.

Üzerinde düşünülmesi istenilen bir başka konu da İsrailoğulları’nın bilginlerinin Kur’an-ı Kerim’i bilmeleridir.²⁹⁸ Bu dönemde İsrailoğulları’nın bir peygamber beklentisi içinde oldukları ve peygamber kıssaları hakkında az da olsa bilgilerinin olduklarını daha önce belirtilmişti. Şimdi, Kur’an-ı Kerim’de de İsrailoğullarının bilginlerinin de belirttiği gibi geçmiş peygamber kıssalarından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. İşte, Allah-u teala da Kur’an’da bu noktaya dikkat çekerek “İsrailoğullarının bilginlerinin Kur’an’ı bilmesi onlar için delil değil midir?” diye sorarak onları düşünmeye davet etmiştir.²⁹⁹ Hz. Muhammed’in onlardan eğitim almadığı ya da onlarla Tevrat’ı ezberleyecek kadar zaman geçirmedeğini en iyi Mekkeli müşrikler biliyordu. O halde aralarında yaşayan Hz. Muhammed³⁰⁰ bu kıssaları bu kadar ayrıntılı nasıl bilebilirdi? Ayrıca Tevrat’ın da Kur’an-ı Kerim gibi bir öğüt olarak gönderildiği vurgulanmıştır. Tevrat’a uyanlar hak yola girerken, Tevrat’a uymayanlar hak yoldan çıkmışlardır. Bu anlamda Kur’an-ı Kerim ve

²⁹⁵ Şuara, 26/102-103.

²⁹⁶ A’raf, 7/63.

²⁹⁷ Salebi, *el-Keşf ve'l- Beyan*, Cilt 4, s.312.

²⁹⁸ Şuara, 26/197.

²⁹⁹ Taberi, *Cami’ul Beyan*, Cilt 17, s.644.

³⁰⁰ A’raf, 7/184.

Tevrat'ın da sadece öğüt olduğu³⁰¹ ve sadece iman etme kabiliyeti olanların öğüt alabileceği vurgulanmıştır.

2.4. Mekke'nin 3. Dönemi: Mi'raç'tan Medine'ye Hicrete Siyer Arka Planı (620-622)

Miraçtan Medine'ye hicrete kadar ki dönem birçok anlamda Habeşistan'a hicretten Mirac'a kadar olan döneme benzemektedir. Bu dönemde de kâfirlerin Hz. Muhammed ve Müslümanlara uyguladıkları işkenceler ve baskılar daha da artarak devam etmiştir. Öte yandan müslümanlara Medine'ye hicret kapılarını açılması ile islâmın yayılması için zemin hazırlanmış oldu.

2.4.1. Siyer Arka Planı

Üç yıllık boykot döneminin ardından hüznü yılını yaşayan Müslümanlar Hz. Muhammed'in Taif'ten de eli boş dönmesi sonucu Mekke'de iyice umutsuz bir hale düştüler. Öyle bir ortamda her şeyden önce Hz. Muhammed'in çok ciddi bir teselliye ihtiyacı vardı. Bu teselli bizzat Allah tarafından yapıldı. Bir gece Hz. Muhammed Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya³⁰², oradan da göklere çıkarıldı. Hadis kaynaklarında uzun uzun anlatılan³⁰³, İsrâ ve miraç olarak adlandırılan bu olay Müslümanlar için ciddi bir imtihana dönüştü. Kâfirler bu olayı Hz. Muhammed'e karşı ciddi bir koz olarak kullanırken imanı zayıf olan bazı Müslümanlar buna inanmakta zorluk çektiler. Bazı rivayetlerde bu iki olayın rüyada gerçekleştiği bazı rivayetlerde uyanık ve beden ve ruh ile gerçekleştiği bazı rivayetlerde ise yalnız ruh ile bedensiz olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir. Diğer bir takım rivayetler de ise İsrâ'nın uyanıkken ruh ve beden ile miracın ise uykuda gerçekleştiği belirtilmiş hatta diğer başka rivayetlerde ise miracın gerçekleşmeyip sadece İsrâ olayının gerçekleştiği ifade edilmiştir.³⁰⁴ Ama sonuç olarak rüyada ya da uyanıkken gerçekleşen bu olay Hz. Muhammed için Mekke'de devam eden zorlu İslâm davetinde bir güç kaynağı olmuştur.

Bu dönemde Müslümanlar ile Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişki bir önceki dönemde olduğundan daha yoğun bir şekilde sürmüştür. Özellikle Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed'i, köşeye sıkıştırmak için Yahudi âlimlerden yardım

³⁰¹ A'raf, 7/145.

³⁰² İsrâ, 17/1.

³⁰³ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3632-3641.

³⁰⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Cilt II, s.124.

istediler.³⁰⁵ Bunun için Medine'deki Yahudi âlimleri iki elçi gönderdiler. Yahudi âlimler, Mekkeli müşriklere, Hz. Muhammed'e sormak üzeri üç soru gönderdiler.³⁰⁶ Bu dönemde inen Kehf Suresi bu üç sorunun cevabını içermektedir.³⁰⁷

Bu dönemden önce de namaz kılınıyordu ancak ilk defa bu dönemde namaz bugünkü hali ile günlük beş vakit olacak şekilde farz kılınmıştır.³⁰⁸

Bu dönemde Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara uygulanan baskı ve şiddet çok daha yoğunlaştı. Mekke'den kaçabilecek olanlar Habeşistan'a sığınırken, Mekke'de kalan Müslümanlar her geçen gün daha da artan baskıyla karşı karşıya kaldılar. Müşrikler, Ebu Talib'in ölümüyle savunmasız kalan Hz. Muhammed'e suikast girişiminde dahi bulundular. Suikast, Kureyş'in farklı aşiretlerinden gençler tarafından yapılacak böylece Hz. Muhammed'in ailesi kısas bile talep edemeyecekti. Ama müşriklerin yaptıkları bu planlar çok yakında boşa çıkacaktı.

Bu dönemi önceki dönemden ayıran en önemli şey akabe biatlarıdır. Hz. Muhammed yıllarca Mekke'nin etrafına kurulan panayırlara gidip dışarıdan gelenlere İslam'ı anlatıyordu. Bunların çoğunluğu Mekkeli liderlerden korktukları ya da Mekkeli liderlerle aralarının bozulmaması için İslam'ı reddediyorlardı. Hz. Muhammed 620 yılında yine panayırlarda İslam'ı anlatırken Medineli altı kişi ile görüşmüştür. Bu altı kişi de İslam'ı kabul etmişlerdir. Müslüman olan bu altı kişi Medine'ye gidip İslam'ı anlattılar. Ertesi yıl 12 kişi akabe denilen mevkiye gelip orada Hz. Muhammed'e biat ettiler. Hz. Muhammed, öğretmen olarak Mus'ab b. Umeyr'i Medinelilerle gönderince sonraki yıl 75 kişi İslam'ı kabul ederek Hz. Muhammed'e biat ettiler.³⁰⁹ Asıl önemli nokta ise; Medinelilerin, Hz. Muhammed'i ve Müslümanları Medine'ye davet etmeleri oldu. Müslümanların bu daveti kabulü ile³¹⁰ İslam için yepyeni bir başlangıç oldu. Bu davet sayesinde İslam 13 yıldır sıkıştığı Mekke'den çıkıp, Medine'de yayılma imkanı buldu.

³⁰⁵ Kılınçlı, *Mekki Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu*, s.384.

³⁰⁶ es- Suyuti, *ed-Durru'l -Mensur*, Cilt 5, s.377.

³⁰⁷ Kehf, 18/ 9-22; 83-101; Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.228.

³⁰⁸ Hud, 11/114.

³⁰⁹ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3643-3645; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.111-112.

³¹⁰ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3648.

2.4.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Kur'an-ı Kerim'in beşte üçü Mekke'de inmiştir.³¹¹ Mekke'nin üçüncü dönemi ise vahyin en çok indiği dönemdir. Dolayısıyla düşünmeye davet eden ayetlerin büyük bir kısmı da bu dönemde inmiştir.

Mekke'nin üçüncü döneminde, Allah'ın insanları düşünmeye en çok davet ettiği konu yaratılanlardır. Bu dönemde inen 40 ayet ve ayet grubunda Allah, yarattığı şeyler ve dünyanın düzenihakkında bizi düşünmeye davet etmektedir. Cahiliyye devrinin en büyük problemi hakka uygun bir Allah inancının olmamasıydı. Allah hakkındaki yanlış inançları, onları putlara tapmaya ya da güçlü olmak adına zulüm yapmaya itiyordu. Böylece Allah'tan daha çok uzaklaşıyorlardı. Cahiliyye zihniyetinden kurtulmanın tek yolu her şeyden önce bilinçli bir Allah inancına sahip olmaktır. Bu noktada, Allah'ın insan için yarattığı nimetleri fark etmeleri onları Allah'a yaklaştırabilirdi. Ayrıca putların acizliğini anlamaları ancak etraflarında yaratılan şeylerin muhteşemliğini görüp putların bunları yaratmaya kadir olmadıklarını fark etmeleri ile mümkün olacaktı. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de defalarca farklı açılardan Allah'ın yarattığı şeylere ve bunların arasındaki düzene dikkat çekilerek Allah'ın varlığı, kudreti ve tek oluşu vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, yerlerin ve göklerin hakka uygun, kusursuz ve tam bir düzen içinde yaratıldığına³¹², gecenin ve gündüzün birbirini nasıl takip ettiğine³¹³, yedi tabaka olan göklerin³¹⁴ korunmuş bir tavan olmasına³¹⁵, rüzgârın ve yağmurun nasıl yaratıldığına,³¹⁶ kuşların, develerin, arıların ve bütün hayvanların nasıl yaratıldığına³¹⁷, ayın, güneşin nasıl düzgün bir hesap içinde olduklarına³¹⁸, insanın topraktan yaratılıp sonraki gelişim aşamalarına³¹⁹, gemilerin rüzgârlarla hareket etmesine³²⁰, her şeyin sudan yaratılmasına³²¹, kendi nefislerimize³²², eşlerin yaratılmasına ve dillerimizin ve renklerimizin farklı olmasına³²³, balın

³¹¹ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.113.

³¹² İbrahim, 14/19.

³¹³ Casiye, 45/3-5

³¹⁴ Nuh, 71/15.

³¹⁵ Enbiya, 21/32.

³¹⁶ Rum, 30/ 46.

³¹⁷ Mu'minun, 23/20.

³¹⁸ Yunus, 10/5.

³¹⁹ Rum, 30/20.

³²⁰ Şura, 42/32-33.

³²¹ Enbiya, 21/30.

³²² Zariyat, 51/20-21.

³²³ Rum, 30/21-22.

yaratılışına³²⁴, Allah'ın yarattığı çeşit çeşit nimetlere³²⁵ kısacası yerdeki ve gökteki neredeyse her zerreye dikkat çekilerek bütün bunların tek ve yüce kudret sahibi Allah'ın varlığının delilleri olduğu vurgulanmıştır. Etrafındaki her zerrenin Allah tarafından yaratıldığını fark eden cahili zihin Allah ile kendi arasına hiçbir put ya da güç ve makam hesabı koymayacaktır. Çünkü kişinin bizzat kendi atomlarına kadar nüfuz eden yüce bir Allah inancı vurgulanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de yaratılan şeylere dikkat çekerken iki önemli nokta vurgulanmıştır. Birincisi varlığını ve işleyişini dahi insanın tam olarak kavrayamadığı yerdeki ve gökteki her şey tam bir teslimiyet içinde Allah'a boyun eğmesidir. Kuşlar onun emriyle uçmakta yer ve gök onun emriyle sağlam durmaktadır. Bütün kainat Allah'a boyun eğmişken, irade sahibi tek varlık olan insan da Allah'a boyun eğmelidir. İkinci önemli nokta ise ince hesaplarla yaratılan ve Allah'a boyun eğen kainattaki her zerre aslında sadece Allah'ın insana verdiği nimetlerin örnekleridir. Gökler insan zarar görmesin diye korunmuş bir tavan görevi yaparken, rüzgarlar insan için gemileri hareket ettirmekte, arılar insan için bal yapmaktadır. Allah'a boyun eğen kainattaki her zerre insanın kontrolüne verilmiştir. Yani bir yandan tek ve kudretli bir Allah vurgusu yapılırken bir yandan da Allah'ın insana verdiği nimetler hatırlatılarak, Allah'ın kudreti ve insana olan merhameti ve cömertliği vurgulanmıştır. Bu noktada cahili zihnin şunu anlaması gerekmektedir: Elleriyle yaptıkları putlar, her şeyi yaratan Allah karşısında hiçbir anlam ifade etmezken, böylesine güçlü olan Allah, insana sınırsız nimet verecek kadar da insanı sevmektedir. Ayrıca bu dönemde inen ayetlerde Allah'ın isterse verdiği nimetleri geri alabileceği de hatırlatılmaktadır.³²⁶ Buradaki amaç insanın korkutulmasından çok nimetin kimden geldiğini farkettermektir. Çünkü en büyük felaket Allah'ın nimetleri geri alması değil kulun, nimetlerin Allah'tan geldiğini unutmasıdır. İşte cahili zihin nimetlerin Allah'tan geldiğini unutmuştu. Allah'ın insan için yarattığı şeyler hatırlatılarak cahili zihin iyileştirilmiştir.

Mekke'nin üçüncü döneminde üzerinde en çok düşünülmesi istenilen ikinci konu ise geçmiş kavimlerdir. Mekke'nin ikinci döneminde de üzerinde en çok düşünülmesi istenilen konular arasında geçmiş kavimler bulunmaktaydı. Mekke'nin ikinci döneminde belirttiğimiz gibi geçmiş kavimlerin hatırlatılması Mekke'deki

³²⁴ Nahl, 16/69.

³²⁵ Nahl, 16/11-13.

³²⁶ En'am, 6/46-47.

müşriklere büyük bir uyarıdır. Daha önce peygamber gönderildiği halde peygambere uymayanların sonlarının nasıl olduğu Mekke'li kâfirler için bir ibrettir.³²⁷ Ayrıca bu dönemde geçmiş kavimlerin Mekke'li müşriklerden çok daha fazla mal ve güce sahip oldukları özellikle vurgulanmıştır. Cahili zihin ellerindeki mal ve gücü üstünlük sebebi olarak görüyorlardı. Ama geçmiş kavimlerin sahip oldukları mal ve gücün onlara hiçbir fayda sağlamadığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla Mekke'li müşriklerin ellerindeki mal ve güce dayanmaları da anlamsızdır.

Mekke'nin üçüncü dönemi de Müslümanların ve Hz. Muhammed'in işkencelere maruz kaldıkları bir dönemdi. 13 yıldır İslam dini gelmesine rağmen Müslümanlar hala hayat güvencesine bile sahip değillerdi. İşte bu noktada Müslümanların ciddi bir teselliye ihtiyaçları vardı. Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberler ve onlara uyan bir avuç inananın ne kadar zor şartlar altında yaşadıkları ama günün sonunda zaferin inananlara ait olduğu vurgulanarak Müslümanlar teselli edilmiştir.³²⁸

Mekke'nin üçüncü döneminde dikkat çeken başka bir konu ise bu dönemde özellikle peygamberlerin yaşadıkları sıkıntılardan nasıl kurtulduklarının vurgulanmasıdır. Mekke'nin ikinci döneminde daha çok kafirlerin nasıl helak olduğundan bahsedilirken bu dönemde daha çok müminlerin nasıl kurtulduğu vurgulanmıştır. Bu bir anlamda Mekke'deki müminlerin de yakında -Medine'ye hicretle- kurtulacaklarına işaret etmektedir. Bu dönemde Hz. İbrahim'in ateşten nasıl kurtulduğu³²⁹, Hz. Nuh'un ve gemidekilerin tufandan nasıl kurtuldukları³³⁰, Hz. Eyyüp'ün nasıl ağır bir imtihana tabi tutulup sonunda şifa bulduğu³³¹ ve Hz. Yusuf'un yaşadığı bütün zorluklara rağmen bu zorluklarda Allah'ın nasıl yardım ettiği³³² anlatılmıştır. Mekke'nin, Müslümanlar için en ağır olan bu döneminde Allah geçmiş peygamberlerin ne kadar ağır imtihanlardan geçtiklerini ama sonuç olarak sabretmeleri karşılığında her seferinde peygamberlerin ve inananların nasıl kurtulduğunu vurgulamıştır. Geçmiş peygamberlerin ve inananların yaşadıkları sıkıntılar sadece onların imanını artırmıştı.³³³ Şimdi de Mekke'de Müslümanlar

³²⁷ En'am, 6/6,11; Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.309.

³²⁸ Enbiya, 21/ 44.

³²⁹ Ankebut, 29/24.

³³⁰ Mü'minun, 23/28-30.

³³¹ Enbiya, 21/84

³³² Yusuf, 12/111.

³³³ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.363.

zorlu bir iman eğitiminden geçirilmekteydiler. Mekke'de yaşanan sıkıntılar onların Allah'a olan bağlılıklarını güçlendirecek ve Medine'de kurulacak olan İslâm devleti için örnek ve sağlam Müslüman profilleri ortaya çıkaracaktı.

Ayrıca bu dönemde müminler için Hz. İbrahim örnek gösterilmiştir. Hz. İbrahim de putlara tapan bir kavmin içindeydi. Hatta bizzat babası put yapan ve put satan birisiydi. Hz. İbrahim'in kavmi ve özellikle babası ile yaptığı mücadele³³⁴ mekkeli müşriklerle beraber yaşayan hatta babaları, anneleri, evlatları veya akrabaları müşrik olan müminler için örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Hz. İbrahim'in yeri gelince müşrik olan kavmini ve babasını terk edip hicret etmesi³³⁵ de kannatimizce müminlerin zihnen Mekke'den hicrete hazırlanması noktasında önemlidir.

Bu dönemde üzerinde düşünülmesi istenilen başka bir konu ise Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisidir. Allah insanlardan bizzat Kur'an-ı Kerim üzerinde derin derin düşünerek onun içindeki mucizeleri fark etmesini istemiştir.³³⁶ Yani Allah gönderdiği kitaba körükörüne bir inanç değil, üzerinde düşünerek elde edilmiş bilinçli bir iman istemektedir. Bu yüzden bir çok ayette Kur'an-ı Kerim tartışmaya açık hale getirilmiştir. Ayrıca Mekkeli müşriklerin en büyük şüpheleri Kur'an-ı Kerim hakkındaydı. Dolayısıyla her dönemde Kur'an-ı Kerim üzerinde tekrar tekrar düşünmeye davet edilmiştir. Yine bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in sadece bir öğüt olduğu vurgulanarak, Kur'an-ı Kerim'in sadece akıl sahipleri için bir ibret olacağı vurgulanmıştır. Bir takım hesaplar yüzünden Kur'an-ı Kerim hakkında düşünmekten bile korkanlara, Kur'an-ı Kerim'in doğru olma ihtimali hatırlatılmaktadır.

Bu dönemde Mekkeli müşrikler ile Yahudi bilginler arasındaki işbirliğinden bahsetmiştik. Yahudi bilginlerin Hz. Muhammed'e sorulmak üzere gönderdikleri üç sorunun cevabı da bu dönemde inen Kehf Suresi'nde verilmiştir. Bu noktada Allah, "İsrailoğulları'nın Kur'an'ın Allah'tan geldiğine şahit olmaları Mekkeli müşrikler için yeterli bir delil değil midir?"³³⁷ diye sormaktadır. Ayrıca Mekki ayetlerde genel olarak yahudi ve hristiyanlara yönelik ifadelerin barışçıl olduğu görülmektedir.³³⁸

³³⁴ En'am, 6/74, 80

³³⁵ Meryem, 19/48-49.

³³⁶ Mü'minun, 23/68; İbrahim, 14/52; Enbiya, 21/10.

³³⁷ Ahkaf, 46/10.

³³⁸ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.229.

Bu dönemde üzerinde düşünülmesi istenilen başka bir konuda Allah'ın kendisidir. Özellikle bu dönemde cahili zihnin Allah hakkındaki tutarsız inançları üzerine düşünceleri istenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi cahili zihnin Allah'ın var olduğunu kabul ettiği ama putları Allah'a yaklaşmak için bir aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; yağmur yağmasını istediklerinde Allah'a değil putlara dua eder, putları için kurban keserlerdi. Bu noktada Ankebut Suresi'nde müşriklere gökten yağmuru kimin indirdiği sorulduğunda müşriklerin Allah dedikleri ama buna rağmen hala yağmur için putlara dua ettikleri³³⁹ vurgulanarak müşriklerin inançlarındaki tutarsızlık vurgulanmıştır. Aynı şekilde müşrikler her şeyi yaratanın Allah olduğunu itiraf etmelerine rağmen putlara da tapmaya devam etmektedirler.³⁴⁰ Bu noktada Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şey yaratamayan putların nasıl ilah olabileceği hakkında düşünceleri istenmiştir. Ayrıca Allah ile putlar arasındaki fark, efendi ile köle arasındaki farka benzetilmiştir³⁴¹. Cahili zihin efendi ile köle arasındaki farkı çok iyi bilmektedir. Efendinin her şeyi yapma kudreti varken köle sadece efendiye boyun eğmektedir. Yani âyette şu noktaya dikkat çekilmek istenmiştir. Mekkeli müşrikler evlerinde dahi ikinci bir otoriteyi kabul etmezken, kainatın tek yaratıcısına putları ortak yapmaktadırlar. Kendileri evlerinin tek yöneticisi olarak başkalarına bu idareye ortak etmezken, şimdi ne oluyor da kâinatın yöneticisine ortak arıyorlar.³⁴²

Cahili zihnin Allah hakkındaki tutarsız inançlarından biri de kız çocuklarını Allah'a kurban ederek kızların melekleştigiğine inanmalarıydı. Saffat suresinde müşriklerin bu inançlarındaki tutarsızlık dile getirilmiştir. Cahili zihin bir yandan kızların işe yaramaz olduklarını düşünürken, bir yandan da değersiz gördükleri bu varlıkları Allah'a kurban ediyorlardı. Bir yandan müşriklere kız çocuğu haberi verilirken yüzleri öfkeden kıpkırmızı oluyor, bir yandan da istemedikleri bu kız çocuklarının Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlardı.³⁴³ Madem ki kızları bu kadar değersiz görüyorlardı o halde neden Allah'a değerli gördükleri erkekleri değil de kızları kurban ediyorlardı. Öbür yandan madem ki kurban ettikleri kızların Allah'ın melekleri yani kızları olduklarını düşünüyorlardı, O halde kız çocuğu haberi alınca neden bu kadar öfkeleniyorlardı? İşte, Allah Kur'an-ı Kerim'de cahili zihnin

³³⁹ Ankebut, 29/63.

³⁴⁰ Zümer, 39/38.

³⁴¹ Rum, 30/28.

³⁴² Razi, *Mefatihü'l Ğayb*, Cilt 25, s.97.

³⁴³ İbni Kesir, *Tefsiru'l- Kur'anu'l- Azim*, Cilt 7, s.37.

bu noktadaki inanç tutarsızlığını gözler önüne sererek bu konuda "hiç düşünmüyor musunuz?" diyerek insanları düşünmeye davet etmektedir.

Cahili zihindeki zayıf ve hiçbir şeye karışmayan Allah inancı yerine her an her şeye nüfuz eden tek ve yüce bir Allah inancı vurgulanmıştır.³⁴⁴ Bu durumda Allah'tan başka dost edinenin hali kendisini evi yapan örümceğin haline benzetilmiştir. Örümceğin evi ne kadar dayanıksızsa Allah'tan başka dost edinenlerin dostlukları da bu kadar dayanıksızdır.³⁴⁵

Mekke'nin üçüncü döneminde üzerinde düşünülmesi istenilen başka bir konuda Hz. Muhammed'in peygamberliği meselesidir. Bu noktada Hz. Muhammed'in yıllardır Mekke'de yaşadığı hatırlatılarak deli, şair ya da kahin olmadığı vurgulanmıştır.³⁴⁶ Mekke'nin ikinci döneminde de aynı vurgu vardır. Hz. Muhammed'in nasıl bir karaktere sahip olduğunu, yalan söyleyemeyecek kadar Muhammed'ül Emin olduğunu, kahinler ile zaman geçirmediğini, dolayısıyla kâhinliği bilmediğini, daha önce hiç şiir yazmadığını, dolayısıyla birden şair olamayacağını, bu zamana kadar herhangi bir mal ya da makam elde etme çabasında olmadığını Mekke'deki müşrikler iyi bilmekteydi. İşte bu noktada Allah Mekkeli müşrikleri düşünmeye davet etmektedir.

Bu dönemde Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında başka bir vurgu da yapılmıştır. Cahili zihine göre peygamber özel güçleri olan insan üstü bir varlık olmalıydı. Hiç değilse kendi başına mucizeler gösterebilmeliydi. Peygamberin olağanüstü ya da en azından mal ve makam olarak üst seviyede bulunması gerekirdi. Dolayısıyla insan peygamber olamaz veya peygamber de insan olamazdı.³⁴⁷ Mekke'nin üçüncü döneminde Hz. Muhammed'in sadece bir insan olduğunu, dolayısıyla özel güçlerinin olmadığı vurgulanmıştır.³⁴⁸

Mekke'nin üçüncü döneminde üzerinde düşünülmesi istenilen başka bir konu da inkar edenler ile iman edip salih amel işleyenler arasındaki farklardır.³⁴⁹ Bu

³⁴⁴ İsra, 17/99; Yunus, 10/3; Lokman, 31/20.

³⁴⁵ Ankebut, 29/40.

³⁴⁶ Sebe', 34/46; Tur, 52/30-32; Yunus, 10/16.

³⁴⁷ Abay, Ahmet, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, s.95.

³⁴⁸ En'am, 6/50.

³⁴⁹ Hud, 11/24.

dönemde kâfirlerin kendi karanlıklarında bocaladıkları³⁵⁰ ve Allah'ın ayetleri hakkında boşyere cahillikle tartıştıkları³⁵¹ vurgulanırken müminlerin imanlarının kökü sağlam ve dalları yukarı çıkan bir ağaç gibi³⁵² olduğu belirtilmiştir. Bu konuda dikkat çeken nokta ise müminlerin sıkıntı halinde Allah'a daha çok bağlanırken kâfirlerin sıkıntı halinde Allah'ı terk ettikleri³⁵³ vurgusudur. Siyer arka planında da belirttiğimiz gibi Mekke'nin bu son dönemi günler için çok ağır bir dönem olmuştur. Bu noktada sıkıntı içinde bulunan müminlere Allah'a daha çok bağlanmaları, Allah'ı daha çok hatırlamaları, daha içten dua etmeleri ve kâfirlerin yaptıklarına aldırış etmemeleri gerektiği öğütülenmiştir. Yaşadıkları sıkıntılardan dolayı Allah'ı terk etmenin ise kâfirlerin bir özelliği olduğu vurgulanmıştır.

Bu dönemde cahillikle yaptıkları bir günah için tövbe etmeleri halinde hemen affedilecekleri³⁵⁴ vurgulanarak bu noktada hata yapan, bazen yaşadıkları sıkıntıların iyisi ile kalplerinde şüphe oluşabilecek müminlere de açık bir kapı bırakılmıştır. Müminlerin bu konuda yaşadıkları en büyük sıkıntı cahili zihnin sahip olduğu düşünce tarzıdır. Kanaatimizce cahili zihne göre eğer bir kişi bu dünyada evlat ve mal sahibi ise bu onun Allah tarafından sevildiğinin ve doğru yolda olduğunun işaretidir. Mekke döneminde kâfirler genel olarak zengin ve rahat bir hayat yaşarken, Müslümanlar sıkıntı dolu bir hayat yaşamaktaydılar. Bu durumda müminlerin kalbinde şöyle bir şüphe oluşturmuş olabilir; "madem ki kafirler yanlış yolda ve biz doğru yoldayız o halde neden Allah onlara daha çok mal ve evlat verirken, Allah yolunda olanlar bu kadar sıkıntı çekmektedirler?" İşte cahili zihnin ortaya çıkardığı bu soru işaretine Kurani Kerim'in cevabı şöyle olmuştur: "Allah dilediğini verendir. Ayrıca Allah dilediği zaman verdiği bu rızıkları alma kudretine de sahiptir."³⁵⁵ İnsanlara verilen mal ve evlât sadece o kişinin imtihanı içindir. Bu bağlamda geçmiş peygamberler ve kavimler örnek gösterilmiştir. Örneğin; Hz. İbrahim zengin ve çok evlat sahibi olmadığı halde Allah'ın peygamberidir. Buna karşılık Nemrut ya da Karun gibi kişiler çok zengin olmasına rağmen Allah'ın düşmanıdır. Yani kişinin

³⁵⁰ Casiye, 45/23.

³⁵¹ Mü'min, 40/69.

³⁵² İbrahim, 14/24-25.

³⁵³ Salebi, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Cilt 8, s.223.

³⁵⁴ En'am, 6/54-55.

³⁵⁵ Zümer, 39/52; Rum, 30/37.

mal, evlat ve güç sahibi olmasıyla Allah'a yakın olduğu şeklindeki cahili inanç reddedilmiştir.

Burada vurgulanan başka bir konu ise dünyanın geçiciliği³⁵⁶, ahiretin kalıcı olduğudur. Allah, bitkilerin her yıl yaratılıp sonra da çöp haline getirildiğine³⁵⁷, insanın rahatlık içinde yaşarken Allah'ın aniden azap gönderebileceğine³⁵⁸ vurgu yaparak kâfirleri bundan ibret almaya davet etmiştir. Bu aynı zamanda insanların dünyada sahip oldukları mal, makam ve gücün ne kadar anlamsız olduğunu da ortaya koymaktadır.

Mekke'nin bu döneminde vurgulanan başka bir konu ölümlerin diriltileceğidir.³⁵⁹ Cahili zihin ölümden sonraki dirilmeye ve ahirete inanmamaktadır. Belki de cahiliye devrinde yapılan zulümlerin bir sebebi de müşriklerin yaptıkları zulümlerin hesabını vereceklerine inanmamalarıydı. Bu noktada yeryüzünün her yıl nasıl öldüğü ve tekrar nasıl diriltildiği³⁶⁰, insanın ölümüne ve diriltileceğine örnek gösterilmiştir.³⁶¹ Ayrıca insanın uyurken ruhunun alındığına, ecel vakti gelmeyenlerin ruhlarının tekrar teslim edildiğine³⁶² dikkat çekilmiştir. Yani bir anlamda ölme ve dirilme meselesi her uyku ve uyanıklık olayında kısmen gerçekleşmektedir. İşte bu da kişinin ölünce ruhunun alınacağına ama Allah'ın bildiği bir vakitte o ruhun tekrar bedenine iade edileceğine yani kişinin diriltileceğine örnek olarak gösterilmiştir.³⁶³

Mekke'nin bu son döneminde üzerinde düşünülmesi istenilen başka bir konu ise Mekke'nin saygın bir konuma sahip olmasıdır.³⁶⁴ Cahili zihnin, Hz. Muhammed'e uymamalarının en önemli sebeplerinden birisi de içinde buldukları put ticaretiydi. Mekkeli müşrikler putları terk ederlerse insanların da Mekke'yi ziyaret etmeyi terk edeceklerini dolayısıyla ticaretlerini kaybetmekten hatta Mekke'ye putların hatrına saldırmayan çevre devletlerin Mekke'ye saldıracaklarından ve bunun sonucunda Mekke'nin saygınlığını kaybedeceğinden korkmaktaydılar. Bu noktada Allah, Mekke'ye saygınlık kazandıran şeyin putlar

³⁵⁶ Yunus, 10/24;

³⁵⁷ Zümer, 39/21.

³⁵⁸ En'am, 6/46-47.

³⁵⁹ Ahkaf, 46/33.

³⁶⁰ Rum, 30/50.

³⁶¹ Fussilet, 41/39.

³⁶² Zümer, 39/42.

³⁶³ es-Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, Cilt 7, s.230.

³⁶⁴ Razi, *Mefatihul Ğayb*, Cilt 25, s.76.

olmadığını vurgulamıştır. Bilindiği üzere Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kabe'yi ilk yaptıklarında Kabe'nin içinde putlar yoktu. Dolayısıyla Mekke'ye saygınlık kazandıran şey putlar değil Allah'ın Mekke'ye saygınlık kazandırmasıdır. Daha önce putlar yokken nasıl ki Kabe değerli bir konuma sahipti şimdi de putlardan arınmış bir Kabe yine saygın bir konuma sahip olacaktı. Dolayısıyla putları terk etmekten korkmalarını gerektirecek bir durum yoktu.

Mekke'nin bu döneminde diğer dönemlerden farklı olarak ahlâki öğretiler,³⁶⁵ haramlar, helaller³⁶⁶ hakkında düşünülmesi istenmiştir. İyilik yapmak, yakınlarla yardım etmek, kötülüklerden uzak durmak³⁶⁷, yetim malı yemek, tartıda adaletli olmak, verilen sözü tutmak³⁶⁸ gibi ahlaki öğretiler ve çocuk öldürme, zina, adam öldürme gibi haramlar³⁶⁹ üzerinde müşrikleri düşünmeye davet edilmiştir. Anne babanın hakkına riayet etmek³⁷⁰ ve gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın kısmında namaz kılmak³⁷¹ ise farz kılınmıştır.

Mekke'nin önceki dönemlerinde ahlâki öğretiler, haramlar, helaller, ibadetler, farzlar hakkında düşünmeye davet yoktur. İnsanlar ilk defa bu dönemde bu konular üzerinde tefekkür etmeye davet edilmiştir. Daha önceki dönemlerde insanlar yoğun bir şekilde iman esasları üzerinde düşünmeye davet edilirken bu dönemde ilk defa ahlaki öğretiler, helaller, haramlar ve ibadetler üzerinde de düşünmeye davet edilmiştir. Burada İslam'ın eğitim metodolojisini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de on yıl boyunca sadece imani noktada cahili zihin ile mücadele edilmiştir. Öncelikli olarak cahili zihin Allah, putlar, ahiret, Kur'an-ı Kerim, Peygamber ve buna benzer konulardaki imani tutarsızlıklar üzerinde düşünmeye davet edilmiştir. Mekke'nin son döneminde ise ilk defa haramlar, helaller ve ibadet hakkında düşünmeye davet edilmiştir. Yani İslam'ın eğitim metodolojisinde birinci sırada imani meseleler yer alırken, ikinci sırada haramlar ve ibadet konuları yer almaktadır. Çünkü öncelik hakka uygun bir imanın kalbe girmesidir. Ancak biliçli bir iman kalbe girdikten sonra insanlardan haramlara ve helallere uymaları ve Allah tarafından belirlenmiş şekillerde ibadet etmeleri istenebilirdi. Bu noktada Hz.

³⁶⁵ Nahl, 16/90.

³⁶⁶ En'am, 6/151.

³⁶⁷ Nahl, 16/90.

³⁶⁸ En'am, 6/152.

³⁶⁹ En'am, 6/151.

³⁷⁰ En'am, 6/151.

³⁷¹ Hud, 11/114.

Aişe'nin "Kur'an'dan ilk nazil olanlar, cennet ve cehennem anlatıldığı mufassal surelerdir. İnsanlar İslam'da toplandıkları zaman helal ve haram konularını içeren sureler inmiştir. Eğer başlangıçta "içki içmeyin" şeklinde vahiy inseydi "biz asla içki içmeyi terk etmeyiz", "zina etmeyin" şeklinde vahiy inseydi "biz asla zinayı terk etmeyiz" derlerdi"³⁷²sözü bu durumu özetlemektedir

Burada dikkat çeken ikinci nokta ise nasıl ki insanlar imani noktalarda düşünmeye davet edilmiş ise aynı şekilde İslam'ın pratik hayattaki uygulamaları noktasında da düşünmeye davet edilmiştir. Yani, Allah, Kur'an-ı Kerim'de nasıl ki taklidi bir iman istemiyorsa aynı şekilde taklidi bir ibadet hayatı ve helal haram uygulaması da istememektedir. Helaller, haramlar ve ibadetler emredilirken bunlara uymanın insanın faydasına olduğu vurgulanmıştır. Böylece kişi ibadetlerini yerine getirirken ya da helal ve haramlara dikkat ederken kuru bir taklitten çok ne yaptığının ve neden yaptığının farkında olacaktır. Bu da kalbe tesir eden bir ibadet hayatı ortaya çıkaracaktır. Ayrıca bu dönemde kâfirlerin Allah'ın gönderdiği rızıkları kendi hesaplarına göre helal ya da haram yapmaları eleştirilmiş bu noktada karar verecek tek merciinin Allah olduğu³⁷³ vurgulanmıştır.

2.5. Medine'nin 1. Dönemi: Medine'ye Hicretten Bedir Savaşı'na Siyer Arka Planı (622-624)

Medine'nin hicretten Bedir savaşı'na kadar ki bu dönemi yaklaşık olarak iki yıl sürmüştür. Daha önce belirttiğimiz gibi Mekke'de yaşama imkanını kaybeden Hz. Muhammed ve Müslümanlar akabe biatlarında Medinelilerin kendilerini davet etmesi sonucu Medine'ye hicrete başlamışlardır.

2.5.1. Siyer Arka Planı

Bu dönemde müslümanlar genel olarak küçük gruplar halinde ve gizlice Medine'ye hicret etmişlerdir. Mekke'li müşrikler müslümanların Mekke'den çıkıp başka bir yerde örgütlenmelerini ve İslam'ın daha fazla yayılmasını istemedikleri için bu hicrete engel olmaya çalıştılar. Özellikle Müslümanların Mekke'yi boşalttıklarını farkedince Hz. Muhammed'in hicretine engel olmak ve İslam'ın yayılmasını durdurmak için Hz. Muhammed'i öldürmeye karar verdiler. Bunun için her kabileden bir genç seçilerek Hz. Muhammed'e bir suikast planı yaptılar. Bütün

³⁷² Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.113.

³⁷³ Yunus, 10/59.

kabilelerin ortak olacağı bu cinayette Kureyş kan davası güdemeyecek ve diyete razı olmak zorunda kalacaktı. Suikast planından haberdar olan Hz. Muhammed, daha önce hicretini ertelemesini istediği Hz. Ebu Bekir'e giderek hicret için hazırlanmasını istedi. Büyük tehlikeler ve zorluklar sonrasında Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir ve sonradan gelen Hz. Ali Medine'ye ulaştı. Daha sonrasında İslâm'ın yeniden doğuşu olarak değerlendirilebilecek bu hicret olayı İslami takvimin yani hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Mekkeli müşriklerin baskılarından kurtulan Hz. Muhammed ve Müslümanlar Medine'de bir İslam devleti kurdular.

Genel olarak İslamdan önceki Medine'nin siyasi ve sosyal hayatının Mekke'deki cahiliye devri ile benzeştiğini söyleyebiliriz. Kabileler arası çekişmeler, kan davaları, putlara tapma, sınırsız evlilik, kadınların geri planda kalmaları, şairlerin toplumdaki konumları genel olarak Mekke'deki hayata benziyordu. Buna karşın Mekke'de ticaret ve hayvancılık daha yaygınken Medine'de ticaret ve tarımın daha çok ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bunun yanında Medine de bir kısmı İslam'ı kabul etmiş Evs ve Hazrec adında iki Arap kabilesi ve Kurayza, Kaynuka ve Nadir adında üç yahudi kabilesi yaşamaktaydı.³⁷⁴ Evs ve Hazrec kabileleri Yahudilerin de kışkırtmaları sonucu yıllarca savaşmışlardı. Hatta hicretten beş yıl öncesindeki Buas Savaşı'nda bu iki arap kabilede çok sayıda kişi öldürülmüştür. Yani Mekke'deki kabileler arası rekabet Medine'de çok daha sert bir şekilde devam etmekteydi. Yahudilerin de kışkırtmaları sonucu bu rekabet savaşa dönüşüyordu.

Medine'ye hicretten sonra yapılan ilk şey müslümanların toplanabileceği bir cami inşa etmek olmuştur. Mescid-i Nebevi olarak adlandırılacak olan bu camii sadece namaz kılınan bir yer değil müslümanların hayatının merkezine dönüşmüştür. İlk yapıldığında kiblesi Kudüs'e doğru olan Mescid-i Nebevi'de Müslümanlar toplanıp önemli kararlar alıyor, eğitim hizmetleri bu camiide yapılıyor, savaşlarda ele geçirilen esirler burada hapsediliyor, diğer kabilelerden gelen elçiler bu camide kabul ediliyor, hastalar bu camide tedavi ediliyor hatta eğlenceler dahi bu caminin bahçesinde gerçekleşiyordu. Ayrıca Hz. Muhammed ve eşleri de Mescid-i Nebevi'ye bitişik odalarda yaşıyorlardı. Bunun yanında ashab-ı suffe denilen ve bütün zamanlarını İslam'ı öğrenmeye ayıran genel olarak maddi durumu zayıf olan bir grup genç de bu caminin avlusunda kalıyorlardı. Daha sonraları Hz. Muhammed

³⁷⁴ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.229.

ashab-ı suffeyi Medine dışına İslam'ı anlatmak ya da diplomatik işler için görevlendirmiştir. Ashab-ı suffe bir anlamda Hz. Muhammed'in bizzat yetiştirdiği özel ekibiydi. Müslümanlar bu camii de kabilevi bağlarının ötesinde yeni bir toplum oluyorlardı. Hicretten altı ay sonra, yani Hz. Muhammed Müslümanları iyice tanıyıp durumlarının değerlendirdikten sonra karşılıklı olarak iki kişiyi birbirinin kardeşi ilan etmiştir.³⁷⁵ Bu kardeşleştirmedeki amaç sadece Mekke'den gelen muhacirlerin maddi sıkıntılarını çözmek değil karşılıklı yardımlaşma ile ortak kimlik ve zihniyet birliği oluşturmaktır.³⁷⁶ Yeni kurulan İslam toplumu akrabalık bağlarıyla değil İslam'ın getirdiği kardeşlik bağlarıyla oluşturulmuştur.

Medine de İslam'ın gelişim seyrini en çok etkileyen grup Yahudilerdir. Araplardan daha önce Medine'ye yerleşmiş olan Yahudiler Arapların gelmesinden sonra Medine'de siyasi üstünlüğü kaybetmişlerdir. Her şeyden önce Yahudiler kuyumculuk ve ticaret gibi önemli alanlarda söz sahibi idiler. Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği gibi Yahudilerin ciddi ölçüde arazileri, malları vardı. Yani genel olarak Medine'nin zengin kesimi Yahudilerden oluşuyordu. Bu arada daha da zengin olmak için Tevrat'ta da haram kabul edilen faizli işlemleri de yapıyorlardı.³⁷⁷ Ayrıca Tevratı ellerinde bulundurmaları onlara çok ciddi bir prestij kazandırıyorlardı. Yahudiler inançları gereği kendilerini üstün millet olarak görüyorlardı. Onların bu inançları etraflarındaki Arapları da etkilemiş bulunmaktaydı. O dönemde saygı duyulan ve bilgin olarak tasvir edilenlerin genel olarak Yahudiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere Hz. Muhammed peygamberliğini ilan edince Mekkeli müşrikler bu durumun gerçeklik payını Yahudi bilginlere sormuşlardır.³⁷⁸ Bu durum Yahudi bilginlerin sözlerine itimat edildiğinin bir göstergesidir. Medine'deki Yahudilerin kendilerine göre toplumsal ve dini grupları, tapınakları, eğitim ve öğretim yerleri ve yargıçları vardı. Hatta Yahudi bilginler bazen Araplar arasındaki davalarda da yargıçlık görevi yapıyorlardı.³⁷⁹ Ayrıca Medineli Yahudilerin kendilerine ait kaleleri, muhkem kasabaları ve surları vardı. Yahudiler güçlü ve kuvvetli bir konuma sahiplerdi. Hatta kendilerini dokunulmaz

³⁷⁵ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3695.

³⁷⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.141-142.

³⁷⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* C.1, s.119.

³⁷⁸ Şuara, 26/197; Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.228.

³⁷⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, C.1, s.113.

olarak görüyorlar ve bu duruma Arapları da inandırmışlardı.³⁸⁰ Aslında Yahudiler sadece Medine’de değil Şam yolu üzerinde pek çok yerde dağınık bir yerleşik hayat yaşıyorlardı.³⁸¹ Medine’de görünüşte siyasi üstünlüğünü kaybetmiş olan Yahudiler kendilerini kurtaracak ve Araplardan intikam alacak bir peygamber beklentisi içindeydiler.³⁸² Burada yine cahili zihnin yansımalarını görüyoruz. Yahudilerin peygamber beklentisi hak yola girmek için değil düşmanlarından intikam almak içindi. Dolayısıyla, Yahudiler Araplardan çıkmış Hz. Muhammed’i daha İslam davetinin başında reddettiler. Üstün ırk olma iddiaları ve kendilerinden olan bir peygamber beklentisi daha Hz. Muhammed Medine’ye girer girmez onların İslam’a ayak diremelerine sebep olmuştur. Hatta ilerleyen zamanlarda Hz. Muhammed’in ve Müslümanların Medine’de konumu yükselince, yıllardır Araplar üzerinde prestij sahibi olan Yahudiler güçlerini kaybetmeye başladılar. Örneğin, hukuki davalarda Yahudi bilginlere değil Hz. Muhammed’e başvuruluyordu. Bu durum Yahudileri hem Medine’de hem Arabistan’da siyasi güç kaybına uğrattıyordu. Ayrıca Yahudiler ellerindeki Tevrat’a ve kendilerine peygamber gönderilmiş olmakla övünüyorlardı. Oysa Kur’an-ı Kerim’de Yahudilerin peygamberlerini öldürdükleri ve ellerindeki Tevrat’a bağlı olmadıkları söyleniyordu. Tarih boyunca elde ettikleri prestij şimdi İslam’ın yükselmesiyle yerle bir oluyordu. İşte bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Medine’de Yahudiler gün geçtikçe İslâm’ı daha büyük bir tehdit olarak görüyorlardı ve buna bağlı olarak da İslam’a karşı tuzaklarını ve ihanetlerini büyütüyorlardı.

Hz. Muhammed Medine’de Müslümanları kardeş yapmanın dışında burada bulunan gayrimüslim gruplarla da bir anlaşma imzalamıştır. Tarihe “Medine Vesikası” olarak geçen bu anlaşma öncelikle Medine’de her anlamda huzurlu bir toplum oluşturmayı hedeflemekteydi. Medine’deki bütün gruplar kendi inançlarını özgürce yaşarken aynı zamanda dışarıdan gelecek tehditlere karşı birlik olacaklardı. Bu birlik özellikle Müslümanlar için çok önemliydi. Çünkü Mekke’deki müşrikler Medine’ye sığınan Müslümanlara saldırmak için fırsat arıyorlardı. Aynı şekilde oluşabilecek bir saldırı karşısında da Müslümanlar Yahudileri destekleyecekti. Ayrıca bu anlaşma ile ileride Yahudilerin yapacakları ihanete cevap vermek için

³⁸⁰ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı* C.1, s.116.

³⁸¹ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı* C.1, s.117.

³⁸² Cabiri, *Kur’an’a Giriş*, s.227-228.

önemli bir delil elde edilmiş olacaktı. Bunun yanında bu anlaşma Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed'in bütün iyi niyetiyle Yahudilere uzattığı bir barış eliydi. Daha olayın başında iken Hz. Muhammed Medine'de Yahudilerle beraber dini özgürlükler ve dayanışma içerisinde yaşama niyetini bir sözleşmeyle yazılı hale getirmiştir.³⁸³

Medine'nin birinci döneminde oruç, fitır sadakası ve zekat da farz kılındı.³⁸⁴ Ayrıca evlenme ve boşanma ile ilgili bir takım hükümler de bu dönemde gelmiştir

2.5.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Medine'nin hicretten Bedir savaşına kadar olan birinci döneminde üzerinde düşünülmesi istenilen konuları üç gruba ayırabiliriz. Bu dönemde üzerinde en çok düşünülmesi istenilen konu İsrailoğullarıdır.³⁸⁵ İkinci olarak ise bazı ibadetler, haramlar, ve helallerdir.³⁸⁶ Üzerinde en az düşünülmesi istenen konu ise davetin başından beri üzerinde durulan Allah'a ve ahirete iman ile ilgili konulardır.³⁸⁷ Görüldüğü gibi Medine'de siyer arka planının değişmesi ile beraber Kur'an-ı Kerim'de üzerinde düşünülmesi istenilen konular da değişmiştir. Mekke'nin siyer arka planı daha çok imani konularla ilgili düşünmeyi gerektirirken, Medine'nin siyer arka planı daha çok ibadet, hukuk ve Medine'de karşılaşılan yeni bir toplum inşa etme ve bu toplumun unsurları hakkında düşünmeyi gerektirmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde en çok üzerinde düşünmeye davet edilen konu İsrailoğullarıdır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'in Yahudilere İsrailoğulları şeklinde hitap etmesi çok anlamlıdır. Yahudilik kelimesi, ırkı temsil ederken İsrailoğulları kelimesi Yahudilerin diğer peygamberlerle olan dini bağlantılarını vurgulamaktadır. Bilindiği üzere İsrail, Hz. Yakup'un lakabıdır. İsrailoğulları denilerek Yahudilerin Hz. Yakup'un soyundan geldiği yani Yahudilerin bir peygamberler silsilesinin devamı olduğu vurgulanmıştır. Kanaatimizce ırksal bir isimlendirmeden çok diğer peygamberlerle olan bağlantılarını gösteren dinsel bir isimlendirme tercih edilmiştir.

İslam, Medine'de Yahudilerle yakın bir ilişki içine girmiştir. Kur'an-ı Kerim Yahudilere ilk olarak yumuşak bir şekilde yaklaşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de

³⁸³ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.230.

³⁸⁴ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.139.

³⁸⁵ Bakara, 2/40, 44, 47, 122, 246,

³⁸⁶ Bakara, 2/ 179, 187, 197, 219, 221, 231-232, 241-242.

³⁸⁷ Bakara, 2/ 152, 164, 259.

İsrailoğulları'na verilen nimetler³⁸⁸ hatırlatılmaktadır. Tarih boyunca, Allah'ın onlara gönderdiği peygamberler, onların uğradıkları zulümlerden nasıl kurtarıldıkları ve gönderilen peygamberler aracılığıyla bir zamanlar İsrailoğulları'nın nasıl üstün tutulduğu³⁸⁹ hatırlatılmaktadır. Daha sonra ise okudukları Tevrat hatırlatılarak, neden yanı sıra ısrar ettikleri sorulmaktadır.³⁹⁰ Bu zamana kadar bekledikleri peygambere insanları inanmaya davet ederken, şimdi bekledikleri peygamber geldikten sonra neden iman etmedikleri sorulmaktadır. Ayrıca cumartesi yasağını çiğneyenlerin, yani Allah'ın emrine uymayanların sonlarının nasıl olduğu hatırlatılarak³⁹¹ İsrailoğulları uyarılmıştır. Bunun yanında öldürülen bir kişiye sığırın bir parçasıyla vurulduğunda ölünün nasıl dirilip katilinin kim olduğunu söylediği³⁹² hatırlatılmıştır. Tevrat'ı okumamış olan Hz. Muhammed'in, Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğulları'nın yaşadıkları bu olayları ayrıntılı bir şekilde anlatması O'nun peygamberliğinin hak olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca geçmişteki İsrailoğulları'nın Allah'a karşı yanlış tutumları ile şimdi Medine'de yaşayan İsrailoğulları'nın tutumlarının ne kadar çok benzeştiğine dikkat çekilmiştir.

Ayrıca İsrailoğulları'nın önde gelenlerinin geçmişte düşmanlarına karşı savaş isteyip daha sonra Allah yolunda savaşmaları emredilince bu emirden nasıl yüz çevirdikleri³⁹³ anlatılmaktadır. Hatta sayı olarak kalabalık olmalarına rağmen ölüm korkusuyla yurtlarını nasıl terk ettikleri³⁹⁴ ifade edilmektedir. Burada İsrailoğulları'nın savaştan nasıl kaçındıkları ifade edilirken bir anlamda müslümanları bekleyen savaş ortamına, Müslümanların zihnen hazırlandığını görebiliriz. Bu ayette Medine'yi ve İslam'ı savunmak için Müslümanların ileride savaşmaları gerekeceği ve bu durumda İsrailoğulları gibi ölüm korkusuna kapılmamaları gerektiğine dair ipuçları bulunmaktadır.

Yahudiler Hz. Muhammed'i kendilerinden olmadığı için peygamber olarak kabul etmek istemiyorlar. Onların hayalindeki peygamber Yahudi olmalıydı. Onların bu beklentilerinden dolayı bu dönemde inen bir ayette Allah'ın hikmeti dilediğine

³⁸⁸ Bakara, 2/ 40

³⁸⁹ Bakara, 2/47,122.

³⁹⁰ Bakara, 2/44

³⁹¹ Bakara, 2/ 65-67.

³⁹² Bakara, 2/ 73.

³⁹³ Bakara, 2/246.

³⁹⁴ Bakara, 2/247.

vereceği³⁹⁵ vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere İslam'ın İsrailoğulları'na olan baştaki yumuşak tavrının, Medine'deki İsrailoğulları'nın İslam'ı reddetmesi ve İslam'a karşı cephe almaları ile beraber sertleşmektedir.³⁹⁶

Bu dönemde üzerinde düşünmeye davet edilen başka bir konu ise bazı ibadetler, haramlar ve helallerdir. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki; Her ne kadar Bakara suresi hicretin ilk iki yılında indirilmiş olsa da surenin tamamı ilk iki yılda inmemiştir. Bakara suresinin bazı ayetleri daha sonraki yıllarda inmiştir. Örneğin; faizin haram kılınması ile ilgili ayetler daha sonraki yıllarda inmiştir. Ama burada dönem genel hatlarıyla inceleneceği için hangi ayetin hangi yılda indiğine bakmayacağız. Genel olarak o dönemde inen surelerdeki hükümlere bakıp surenin genel ruhunun, indiği döneme ne kadar uyduğu tasnif edilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde inen Bakara suresinde faiz haram kılınmış³⁹⁷, oruç, itikaf,³⁹⁸ hac³⁹⁹, kısas⁴⁰⁰, evlenme ve boşanma⁴⁰¹ ile ilgili hükümler açıklanmıştır. Faiz ve hac ile ilgili ayetler daha sonradan inmiştir. Ama oruç ile ilgili hükümler bu dönemde inmiştir. Ayrıca evlenme ve boşanma ile ilgili bazı hükümlerde bu dönemde inmiştir. Mekke'de müslümanlar ile müşrikler arasında itikadi konularda ayrışma ve netlik ortaya konulurken, toplumsal hayatta böyle bir ayrışma beklenmemiştir.⁴⁰² Medine'de ise müslümanlar, itikadi ayrışmaya ek olarak sosyal, siyasi, ticari ve daha birçok alanda İslami duruşa davet edilmiştir.

Mekke'de inen ayetler imani noktalarda tefekkür etmeye davet ederken, Medine'de inen ayetler ibadet ve hukuk ile ilgili hükümler hakkında düşünmeye davet etmektedir. Mekke'de Müslümanların kalbinde düşünmeye dayalı bilinçli bir iman oluşturulduktan sonra, şimdi kalplerde oluşan bilinçli imanın hayattaki ibadet ve hukuk gibi pratik yansımaları da bir bilinç çerçevesinde oluşturulmaktadır. Bilinçli bir imandan sonra bilinçli bir ibadet hayatı ve muamelat hedeflenmektedir. Örneğin oruç emredilirken sadece hükümler ifade edilmemiş neden oruç tutulması gerektiğine dair de açıklama yapılmıştır. Ya da evlenme ve boşanma ile ilgili sadece

³⁹⁵ Bakara, 2/269.

³⁹⁶ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.231.

³⁹⁷ Bakara, 2/275.

³⁹⁸ Bakara, 2/187.

³⁹⁹ Bakara, 2/197.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/179.

⁴⁰¹ Bakara, 2/221, 231-232, 241-242.

⁴⁰² Sami Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s.127.

hüküm ifade edilmemiş bu hükümlerin altındaki bireysel ve toplumsal faydaları da vurgulanmıştır.⁴⁰³ Yani kişi ibadet ederken ya da bir helal ya da haramı uygularken körü körüne uygulamak yerine o davranışı neden yerine getireceğini bilecektir. İslamın pratik boyutunu da bilinçli yaşayacaktır.

Evlenme ve boşanma ile ilgili hükümlerin bu dönemde inmiş olması da anlamlıdır. Hicretten sonra bazı ailelerde bölünmeler yaşandığını görülmektedir. Bazı ailelerde eşlerden biri Müslüman olurken öbürü putperestlikte diretiyordu. İşte bu ve buna benzer durumların çözümü için Medine'nin ilk döneminde boşanma ve evlenme ile ilgili bazı hükümler bildirilmiştir. Ayrıca bu dönemde ileride tamamen haram kılınacak olan içki ve kumarın zararının faydasından daha çok olduğu⁴⁰⁴ vurgulanarak Müslümanlar içki ve kumara karşı uyarılmışlardır. Burada da İslam'ın tedrici metodunu görülmektedir. İçki, kumar ve faiz tek seferde haram kılınmıştır. Dönem dönem gelen ayetlerle İslam toplumu bu yanlış alışkanlıklara karşı eğitilerek toplumun davranışlardan uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu dönemde Allah yolunda infak etmenin önemi⁴⁰⁵ de vurgulanmıştır. Özellikle Mekke'den hicret eden muhacirler bu infaka ciddi ihtiyaç duyuyorlardı. Bu yüzden ayeti kerime de ihtiyaçtan arta kalanının Allah yolunda harcanması gerektiği ifade edilmiştir.

Bu dönemde, daha önceki dönemlere göre az da olsa imani noktalar hakkında da düşünmeye davet edilmiştir. Dünyanın bir ahenk içinde yaratılmış olmasına,⁴⁰⁶ dünyanın geçici oluşuna⁴⁰⁷, ölümden sonra dirilmenin nasıl gerçekleşeceğini⁴⁰⁸, ahiret için azık toplanması gerektiğine⁴⁰⁹ ve cahilane bir şekilde Allah hakkında Hz. İbrahim ile tartışan Nemrut hakkında düşünmeye⁴¹⁰ davet edilmiştir. Ayrıca bu dönemde de daha önceki dönemlerde olduğu gibi Allah'ı zikir etmenin önemi⁴¹¹ ifade edilmiştir.

⁴⁰³ Bakara, 2/221, 231-232, 241-242.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/219.

⁴⁰⁵ İbni Kesir, *Tefsiru'l- Kur'anu'l- Azim*, Cilt 3, s.162.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/ 164.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/266

⁴⁰⁸ Bakara, 2/259.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/197.

⁴¹⁰ Bakara, 2/258.

⁴¹¹ Bakara, 2/152.

2.6. Medine'nin 2. Dönemi: Bedir Savaşından Hudeybiye Barış Antlaşması'na (624-628)

Medine'nin Bedir Savaşı'ndan Hudeybiye Barış Antlaşması'na kadar olan ikinci dönemi neredeyse tamamen savaşlarla geçmiştir. Bir yandan Mekkeli müşrikler bir yandan da müslümanların güçlenmesi ile öfkeleri artan Yahudiler bu savaş ortamının en önemli sebebi olmuşlardır.

2.6.1. Siyer Arka Planı

Bu dönemde Hz. Peygamberimiz karşı karşıya olduğu bu savaş şartlarından dolayı her daim harb hazırlığı içinde olmalıydı ve sadece bilgi toplama amaçlı da olsa seriyyeler göndermeli ya da en azından savunmaya hazır olmalıydı.⁴¹²Yapılan bütün savaşlardan Peygamberimizin amacı ya düşmanın hazırlıklarını öğrenerek olası bir saldırıyı engellemek ya da Müslümanları savunmak olmuştur. Savaşlarda amaç hiçbir zaman toprak kazanmak ya da düşmanı toptan yok etmek olmamıştır. Yapılan bir hesaba göre on senelik Medine döneminde, Hz. Peygamberimiz 65 tane gazve ve seriyye yapmıştır. Bütün bu savaşlarda Bir'i Maune ve Reci olayı hariç 138 Müslüman şehit olurken Kurayzalılar'ın olayı hariç 216 kafir öldürülmüştür. Bu durum Hz. Muhammed'in prensip olarak düşmanlığı yok etmeyi değil kazanmayı tercih ettiğinin göstergesidir.⁴¹³İslam'ın cihad konusundaki ana prensibi; bir yandan saldırı ve zulmü başlatanlarla aşırıya kaçmadan ve davet özgürlüğe kavuşuncaya kadar savaşmak⁴¹⁴, bir yandan da anlaşmalı ya da tarafsız olanlarla kesinlikle savaşmamaktır.⁴¹⁵

Bu dönemde Müslümanlar ile müşrikler arasında üç büyük savaş yaşanmıştır. Bunlardan ilki Bedir Savaşı'dır. Hz. Muhammed ve Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra Mekkeli müşrikler Müslümanların Mekke'deki mal varlıklarına el koymuşlardır. Müslümanların mallarını kervanlarla Şam'a götürüp satacaklardı. Hz. Muhammed ve yaklaşık 310 müslüman⁴¹⁶ bu şekilde hazırlanan bir kervana saldırmak için Medine'den çıkmışlardı.⁴¹⁷ Ama Bedir mevkiine geldiklerinde kendilerinin üç katı olan müşrik ordusuyla savaşmak durumunda kalmışlardı.

⁴¹² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* s.476.

⁴¹³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.150.

⁴¹⁴ Bakara, 2/194.

⁴¹⁵ Nisa, 4/90.

⁴¹⁶ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3718.

⁴¹⁷ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3713.

Allah'ın yardımıyla Müslümanlar bu savaştan zaferle çıkmışlardı. Bedir'in intikamını almak isteyen Mekkeli müşrikler bir sonraki yıl Uhud'ta 3000 kişilik bir orduyla Müslümanların karşısına çıkmışlardır. Hz. Muhammed başta savunma savaşından yana iken Müslümanların ısrarı sonucu meydan savaşı yapılmasını kabul etti. Bu savaşta başta Müslümanlar kazanmış olsalar da okçuların görev yerlerini terk etmesi sonucu Müslümanlar bu savaşı kaybetmiştir.⁴¹⁸ Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak için Yahudilerin fitnesiyle birleşen Arabistan yarımadasındaki müşrik kabileler 10.000 kişilik bir orduyla Medine'ye saldırmışlardır. Medine'nin etrafına kazılan hendekler ile 23 günlük bir kuşatmadan sonra Hendek savaşı da Müslümanların zaferi ile son bulmuştur.

Bu dönemde Müslümanlar ile burun buruna yaşayan Medinedeki Yahudiler de sırayla Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara ihanet etmişlerdir. Bedir Savaşı'ndan sonra pazar yerinde Yahudilerin Müslüman bir kadına saldırmalarıyla başlayan olaylar yine Yahudilerin, Kureyş'in savaş tekniğini bilmediği için Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Bedir Savaşı'nı kazandığını dile getirerek Müslümanları tehdit etmesiyle devam etmiştir. 15 günlük bir kuşatmanın ardından Kaynukaoğulları mallarını ve ailelerini yanlarına alarak Medine'yi terk etmişlerdir. Uhud savaşında müşrik ordularının yanına gelerek onları Müslümanlara karşı kışkırtan Nadiroğulları ise en sonunda Hz. Muhammed'e suikast girişiminde bulunmuşlardır.⁴¹⁹ Münafıkların kışkırtmaları ve Kurayzaoğullarının yardım edecekleri ümidiyle Nadiroğulları kalelerine saklanmışlardır. 15 günlük kuşatmanın ardından Nadiroğulları da Medine'yi terk etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonrasında Nadiroğulları Mekke'deki müşriklerle görüşüp Arabistan'daki bütün müşriklerin birleşerek Müslümanlara saldırmaları için onları ikna etmişlerdir. Medine'de bulunan Kurayzaoğulları ise Hendek savaşının ortasında Müslümanlar ile olan anlaşmalarını bozup müslümanları bir anlamda müşriklere teslim etmişlerdir. Hendek Savaşı bitince Hz. Muhammed ve Müslümanlar Kurayzaoğullarının üzerine yürüyerek onları en ağır şekilde cezalandırmışlardır.⁴²⁰

Medine'nin bu döneminde Müslümanlar için en tehlikeli olan grup ise münafıklardı. Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra Evs ve Hazrec

⁴¹⁸ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3791.

⁴¹⁹ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3769.

⁴²⁰ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, s.233-235; Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3857.

kabilelerinin büyük bir kısmı gerçekten müslüman olmuşlardır ama Müslümanların gelişiyle konumlarını kaybeden bazı kişiler İslâma karşı olan inkarcı konumlarını saklamak zorunda kalmışlardır. Çünkü bunlar küçük bir azınlıktı. Medine’de özellikle Müslümanların bir devlet kurup güçlenmelerinin akabinde Müslümanlardan fayda elde etmek ya da gizli planlarla Müslümanları yok etmek isteyen münafıklar ortaya çıkmıştır. Bu münafıklarEvs ve Hazreckabilelerinden ve Medine’de nüfuz sahibi, sözü dinlenen kişilerdi. Bu münafıklar yeri geldiğinde, örneğin; Uhud savaşında 1000 kişilik Müslüman ordusundan 300 kişilik kuvvetlerini geri çekerek müslümanları yolda bırakmış,yeri gelince Yahudilerle hatta müşriklerle gizli anlaşmalar yapıp onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlardır. Hz. Muhammed ve Müslümanlar ile birlikte günlük beş vakit namaz kılmalarının yanında yeri gelince Evs ve Hazrec ya da muhacir ile ensar arasında çok ciddi fitneler çıkarmışlardır. Bu arada münafıklar ile Yahudilerin her zaman birbirine destek verdiklerini de hatırlamak gerekir. Hatta Medine’de Yahudiler etkilerini kaybettikten sonra münafıkların gücü ciddi şekilde azalmıştır.

2.6.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Medine’nin ikinci döneminde üzerinde en çok düşünmeye davet edilen konu savaşlardır. Siyer arka planında da değinildiği üzere Medine’nin bu dönemi yoğun savaşlarla geçmiştir. Bu noktada Allah zihinleri müslümanların savaşta nasıl tavır almaları gerektiği noktasında düşünmeye davet etmiştir. Allah, öncelikle Müslümanlara Mekke’de iken ne kadar güçsüz ve zayıf olduklarını hatırlatıp, bu noktada Allah’ın onlara nasıl yardım ettiğini ⁴²¹ vurgulamaktadır. Dolayısıyla Mekke’nin zorlu şartlarından Müslümanları kurtaran Allah, Medine’de de elbette Müslümanlara yardım edecektir. Ayrıca siyer arka planında da belirttiğimiz gibi bu dönemde yapılan savaşların büyük kısmında Müslümanlar sayısal olarak azınlıktaydı. Bu dönemde inen ayetler de sayının önemli olmadığı, Allah’ın yardım ettiği tarafın muzaffer olacağı⁴²² vurgulanmıştır. Bu noktada müminlerden istenilen tek şey Allah yolunda sebat etmeleri ve Allah’ı çokça anmalarıdır.⁴²³ Allah, gerekirse görünmeyen ordularıyla ve kâfirlerin kalbine korku salarak⁴²⁴ savaş meydanında görülen sayısal üstünlüğü tam tersine çevirebilecek kudrettedir.

⁴²¹ Enfal, 8/26.

⁴²² Al-i İmran, 3/13.

⁴²³ Enfal, 8/45.

⁴²⁴ Ahzab, 33/9.

Ayrıca bu dönemde vurgulanan başka bir konu ise müminlerin şartlar ne olursa olsun tek vücut olmaları gerektiğidir. Siyer arka planında belirtildiği gibi bu dönemde Yahudiler ve münafıklar müminlerin arasına çeşitli vesilelerle fitneler sokuyordu. Cahiliyye devrinde ki fitne ortamını tekrar alevlendirmek istiyorlardı. Bu noktada Allah müminlere daha önce düşman oldukları halde Allah'ın inananların kalbine kardeşlik duygusunu yerleştirdiğini hatırlatmıştır. Cahiliyyedeki fitne ortamı ateş çukuruna benzetilmiş ve müminlerin tekrar birbirine düşmeleri durumunda o ateş çukurundan kendilerini kurtaramayacakları vurgulanmıştır.⁴²⁵Savaş ortamında en çok dikkat edilmesi gereken konu, müminlerin kardeşliklerinden vazgeçmemeleri gerektiği ve tek bir ümmet olmaları gerektiği bilincidir. Bu dönemde inen ayetlerde de bu konuya dikkat çekilmiştir.

Medine'nin ikinci döneminde Yahudilerin ve münafıkların Müslümanlara ne kadar zarar verdikleri ifade edilmiştir. Bu dönemde inen ayetlerde Müslümanlar bu gibi durumlara karşı uyarılmışlardır. Medine'deki münafıklar müslümanların akrabaları ya da dostlarıydı. Ayrıca bu münafıklar içlerindeki kini gizliyorlardı. Sadece fırsat bulduklarında sözleri ve oyunlarıyla bu kinlerini ortaya çıkarıyorlardı. Daha sonra ise bütün bunları iyi niyetle yaptıklarını iddia ediyorlardı. Medine'deki Yahudiler ise Müslümanlarla aralarında anlaşma bulunan ve yıllardır Müslümanların maddi ve manevi ilişki içinde buldukları bir gruptu. Allah Müslümanları, münafıklara ve Yahudilere karşı uyararak onları sırdaş edinmemeleri gerektiğini⁴²⁶ ifade etmiştir. Müslümanlar, Yahudiler ve münafıklarla aralarındaki akrabalık ya da dostluk ilişkilerine dayanarak sırlarını paylaşıyordu. Ama Yahudiler ve münafıklar onların bu sırlarını yeri gelince İslam'ın aleyhine kullanıyorlardı. Bedir savaşı sonrası müslümanları küçümseyen, Hz. Muhammed'e suikast yapan ve daha bir çok vesilelerle müslümanlar arasında kabilevi fitneler çıkarmaya çalışan münafık ve yahudileri dost edinmemek aynı zamanda bir müslümanın sahip olması gereken sağlam bir karakterin duruşudur. Müslümanların İslama düşmanlık yapan birini dost kabul etmesi, onların sözlerine ve yaptıklarına karşı sessiz kalması müslümana yakışacak bir tavır değildir. Ayrıca bu dönemde inen ayetlerde münafıkların ve Yahudilerin müteşabih ayetlere olan yaklaşımlarından bahsedilmiştir. Münafıklar ve Yahudiler fitne çıkarmak ya da olmadık yorumlar yapmak için müteşabih ayetlerin

⁴²⁵ Al-i İmran, 3/103.

⁴²⁶ Al-i İmran, 3/118.

peşine düşüyorlardı.⁴²⁷ Aslında bu ayetler bir anlamda münafıkların ve Yahudilerin iç yüzünü ortaya çıkarmak için indirilmişti. Bu ayetler kimin kalbinde ne kadar sağlam bir inanç olduğunu ortaya çıkarmak için bir imtihan vesilesiydi.

Bu dönemde üzerinde düşünülmesi istenilen bir başka konu ise Tevrat ya da İncil'in Hz. İbrahim'den sonra indirilmiş olmasıydı. Bu dönemde Hristiyanlardan bir grup Medine'ye gelerek Hz. İbrahim hakkında peygamberimizle tartışmışlardır. Bu tartışmada Yahudiler de bulunuyordu. Yahudiler Hz. İbrahim'in Yahudi olduğunu Hristiyanlar ise Hz. İbrahim'in Hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı. İşte bu konuda Allah, ehl-i kitabı düşünmeye davet etmiştir. İncil'de Hz. İbrahim'in Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ettiği dolayısıyla Hz. İbrahim'in Hristiyan olduğu bilgisi yer almamaktadır. Tevrat'ta da Hz. İbrahim'in Üzeyir'in Allah'ın oğlu olarak kabul ettiği dolayısıyla Hz. İbrahim'in Yahudi olduğu bilgisi yer almamaktadır. Tevrat da İncil de Hz. İbrahim'den sonra indirilmiş⁴²⁸ ve her iki kitapta da Hz. İbrahim'in Hristiyan ya da Yahudi olduğu ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. İbrahim ne Hristiyandı ne de Yahudiydi.

Medine'nin ikinci döneminde her dönemde olduğu gibi yerlerin ve göklerin yaratılışı⁴²⁹, Kuran'ın ancak bir öğüt olduğu,⁴³⁰ geçmiş kavimlerin nasıl helak olduğu⁴³¹ ve Allah'ı çokça zikredilmesi⁴³² gerektiği konularında düşünmeye davet vardır. Bu konular herkesin her dönem üzerinde düşünmesi gereken noktalardır. Çünkü bunlar bilinçli bir imanın temel esaslarıdır. Bilinçlibir iman da her dönemde herkesi çingerekli olan ilk şeydir.

2.7. Medine'nin 3. Dönemi: Hudeybiye Barış Antlaşmasından Tebuk Savaşına (628-630)

Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan Tebuk Savaşı'na kadar olan Medine'nin üçüncü döneminde müşrikler ve ehl-i kitap ile savaşlar yaşanmış, çok fazla ganimet kazanılmış, münafıklar Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya devam etmiş, Hz. Muhammed putperest ve Hristiyan devlet başkanlarına İslam'a davet mektupları yollamış, sahabelerden kurulan heyetler çeşitli dinlerden olan kişiler ve kabilelere

⁴²⁷es- Suyuti, *ed-Durru'l -Mensur*, Cilt 2, s.146.

⁴²⁸ Al-i İmran, 3/65.

⁴²⁹ Al-i İmran, 3/190-191.

⁴³⁰ Al-i İmran, 3/138.

⁴³¹ Al-i İmran, 3/137.

⁴³² Ahzab, 33/41.

gidip onlara İslam'ı anlatmış ve insanlar gruplar halinde Müslüman olmuş ya da İslam devletinin hakimiyeti altına girmiştir.

2.7.1. Siyer Arka Planı

Hz. Muhammed gördüğü bir rüya üzerine 1500 civarında sahabi ile yanlarına ihramlarını, kurbanlık develerini ve sadece yolculuk silahlarını alarak Mekke'ye doğru umre yapmak amacıyla yola çıkmışlardır.⁴³³ Her zaman olduğu gibi münafıklar bu sefere katılmayıp bir yandan da Müslümanlara Hz. Muhammed'in onları ölüme sürüklediğini söyleyerek Müslümanların kalplerini bulandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca bedevi Araplar da Müslümanların helak olacağını düşünerek ganimet dahi kazanmayacakları bu sefere katılmayı reddetmişlerdir. Hz. Muhammed yolda iken 20 kişilik bir süvari birliğini Mekke'ye göndererek amaçlarının sadece umre yapmak olduğunu belirtmiştir. Karşılıklı elçilerin gidip gelmesinden sonra Hudeybiye mevkiinde Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında Hudeybiye barış antlaşması imzalanmıştır.⁴³⁴ Müslümanların aleyhine gibi görünen bu anlaşmanın Müslümanlara faydası barış ortamının sağlanmasıdır. Bu sayede Hz. Muhammed hem İslam'ı tehdit eden diğer unsurlarla savaşabilecek hem de barış ortamında İslam'ın mesajını her yere ulaştırabilecekti. Bu zamana kadar Kureyş'ten çekinen diğer Arap kabileleri Hz. Muhammed ile rahatça görüşüp ittifak kurabilecek ve Müslüman olabileceklerdi.

Hudeybiye Barış Antlaşmasının hemen akabinde Hayber fethedildi. Çünkü; Kaynukaoğulları'na ve Nadiroğulları'na yardım eden Yahudiler burada bulunuyordu.⁴³⁵ Ayrıca Hendek Savaşı için müşrikleri bir araya getiren Nadiroğulları da Hayber'de bulunuyordu. Bunun dışında Hayber Yahudileri Gatafanlılardan 4000 asker ve etraftaki diğer Yahudi kabilelerin de desteği ile Hz. Peygamber'le savaşmak için anlaşma yapmışlardı. Hudeybiye Barış Antlaşması gereği Hz. Peygamber Hayber'i fethederken Mekkeli müşrikler Yahudilere yardıma gelemeyecekti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Medine'nin yanı başındaki bu tehdidi ortadan kaldırmaya karar verdi. Hayber fethedildi ve birçok ganimet kazanıldı.

Ayrıca Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra sahabelerden oluşan birçok heyet Medine dışındaki kabilelere giderek onları İslam'a davet etmişlerdir. Hz.

⁴³³ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3905.

⁴³⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s199.

⁴³⁵ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 6, s.295.

Peygamber birçok devlet başkanına İslam'a davet mektupları göndermiştir. Bunun için gönderilen elçilerden sadece bir tanesi Bizans valisi tarafından Mute'de öldürülmüştür. Daha önce İslam'a davet için gönderilen bir heyetin oklarla şehit edilmesi şimdi de İslam'a davet mektubu taşıyan bu barış elçisinin öldürülmesi Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilk savaş olan Mute Savaşının nedenlerindedir.

Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sadece iki yıl sonra Mekkeli müşriklerin yardım ettiği Bekir kabilesinden bir grup, Müslümanların müttefiki olan Huzaalılara baskın yaparak 23 kişiyi öldürmüştür. Hz. Muhammed Mekkeli müşriklerden Bekiroğulları ile anlaşmalarını bozarak öldürdükleri kişilerin diyetlerini ödemelerini istedi ama Mekkeli müşrikler bunu kabul etmeyip savaş ilan ettiler. Daha sonra Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'e gelerek barışı yenilemek istedi ama Hz. Peygamber bunu kabul etmedi. Çünkü artık Kabe putlardan temizlenmeliydi ve Mekkeliler yine anlaşmayı bozup Müslümanlara saldırabilirdi. Hz. Muhammed gizlice savaş hazırlıklarına başlayarak seferin nereye yapılacağını son ana kadar gizli tuttu. Böylece Mekkeliler savaş için hazırlık yapacak zaman bulamadılar ve Mekke'yi kan dökülmeden Hz. Muhammed ve onbin mücahide⁴³⁶ teslim etmek zorunda kaldılar.

Mekke'nin fethedildiğini duyan Taif çevresindeki Hevâzin kabilesi, Sakif kabilesi ile birleşerek Müslümanlara karşı savaşa hazırlandı. Müslümanlar ve kafirler Huneyn mevkiinde karşılaştılar. 12 bin kişilik İslam ordusunun iki bini yeni Müslüman olmuş seksen kadar Kureyşli de daha Müslüman olmamıştı. Bu savaşta Müslümanlar sayıca üstünlerdi. Bu sayısal üstünlük özellikle de yeni Müslümanlarda aşırı kibre sebep oldu ve başarıyı Allah'tan değil sayısal üstünlükten beklediler.⁴³⁷ Savaşın başında Müslümanlar büyük bir bozguna uğrasa da Hz. Muhammed ve her daim peygamberin yanında olan sahabelerin direnmesiyle savaşı kazandılar.⁴³⁸ Çok sayıda ganimet toplandı. Ganimet mallarından bir kısmının Müellef-i Kulüb'e verilmesi Müslümanlar arasında huzursuzluklara sebep oldu. Hz. Muhammed ganimet mallarını insanları İslam'a çekmek için harcıyordu. Asıl amaç daha çok insanın başta mal için bile olsa Müslüman olmasını sağlamaktı. Daha

⁴³⁶ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.3984.

⁴³⁷ Tevbe, 9/25-27.

⁴³⁸ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 9, s.4011.

sonraki süreçlerde iman kalplerinde sağlamlaşacaktı. Ama ensardan bir grup da dahil olmak üzere bazı Müslümanlar bu hikmeti daha sonra anlayacaktı.⁴³⁹

Görüldüğü gibi savaşlarla geçen bu dönemde binlerce insan İslam'a katılmıştır. Ama burada şu noktaya dikkat çekilmesi gerekir. İslam'a yeni katılan bu Müslümanlar (hepsi olmasa da) kalpleri tam olarak imanla dolmuş kişiler değil daha çok bir devletin koruması altına giren ya da politik işbirliği yapan kişiler ve kabilelerdi. Cabiri'nin tabiri ile İslama yeni katılanlar "Siyasi Müslümanlık" tan "İtikadi Müslümanlık" a daha geçiş yapmamıştır.⁴⁴⁰

2.7.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Medine'nin üçüncü dönemi olan Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan Tebuk Seferi'ne kadar olan bu dönemde 49 tane düşünmeye davet eden ayet ve ayet grubu vardır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki bu dönemde incelenecek surelerin bir kısmı Medine'nin ikinci döneminde bir kısmı ise Medine'nin son döneminde inmiştir. Örneğin; bu dönemde incelenecek Nisa suresinin 49. ayeti Medine'nin ikinci döneminde Nadiroğulları'nun Mekkeli müşrikleri Hendek savaşında Müslümanlara karşı birleşerek savaşmaya teşvik etmek için "müşrikler müslümanlardan daha doğru yoldadır." sözü üzerine indirilmiştir. Bunun yanında Nisa suresinin diğer ayetleri ise Medine'nin üçüncü döneminde indirilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, ayetleri incelerken ayrıntılara inilmeyecektir. Bunun yerine ayetlerin ve dönemin genel ruhunu yansıtılmaya çalışılacaktır.

Bu dönemde Allah'ın müminlere yardımı,⁴⁴¹ ehli kitabın tutumu,⁴⁴² münafıkların durumu,⁴⁴³ hüküm ayetleri,⁴⁴⁴ ahlaki öğretiler,⁴⁴⁵ Allah'ın yarattıkları,⁴⁴⁶ Kur'an-ı Kerim,⁴⁴⁷ dirilme ve ölümden sonraki hayat⁴⁴⁸ hakkında düşünmeye davet vardır.

Siyer arka planında da belirtildiği gibi bu dönemde çok yoğun şekilde savaşlar yaşanmıştır. Bu noktada bazen müminler özellikle de yeni mümin olanlar

⁴³⁹ Cabiri, *Fehmu'l Kur'an*, s.475-476.

⁴⁴⁰ Cabiri, *Fehmu'l Kur'an*, s.474.

⁴⁴¹ Hac, 22/15; Maide, 5/11.

⁴⁴² Haşr, 59/2, 13-14; Nisa, 4/44, 49-51.

⁴⁴³ Nisa, 4/60; Mücadele, 58/8.

⁴⁴⁴ Talak, 65/2

⁴⁴⁵ Nisa, 4/58; Nur, 24/16-17, 27, 58-59, 61.

⁴⁴⁶ Ra'd, 13/2-4

⁴⁴⁷ Nisa, 4/82; Muhammed, 47/24; Haşr, 59/21.

⁴⁴⁸ Hadid, 57/17; Haşr, 59/18

kendilerinden sayıca kalabalık olan savaşlara girmeye korkmuşlardır. Bu noktada Allah, müminlere daha önce yapmış olduğu yardımları⁴⁴⁹ ve müminlerin Allah'a ve Resulü'ne vermiş oldukları sözü ⁴⁵⁰ hatırlatmaktadır. Ayrıca insanlardan değil Allah'tan korkmaları gerektiği,⁴⁵¹ ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğu ve sağlam kaleler içinde bile olsalar ölümün muhakkak birgün geleceęini⁴⁵² dolayısıyla Allah yolunda ölmenin en büyük kazanç olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında Allah'ın Hz. Muhammed'e kafirler öfkelerinden atlasalar bile muhakkak yardım edeceęi⁴⁵³ vurgulanmıştır. Bu durumda Hz. Muhammed'in yanında olanlar kazanacak öbürleri muhakkak kaybedecekti. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in yanında savaşmaktan korkmak anlamsızdı. Çünkü herhalükarda kazananlar Hz. Muhammed'in yanında olanlardır.

Bu dönemde ehl-i kitap ile olan ilişkiler devam etmiştir. Yahudiler ile olan ilişkiler daha çok savaş merkezli devam etmiştir. Bu dönemde inen ayetlerde Yahudilerin kalplerindeki korkudan, ⁴⁵⁴ ancak kalelerin arkasına sığınarak Müslümanlarla savaşabileceklerinden ama kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyamayacağına,⁴⁵⁵ kalplerinin darmadağınık olduğuna dolayısıyla tekbir kuvvet oluřturamadıklarına⁴⁵⁶ ve müşriklerin Müslümanlardan daha doğru yolduklarını iddia edecek kadar yoldan saptıklarına⁴⁵⁷ vurgu yapılmıştır. Yani Yahudilerin dışarıdan güçlü de görünse aslında ne kadar zayıf oldukları ifade edilmiştir. Bu dönemde Hristiyanlar ile olan ilişkiler Mute savaşı hariç İslam'a davet mektupları ve İslam'ı anlatan heyetler aracılığıyla karşılıklı görüşme şeklinde geçmiştir. Bu dönemde inen ayetlerde Meryem oğlu İsa'nın Tevrat'ı doğruladığı vekendisine bir oğt olarak İncil'in⁴⁵⁸ verildiği yani peygamberlik halkasının bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. İsa'nın ve annesinin diğer insanlar gibi yemek yedikleri⁴⁵⁹ dolayısıyla ilah olamayacakları vurgulanmıştır.

⁴⁴⁹ Maide, 5/11.

⁴⁵⁰ Maide, 5/7.

⁴⁵¹ Nisa, 4/77.

⁴⁵² Nisa, 4/78.

⁴⁵³ Hac, 22/15.

⁴⁵⁴ Haşr, 59/13-14.

⁴⁵⁵ Haşr, 59/2.

⁴⁵⁶ Haşr, 59/11.

⁴⁵⁷ Nisa,4/49-51.

⁴⁵⁸ Maide, 5/46.

⁴⁵⁹ Maide, 5/75.

Bu dönemde inen ayetlerde münafıkların iç yüzü ve yaptıkları hakkında da düşünmeye davet vardır. Öncelikle Allah'ın her şeyi bildiği dolayısıyla münafıkların grup olarak kendi aralarında yaptıkları gizli konuşmaların Allah tarafından bilindiği vurgulanmıştır. Münafıkların gizli konuşmalarını bilen Allah, onların bir yandan peygambere selam verip bir yandan da peygambere isyan hakkında konuştuklarını⁴⁶⁰ bildirmiştir. Ayrıca münafıklar namazla dalga geçiyor,⁴⁶¹ muhacir ile ensarın arasına fitne sokmaya çalışıyor ve Müslümanlara ihanet eden Yahudilere Müslümanlarla savaşılırsa onlara destek olacaklarına dair söz⁴⁶² veriyorlardı. Dolayısıyla Allah'ın gazap ettiği bu topluluğu dost edinmek Müslümanlara yakışacak bir şey değildir.⁴⁶³ Münafıklar her ne kadar Müslümanların akrabaları da olsalar yaptıkları bu davranışlar onlarla dostluğu kesmek için yeterlidir.

Bu dönemde inen ayetler içki, kumar,⁴⁶⁴ zıharın⁴⁶⁵ zararları hakkında düşünmeye davet ederek bunları haram kılmaktadır. Cahiliyye devrinde “Bahire”, “Saibe” gibi müşriklerin kendi uydurdukları haramların hükmü düşürülerek bir şeyi haram yapma yetkisinin sadece Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu dönemde boşanan kadınlara zülüm yapılmaması, adaletle şahitlik yapılması,⁴⁶⁶ bir iftirayı duyduklarında bunu ağızlarına almamaları gerektiği,⁴⁶⁷ emaneti ehline vererek insanlar arasında adaletle hükmedilmesi⁴⁶⁸ gerektiği gibi bir toplumu ayakta tutan ahlaki öğretiler vurgulanmıştır. Bu ve buna benzer ahlaki öğretiler toplumun güven ve huzur içinde olmasını sağlayan temel yapıtaşlarıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu toplumsal ahlaki öğretiler hakkında düşünmeye davet ederek toplumsal ahlâkın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bu dönemde bir yandan akrabaların ve dostların evlerinde beraber ya da ayrı ayrı yemek yemenin helal olduğu⁴⁶⁹ vurgulanarak insanlar arası ilişkiler esnek bir çerçeveye oturtulurken bir yandan da evlere izinsiz bir şekilde selam verilmeden girilmesi yasaklanmış⁴⁷⁰. Dahası evin içindeki özel

⁴⁶⁰ Mücadele, 58/8.

⁴⁶¹ Maide, 5/58.

⁴⁶² Haşr, 59/11.

⁴⁶³ Mücadele, 58/14.

⁴⁶⁴ Maide, 5/91

⁴⁶⁵ Mücadele,58/3.

⁴⁶⁶ Talak, 65/2

⁴⁶⁷ Nur, 24/16-17.

⁴⁶⁸ Nisa, 4/58.

⁴⁶⁹ Nur, 24/61.

⁴⁷⁰ Nur, 24/27.

yatak odalarına özellikle uygun olunmayacak vakitlerde girilmemesi gerektiği⁴⁷¹ vurgulanarak kişisel mahremiyete de dikkat edilmesi istenmiştir. Önemsiz gibi görünen bu edep kuralları hakkında düşünmeye davet edilerek bunların önemi vurgulanmıştır.

Medine'nin üçüncü döneminde diğer Medine'nin diğer iki dönemden farklı olarak yoğun bir şekilde Allah'ın yarattıkları, Kur'an-ı Kerim, dirilme ve ölümden sonraki hayat hakkında düşünmeye davet vardır. Hudeybiye Barış Antlaşması'nın oluşturduğu barış ortamının binlerce kişinin İslâm'a girmesine zemin oluşturduğunu siyer arka planında ifade etmiştik. İşte bu barış ortamında Müslüman olanların kalplerindeki imanı sağlamlaştırmak için Mekke döneminde olduğu gibi Allah,⁴⁷² Kur'an-ı Kerim,⁴⁷³ dirilme⁴⁷⁴ ve sonraki hayat gibi imani konular hakkında düşünmeye davet vardır. Bu dönemde göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, hayvanlar, ağaçlar,⁴⁷⁵ gemilerin denizde akması, bulutların yağmura dönüşmesi,⁴⁷⁶ her türün çift yaratılmış olması, yerdeki ve gökteki düzen ve uyum hakkında⁴⁷⁷ düşünmeye davet vardır. Bütün bunlar aciz putların yapabileceği şeyler olamazdı.⁴⁷⁸ O halde her an her şeyde Allah'ı görüp, O'nun varlığını hissedip, Allah'ı zikretmek gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in bir öğüt⁴⁷⁹ olduğu vurgulanarak müslümanlar, Kur'an'ın ayetleri hakkında düşünüp anlamaya davet edilmiştir. Kur'an-ı Kerim hakkında düşünmeyenlerin kalplerinde kilit mi var denilerek, şayet Kur'an-ı Kerim bir dağa indirilseydi, dağın Allah korkusundan başını eğerek parça parça olacağı⁴⁸⁰ vurgulanmıştır. Yani Kur'an-ı Kerim öyle bir kitaptır ki ayetleri hakkında düşünen ve anlayan taş parçaları bile bu gücün altında paramparça olacaktır. Yine bu dönemde Allah'ın her yıl kurumuş, ölmüş bitkileri yağmurla nasıl

⁴⁷¹ Nur, 24/58-59.

⁴⁷² Nisa, 4/103.

⁴⁷³ Nisa, 4/82.

⁴⁷⁴ Hadid, 57/17

⁴⁷⁵ Hac, 22/18.

⁴⁷⁶ Nur, 24/43-44.

⁴⁷⁷ Ra'd, 13/2-4.

⁴⁷⁸ Ra'd, 13/16.

⁴⁷⁹ Nur, 24/34.

⁴⁸⁰ Haşr, 59/21.

canlandırdıysa⁴⁸¹ insanı da aynı şekilde diriltileceğine dikkat çekilerek herkesin hesap için ne hazırlamış olduğuna bakması⁴⁸² istenmiştir.

2.8. Medine'nin 4. Dönemi: Tebuk Savaşından Hz. Peygamber'in Vefatına (630-632)

Tebük seferinden Hz. Muhammed'in vefatına kadar olan bu dönem Medine'nin son dönemidir. Bu dönemde Tebuk Seferi yapılmış, Medine'ye çok sayıda heyet gelmiştir.

2.8.1. Siyer Arka Planı

Bu dönemde Suriye'den gelen bazı tüccarların Bizans İmparatoru'nun savaş hazırlığında olduğuna dair bazı haberleri getirmesi üzerine Hz. Muhammed orduyu hazırlayarak Tebuk mevkiine kadar gelmiştir. Daha sonra haberin asılsız olduğu ortaya çıkmış dolayısıyla savaş olmamıştır. Ama Tebuk Seferi esnasında çevredeki yerleşim alanlarında oturanlar İslam'ın hakimiyeti altına girmişlerdir. İslam daveti bu bölgelere kadar yayılmıştır.⁴⁸³ Tebuk Seferi Medine'deki Müslümanların imanını ölçen çok ciddi bir imtihan olmuştur. Çünkü hava şartları çok zor, mahsulün de toplanma zamanıydı. Medine'de halen varlığını sürdüren münafıklar Hz. Muhammed'e gelerek çeşitli bahanelerle savaşa katılamayacaklarını iddia etmişlerdir.⁴⁸⁴ Bunun yanında imanı zayıf bazı Müslümanlar da aynı beyanda bulunurken Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir gibi çoğunluğu oluşturan iman güçlü kişiler bu savaş için büyük fedakarlıklar da bulunmuşlardır. Örneğin; Hz. Ebubekir dört bin dirhem verirken Hz. Osman ordunun üçte birinin nafakasını üstlendi. Hz. Ömer de malını yarısını verdi.⁴⁸⁵

Medine'nin bu son döneminde çeşitli kabilelerden putperest ya da Hristiyan heyetler gelerek ya topluca Müslüman olmuş ya da İslam Devleti'nin hakimiyeti altına girmek istediklerini beyan etmişlerdir. Hicretin dokuzuncu yılına gelen heyetlerin yoğunluğu yüzünden "heyetler yılı" adı verilmiştir.⁴⁸⁶

Hicretin onuncu yılında Hz. Muhammed'in ilk ve son olan Veda Hacı gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed hac görevini yerine getirdikten sonra insanlığa

⁴⁸¹ Hadid, 57/17.

⁴⁸² Haşr, 59/18

⁴⁸³ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.243.

⁴⁸⁴ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 9, s.4112.

⁴⁸⁵ Cabiri, *Fehmu'l Kur'an*, s.478.

⁴⁸⁶ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s254.

hitaben Veda Hutbesi'ni okuyarak bir anlamda Müslümanlarla vedalaşmıştır. Veda hacından sonra Medine'ye dönen Hz. Muhammed ağır bir şekilde hastalanmış ve rebiülevvelin 14'ünde pazartesi günü 63 yaşında⁴⁸⁷ kuşluk vaktinde ruhunu teslim etmiştir.

2.8.2. Ayetlerin Düşünce Yapısına Olan Etkisi

Bu dönemde düşünmeye davet eden üç ayetin ikisinde münafıkların tutumundan bahsedilirken, diğer ayette ise müslümanlara çağrı vardır. Siyer arka planında da belirtildiği üzere bu dönemde yaşanan Tebuk seferinde münafıklar havanın sıcak olması gibi çeşitli bahanelerle sefere katılmayacaklarını beyan etmişlerdi. Bu dönemde inen ayette cehennem sıcaklığının daha şiddetli olduğu,⁴⁸⁸ ayrıca yıllardır Müslümanlara karşı oyun oynamalarına rağmen her seferinde nasıl rezil oldukları⁴⁸⁹ hakkında düşünmeye davet edilerek artık bundan vazgeçmeleri istenmiştir. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi bu dönemde binlerce insan Müslüman olmuştur. Dolayısıyla diğer Müslümanların ganimet ya da başka sebeplerle yeni Müslümanolanların imanlarını sorgulamamaları gerektiği, namaz kılıp zekat verenlerin onların kardeşi olduğu⁴⁹⁰ bildirilmiştir.

⁴⁸⁷ Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Cilt 8, s.4152.

⁴⁸⁸ Taberi, *Cami 'ul Beyan*, Cilt 11, s.603.

⁴⁸⁹ Tevbe, 9/126.

⁴⁹⁰ Tevbe, 9/11.

SONUÇ

Bu çalışmada, cahiliyye devri insanların sahip olduğu düşünce yapısının Kur'an-ı Kerim'deki tedebbür âyetleri ile 23 yıllık bir sürede nasıl bir eğitim metodunda geçtiği incelenmiştir. Kronolojik olarak her dönemde tedebbür ayetleri ile hangi konulara dikkat çekildiği tespit edilmiştir.

Çalışmada bir toplumun kronolojik olarak zihni değişimi incelendiği için öncelikle Hz. Ali'den günümüze kadar hazırlanan nüzul sırası listeleri incelenmiştir. İlk dönemlerde hazırlanan nüzul sırası listelerinin daha çok tefsir usulü anlamında surelerin Mekke mi yoksa Medine mi olduklarını tespit etmek için hazırlandığı görülmüştür. 1800'lü yılların sonlarından itibaren oryantalistlerin bu konudaki çalışmalarının arttığı tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Muhammed'in düşüncelerinin bir ürünü olarak değerlendiren oryantalistler, Kur'an-ı Kerim'i nüzul sırasına göre inceleyerek Hz. Muhammed'in düşünce dünyasını anlamaya çalışmışlardır. Oryantalistlerin hazırladığı bu listeler İslam'ın ilk dönemlerinde hazırlanan nüzul sırası listeleri ile uyuşmamaktadır. Oryantalistlerin hazırladığı nüzul sırası listelerinden sonra İslam alimleri hem hazırlanan bu listeleri cevap vermek, hem de İslam toplumunda yeni bir diriliş gerçekleştirmek için nüzul sırası listeleri ve nüzul sırasına göre tefsirler kaleme almışlardır. Bu çalışmada tedebbür ayetleri nüzul sırasına göre incelenirken Muhammed İzzet Derveze'nin yapmış olduğu nüzul sıralaması ilk dönem nüzul sırası listelerine ve nüzul sırası ile ilgili rivayetlere uygun olduğu için dikkate alınmıştır.

Kur'an-ı Kerim'deki bütün ayetler doğrudan veya dolaylı olarak akılları ve kalpleri düşünmeye davet ederken 750'den fazla âyette "düşünme"yi ifade eden kavramı ile ilgili 18 tane kavram vardır. Bu kalıplardan, “ذكر / Zikr” ve “تذكر / Tezekkür”, “تدبر / Tedebbür”, “عقل / Akıl” ve “تعقل / Te'akkul”, “فكر / Fikr” ve “تفكر / Tefekkür” doğrudan düşünme manası taşırken, “عبرة / İbret” ve “اعتبار / İ'tibâr”, “نظر / Nazar”, “بصيرة / Basîret” ve “أولو الأبصار / Ulu'l-Ebsar”, “تفكّة / Revîyye”, “روية / Ru'yet” ve “مُتَوَسِّمِينَ / Mütevessimin”, “أية / Ayete”, “وعظ / Veaza” dolaylı olarak düşünme manası taşımaktadır. Ayrıca “أولو الأبواب / Ulu'l-Elbab”, “أولو النهى / Ulu'n-Neha”, “ذی حجر / ZiHicr”, “احلام / Ehlam”, “رُشْد / Rüşd”, “قلْب / Kalb”, “فؤاد / Fuad” kalıpları ise “Akıl” kavramının müteradifi olarak kullanılmaktadır. Sözlüklerden ve tefsirlerden

mana olarak incelenen bu kavramların genel olarak düşünmenin her boyutu ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada cahiliyyeden asrı saadete düşünce yapısının değişimi incelendiği için başlangıç noktası olan cahiliyye devri düşünce yapısı ele alınmıştır. Cahiliyyenin bilgisizlik ve zorbalık manalarını ihata ettiği tespit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de dört ayette geçen cahiliyye kavramı da İslamdan önceki düşünce, inanç, ahlak, yaşam tarzı, geleneksel yapı, sosyal hayat, hukuk yapısı hakkındaki tutarsızlıkları ortaya koymak için kullanılmıştır. Cahiliyye devri zihin yapısını etkileyen faktörleri Mekke'nin coğrafi, siyasi, sosyal, ekonomik durumu olarak ifade edilmiştir. Çöl şartlarında hayatta kalmak zorunda olan Mekkelilerin çok güçlü asabiyet ilişkilerine ihtiyacı oluşmuştur. Bu yüzden cahili zihnin hakkı değil kabilesini desteklemesi gerekiyordu. Gerçeğe ters olduğunu bile bile kabilesinin şerefini her şeyin önünde tutuyordu. Hatta gerçek hakkında düşünmekten bile kaçınıyordu. Kabileler arası asabiyet duygusunun güçlü olması merkezi bir otoritenin ve yargı sisteminin oluşmasına da engel oluyordu. Çöl şartlarında yaşayan Mekkeliler hayatta kalmak için ticaret yapmak zorundaydılar. Ticareti canlandıran en önemli faktörler ise Kabe ve içindeki putlardı. Cahili zihnin ticaretinin kesada uğramaması için putları gerekirse gözü kapalı savunması gerekiyordu. Cahili zihnin sahip olduğu Allah inancı ise hayatlarına etki etmeyen silik bir yapıdaydı. Dünya merkezli düşünen cahili zihin ahireti de inkar ediyordu. Mal ve evlat sahibi olmayı üstünlük olarak gören cahili zihne göre peygamber de dünyalık üstün meziyetlere ya da olağanüstü bir takım güçlere sahip olmalıydı. Ayrıca Mekke'nin zorlu hayat şartları -istisnaları olsa da- kadının zayıf ve değersiz bir varlık olarak algılanmasına da sebep oluyordu.

Kur'an-ı Kerim tedebbür ayetlerini kullanarak 23 yıllık bir eğitim ile cahili zihin yapısı ile mücadele etmiştir. Bu çalışmada siyer arka planı ile tedebbür ayetlerinin uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Mekke'nin ilk döneminde imani konular olan Kur'an-ı Kerim, ahiret hayatı, geçmiş kavimler ve Allah hakkında düşünmeye davet edilmiştir. Ayrıca bu dönemde putlara yönelik açıktan saldırgan bir ifadenin kullanılmaması da dikkat çekmiştir. Bu dönemde öğüt kavramı ön plana çıkmıştır.

Mekke'nin ikinci döneminde müşriklerin müslümanlara olan saldırıları artmıştır. Buna bağlı olarak ayetlerin uslubu da sertleşmiştir. Bu dönemde yoğun olarak Kur'an-ı Kerim, geçmiş kavimlerin helakı, kevnî ayetler hakkında düşünmeye davet edilmiştir. Ayrıca Allah'ın gücü, putların acizliği, kâfirlerin psikolojileri, peygamber tasavvurları, ahiretin varlığı ve dünyadan daha değerli oluşu ve İsrailoğulları'nın Kur'an-ı Kerim'i bilmeleri hakkında düşünmeye davet edilmiştir. Bu dönemde tedebbür ayetlerinin amacının müşriklere karşı koyabilecek ve her boyutuyla sağlam, bilinçli bir iman inşa etmek olduğu söylenebilir.

Mekke'nin üçüncü döneminde de müslümanlar çok ağır sıkıntılardan geçmiştir. Bu dönemde de tedebbür ayetlerinin cahili zihnin en büyük problemi olan imani noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Allah, ahiret, peygamber, Kur'an-ı Kerim gibi imani konulara dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu dönemde eziyetlerini artıran kâfirler geçmiş kavimlerin helakı ile tehdit edilmekte iken sıkıntı altında olan müslümanlara da kazananın inananlar olacağı hatırlatılarak teselli edilmiştir. Bu dönemde Hz. İbrahim'in ailesini ve kavmini terk ederek hicret etmesi de müslümanların zihnen Medine hicretine hazırlandığının işaretidir. Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak ilk defa ahlaki öğretiler, helaller ve haramlar hakkında da düşünmeye davet vardır. Tedebbür ayetleri ile sadece bilinçli bir iman değil bilinçli bir ibadet hayatının da inşa edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Medine'nin ilk dönemi İslam devletinin kuruluş aşamasıdır. Bu dönemde özellikle İsrailoğulları ile yoğun bir ilişkiye girilmiştir. Bu dönemde inen tedebbür ayetlerinde üzerinde en çok düşünülmesi istenilen konu İsrailoğullarının Allah'a, peygamberlerine, Tevrat'a ve dini emirlere nasıl cevap verdiği'dir. Bu bir anlamda kuruluş aşamasında olan İslam devlet ve toplumunun neyi yapıp nelerden uzak durmaları noktasında örneklik teşkil etmektedir. Ayrıca bu dönemde bazı ibadetler, helaller ve haramlar hakkında da düşünmeye davet vardır. Üzerinde en az düşünülmesi istenilen konu ise Allah'a iman ve ahiret ile ilgili konulardır.

Medine'nin ikinci dönemi ise yoğun olarak müşrikler ve Yahudiler ile olan savaşlarla geçmiştir. Tarihi arka planına uygun olarak bu dönemde üzerinde en çok düşünülmesi istenilen konu savaşlardır. Ayrıca sağlam bir İslam toplumu için

müslümanların şartlar ne olursa olsun tek vücut olmaları gerektiği, Yahudi ve münafıkların gizli emelleri hakkında da düşünmeye davet edilmiştir.

Medine'nin üçüncü dönemi, ikinci dönemine benzerlik göstermektedir. Bu dönem de yoğun olarak savaşlarla geçmiştir. Buna bağlı olarak bu dönemde de savaşlar, ehli kitap ve münafıkların tutumu konularında düşünmeye davet edilmiştir. Bunun yanında İslam toplumunu ayakta ve bir arada tutacak olan hüküm ayetleri ve ahlaki öğretilere de vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde müslümanların sayısının artması ile beraber imani konularda da düşünmeye davet eden ayetlerin arttığı gözlemlenmiştir.

Medine'nin son döneminde nazil olan üç tedebbür ayetinin ikisinde münafıkların tutumundan bahsederken bir ayette de müslümanlara din kardeşliği çağrısı yapılmıştır.

Görüldüğü üzere siyer arka planı ile uyumlu olarak nazil olan tedebbür ayetleri cahiliyye zihniyetindeki tutarsızlıklarla adım adım mücadele etmiştir. İslam toplumu oluşturulurken her dönemde müslümanların içinde bulunduğu ya da karşılaşacakları durumlarla nasıl mücadele etmeleri gerektiğinin zihni alt yapısı tedebbür ayetleri kullanılarak oluşturulmuştur. Öncelikle sağlam ve bilinçli bir iman oluşturmayı hedefleyen tedebbür ayetleri islam toplumunun gelişimi ile beraber ibadet hayatı, helaller, haramlar, ahlaki, sosyal, hukuki, siyasi ve pek çok alanda tedricilik esası dikkate alınarak düşünmeye davet edip her anlamda bilinçli bir müslüman modeli ortaya çıkarmıştır. Mekke ve Medine'nin her döneminde öncelikle cahiliyyeden kalma zihni tutarsızlıklar tedebbür ayetleri ile ortaya konulmuştur. Daha sonra ise tutarlı ve sağlam bir inancın nasıl olması gerektiği yine tedebbür ayetleri ile düşünmeye davet ederek zihinlere yerleştirilmiştir. Tedebbür ayetlerinin eğitiminden geçen örnek müslümanlar da İslami bir toplum ve devletin sağlam temellerini atmışlardır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in tedebbür ayetlerini kullanarak gerçekleştirdiği zihni eğitim günümüzde kısmen cahiliyye zihni yapısına sahip olanlara ışık tutacak niteliktedir. Daha önce de belirtildiği gibi cahiliyye dönemi sadece islamdan önceki devri adı değildir. Cahiliyye devri inanç, ibadet, sosyal, hukuki gibi birçok alanda yanlış ve tutarsız düşünce ve davranışların olduğu her dönemdir. Günümüz müslüman veya gayrimüslim toplumları

incelendiğinde birçok alanda cahiliyye izleri taşıdıkları görülecektir. Bu noktada sağlam ve tutarlı müslüman ve islam toplumu oluşturmak için Kur'an-ı Kerim'in tedebbür ayetleriyle yaptığı eğitimden geçmek gerekmektedir. Sahip olunan cahiliyye zihni izleri ancak bu şekilde Kur'ani bir zihne dönüşebilir.

TABLOLAR

1.Tablo:Nüzul Sırası Listeleri

	İbn Abbas	İkrime ve Hasan B. Ebi Hasan	William Muir	Nöldeke	Es-Saidi	İzzet Derveze
1	Alak	Alak	Asr	Alak	Alak	Alak
2	Kalem	Kalem	Adiyat	Müdesir	Kalem	Kalem
3	Müzzemmil	Müzzemmil	Zilzal	Tebbet	Müzzemmil	Müzzemmil
4	Müdesir	Müdesir	Şems	Kureyş	Müdesir	Müdesir
5	Tebbet	Tebbet	Kureyş	Kevser	Fatiha	Fatiha
6	Tekvir	Tekvir	Fatiha	Hümeze	Tebbet	Tebbet
7	A'la	A'la	Karia	Maun	Tekvir	Tekvir
8	Leyl	Leyl	Tin	Tekasür	A'la	A'la
9	Fecr	Fecr	Tekasür	Fil	Leyl	Leyl
10	Duha	Duha	Hümeze	Leyl	Fecr	Fecr
11	İnşirah	İnşirah	İnfitar	Beled	Duha	Duha
12	Asr	Asr	Leyl	İnşirah	İnşirah	İnşirah
13	Adiyat	Adiyat	Fil	Duha	Asr	Asr
14	Kevser	Kevser	Fecr	Kadir	Adiyat	Adiyat
15	Tekasür	Tekasür	Beled	Tarık	Kevser	Kevser
16	Ma'un	Ma'un	Duha	Şems	Tekasür	Tekasür
17	Kafirun	Kafirun	İnşirah	Abese	Ma'un	Ma'un
18	Fil	Fil	Kevser	Kalem	Kafirun	Kafirun
19	Felak	Felak	Alak	A'la	Fil	Fil
20	Nas	Nas	İhlas	Tin	Felak	Felak
21	İhlas	İhlas	Müdesir	Asr	Nas	Nas
22	Necm	Necm	Tebbet	Buruc	İhlas	İhlas
23	Abese	Abese	A'la	Müzzemmil	Necm	Necm

24	Kadr	Kadr	Kadr	Karia	Abese	Abese
25	Şems	Şems	Ğaşiye	Zilzal	Kadr	Kadr
26	Buruc	Buruc	Abese	İnfitar	Şems	Şems
27	Tin	Tin	Tekvir	Tekvir	Buruc	Buruc
28	Kureyş	Kureyş	İnşikak	Necm	Tin	Tin
29	Kari'a	Kari'a	Tarık	İnşikak	Kureyş	Kureyş
30	Kıyame	Kıyame	Nasr	Adiyat	Kari'a	Kari'a
31	Hümeze	Hümeze	Buruc	Naziat	Kıyame	Kıyame
32	Mürselat	Mürselat	Mutaffifi n	Mürselat	Hümeze	Hümeze
33	Kaf	Kaf	Nebe	Nebe	Mürselat	Mürselat
34	Beled	Beled	Mürselat	Ğaşiye	Kaf	Kaf
35	Tarık	Tarık	İnsan	Fecr	Beled	Beled
36	Kamer	Kamer	Kıyame	Kıyame	Tarık	Tarık
37	Sad	Sad	Mearic	Mutaffifi n	Kamer	Kamer
38	A'raf	Cin	Kafirun	Hakka	Sad	Sad
39	Cin	Yasin	Ma'un	Zariyat	A'raf	A'raf
40	Yasin	Furkan	Rahman	Tur	Cin	Cin
41	Furkan	Fatır	Vakıa	Vakıa	Yasin	Yasin
42	Fatır	Ta-Ha	Mülk	Mearic	Furkan	Furkan
43	Meryem	Vakıa	Necm	Rahman	Fatır	Fatır
44	Ta-Ha	Şuara	Secde	İhlas	Meryem	Meryem
45	Vakıa	Neml	Zümer	Kafirun	Ta-Ha	Ta-Ha
46	Şuara	Kasas	Müzemmi l	Felak	Vakıa	Vakıa
47	Neml	İsra	Naziat	Nas	Şuara	Şuara
48	Kasas	Yunus	Kamer	Fatiha	Neml	Neml
49	İsra	Hud	Sebe	Kamer	Kasas	Kasas
50	Yunus	Yusuf	Lokman	Saffat	İsra	İsra
51	Hud	Hicr	Hakka	Nuh	Yunus	Yunus
52	Yusuf	En'am	Kalem	İnsan	Hud	Hud

53	Hicr	Saffat	Fussilet	Duhan	Yusuf	Yusuf
54	En'am	Lokman	Nuh	Kaf	Hicr	Hicr
55	Saffat	Sebe'	Tur	Ta-Ha	En'am	En'am
56	Lokman	Zümer	Kaf	Şuara	Saffat	Saffat
57	Sebe'	Mü'min	Casiye	Hicr	Lokman	Lokman
58	Zümer	Duhan	Duhan	Meryem	Sebe'	Sebe'
59	Mü'min	Fussilet	Saffat	Sad	Zümer	Zümer
60	Fussilet	Şura	Rum	Yasin	Mü'min	Mü'min
61	Şura	Zuhruf	Şuara	Zuhruf	Fussilet	Fussilet
62	Zuhruf	Casiye	Hicr	Cin	Şura	Şura
63	Duhan	Ahkaf	Zariyat	Mülk	Zuhruf	Zuhruf
64	Casiye	Zariyat	Ahkaf	Mü'minun	Duhan	Duhan
65	Ahkaf	Ğaşiye	Cin	Enbiya	Casiye	Casiye
66	Zariyat	Kehf	Fatır	Furkan	Ahkaf	Ahkaf
67	Ğaşiye	Nahl	Yasin	İsra	Zariyat	Zariyat
68	Kehf	Nuh	Meryem	Neml	Ğaşiye	Ğaşiye
69	Nahl	İbrahim	Kehf	Kehf	Kehf	Kehf
70	Nuh	Enbiya	Neml	Secde	Nahl	Nahl
71	İbrahim	Mü'minun	Şura	Fussilet	Nuh	Nuh
72	Enbiya	Secde	Mü'min	Casiye	İbrahim	İbrahim
73	Mü'minun	Tur	Sad	Nahl	Enbiya	Enbiya
74	Secde	Mülk	Furkan	Rum	Mü'minun	Mü'minun
75	Tur	Hakka	Ta-Ha	Hud	Secde	Secde
76	Mülk	Mearic	Zuhruf	İbrahim	Tur	Tur
77	Hakka	Nebe'	Yusuf	Yusuf	Mülk	Mülk
78	Mearic	Naziat	Hud	Mü'min	Hakka	Hakka
79	Nebe'	İnşikak	Yunus	Kasas	Mearic	Mearic
80	Naziat	İnfitar	İbrahim	Zümer	Nebe'	Nebe'
81	İnfitar	Rum	En'am	Ankebut	Naziat	Naziat
82	İnşikak	Ankebut	Teğabun	Lokman	İnfitar	İnfitar

83	Rum	Mutaffifin	Kasas	Şura	İnşikak	İnşikak
84	Ankebut	Bakara	Mü'minun	Yunus	Rum	Rum
85	Mutaffifin	Al-i İmran	Hac	Sebe	Ankebut	Ankebut
86	Bakara	Enfal	Enbiya	Fatır	Mutaffifin	Mutaffifin 491
87	Enfal	Ahzab	İsra	A'raf	Bakara	Bakara
88	Al-i İmran	Maide	Nahl	Ahkaf	Enfal	Enfal
89	Ahzab	Mümtehine	Rad	En'am	Al-i İmran	Al-i İmran
90	Mümtehine	Nisa	Ankebut	Rad	Ahzab	Ahzab
91	Nisa	Zilzal	A'raf	Bakara	Mümtehine	Mümtehine
92	Zilzal	Hadid	Felak	Beyine	Nisa	Nisa
93	Hadid	Muhammed	Nas	Teğabun	Zilzal	Zilzal
94	Muhammed	Ra'd	Bakara	Cuma	Hadid	Hadid
95	Ra'd	Rahman	Muhammed	Enfal	Muhammed	Muhammed
96	Rahman	İnsan	Hadid	Muhammed	Ra'd	Ra'd
97	İnsan	Talak	Enfal	Al-i İmran	Rahman	Rahman
98	Talak	Beyyine	Mücadele	Saff	İnsan	İnsan
99	Beyyine	Haşr	Talak	Hadid	Talak	Talak
100	Haşr	Nasr	Beyine	Nisa	Beyyine	Beyyine
101	Nasr	Nur	Cuma	Talak	Haşr	Haşr
102	Nur	Hac	Haşr	Haşr	Nur	Nur

⁴⁹¹Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* Yarınlı Yayınları, C. 1, 2015, s.17-20.

103	Hac	Munafikun	Nur	Ahzab	Hac	Hac
104	Munafiku n	Mucadele	Munafiku n	Munafiku n	Munafikun	Munafikun
105	Mucadele	Hucurat	Fetih	Nur	Mucadele	Mucadele
106	Hucurat	Tahrim	Saff	Mücadele	Hucurat	Hucurat
107	Tahrim	Saff	Nisa	Hac	Tahrim	Tahrim
108	Cum'a	Cuma	Al-i İmran	Fetih	Teğabun	Teğabun
109	Teğabun	Teğabun	Maide	Tahrim	Saff	Saff
110	Saff	Fetih	Ahzab	Mümtahin e	Cuma	Cuma
111	Fetih	Tevbe ⁴⁹²	Mümtahin e	Nasr	Fetih	Fetih
112	Maide		Tahrim	Hucurat	Maide	Maide
113	Tevbe ⁴⁹³		Hucurat	Tevbe	Tevbe	Tevbe
114			Tevbe ⁴⁹⁴	Maide ⁴⁹⁵	Nasr ⁴⁹⁶	Nasr ⁴⁹⁷

Tablo 2. Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar inen ayetlerin konu sıralaması

	Sure adı- Ayet no	Konu	
1.	Kalem 52	Kur'an	Dolaylı
2.	Müzzemmil 8	Allah	Dolaylı
3.	Müzzemmil 17- 19	Ahret Günü	Dolaylı

⁴⁹² Suyuti, *el-İtkan fi Ulumu'l Kur'an*, s.34-35; el-Beyhaki, *Delâilü'n Nübüvve ve Ma'rifetü Ashabi Sahibi'sh Şeria*, C. 7, s.142-143.

⁴⁹³ Dureysi, *Fedailu'l Kur'an, Daru'l-Fikr*, s.33-34.

⁴⁹⁴ Watt, *Bell's Introduction into the Qur'an*, p.206-213.

⁴⁹⁵ Watt, *Bell's Introduction into the Qur'an*, p.110-111.

⁴⁹⁶ Saidi, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'an*, s.9-15.

⁴⁹⁷ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* C. 1, s.229-230.

4.	Müddesir 31	Cehennem	Dolaylı
5.	Müddesir 32–37	Ahret günü-cehennem	Dolaylı
6.	Müddesir 48–49	Kur'an	Dolaylı
7.	Müddesir54-55	Kur'an	Dolaylı
8.	Tekvir 27	Kur'an	Dolaylı
9.	A'la9–10	Kur'an	Dolaylı
10.	Fecr 1–5	Cehennem azabı	Doğrudan
11.	Fecr 6–10	Geçmiş Kavimler	Doğrudan
12	Ma'un 1	Geçmiş Kavimler	Doğrudan
13	Fil 1	Geçmiş Kavimler	Doğrudan

Tablo 3. Habeşistan'a hicretten Mi'rac'a kadar inen ayetlerin konu sıralaması

	Sure adı-Ayet no	Konu	
1.	Necm 33-35	Kafirlerin ne kadar yetersiz oldukları	Doğrudan
2.	Abese 11	Kur'an	Dolaylı
3.	Abese 24	Yediklerimiz	Doğrudan
4.	Kaf 6-8	Gök, yer, dağlar ve bitkiler	Doğrudan
5.	Kaf 36-37	Geçmiş Kavimler	Doğrudan
6.	Tarik 5	İnsanın neyden yaratıldığı	Doğrudan
7.	Kamer 8-10	Kur'an	Dolaylı
8.	Kamer 15	Hz. Nuh'un tufan olayı	Doğrudan
9.	Kamer 17	Kur'an	Doğrudan
10.	Kamer 22	Kur'an	Doğrudan
11.	Kamer 32	Kur'an	Doğrudan
12.	Kamer 40	Kur'an	Doğrudan
13.	Kamer 51	Geçmiş Kavimler	Doğrudan
14.	Sad 29	Kur'an	Doğrudan
15.	Sad 43	Hz. Eyyüp	Doğrudan
16.	Sad 49-50	Kur'an	Dolaylı

17.	Sad 87	Kur'an	Dolaylı
18.	A'raf 2	Kur'an	Dolaylı
19.	A'raf 3	Kur'an	Dolaylı
20.	A'raf 26	Örtünme, takva elbisesi	Dolaylı
21.	A'raf 32	Zinet ve rızkın müminler için yaratılmış olması	Dolaylı
22.	A'raf 57	Dirilme	Doğrudan
23.	A'raf 58	Kafirlerin kötü ve elverişsiz müminlerin iyi ve elverişli bir toprak gibi olması	Dolaylı
24.	A'raf 63	Allah'ın peygamberleri aracılığıyla öğüt vermesi	Dolaylı
25.	A'raf 69	Allah'ın peygamberleri aracılığıyla öğüt vermesi	Doğrudan
26.	A'raf 74	Geçmiş kavimler	Doğrudan
27.	A'raf 86	Geçmiş kavimler	Doğrudan
28.	A'raf 103	Geçmiş kavimler	Doğrudan
29.	A'raf 145	Tevrat	Dolaylı
30.	A'raf 148	Buzağının konuşamaması, yol gösterememesi	Doğrudan
31.	A'raf 169	Ahiretin dünyadan daha değerli olması	Doğrudan
32.	A'raf 172-174	İnsanın içinde Allah'ı bulacak donanımla yaratılmış olması	Dolaylı
33.	A'raf 176	İnkâr psikolojisi	Doğrudan
34.	A'raf 184	Hz. Muhammed'in kendi içlerinde yaşamış olması	Doğrudan
35.	A'raf 185	Sınırsız hükümlanlık ve nizam ve ecelin yaklaşması	Doğrudan
36.	A'raf201	Allah	Dolaylı
37.	A'raf 203	Kur'an	Dolaylı
38.	A'raf 205	Allah	Dolaylı
39.	Yasin 31	Geçmiş Kavimler	Doğrudan
40.	Yasin 33	Ölü toprak	Dolaylı

41.	Yasin 37	Gece	Dolaylı
42.	Yasin 41	Gemilerde taşınmak	Dolaylı
43.	Yasin 62	Şeytanın yoldan çıkarması	Doğrudan
44.	Yasin 68	Uzun ömürlü olanların yaratılışının tersine çevrilmesi	Doğrudan
45.	Yasin 71	Hayvanlar	Doğrudan
46.	Yasin 77	İnsanın sudan yaratılışı	Doğrudan
47.	Furkan 37	Nuh kavminin helakı	Dolaylı
48.	Furkan 40	Geçmiş kavimlerin helakı	Doğrudan
49.	Furkan 45	Gölgenin uzatılması	Doğrudan
50.	Furkan 50	Doğa olayları	Doğrudan
51.	Furkan 62	Doğa olayları	Dolaylı
52.	Fatır 3	Allah'ın nimetleri	Doğrudan
53.	Fatır 27	Gökten su indirmesi, o su ile ürünler çıkarması	Doğrudan
54.	Fatır 40	Putların güçsüzlüğü	Doğrudan
55.	Fatır 44	Geçmiş kavimlerin helakı	Doğrudan
56.	Meryem 67	İnsanın hiçlikten yaratılışı	Doğrudan
57.	Meryem 77-78	Kafirlerin kendilerine olan gereksiz özgüvenleri	Doğrudan
58.	Meryem 83	Kafirlerin başlarında şeytan olmaları	Doğrudan
59.	Ta-Ha 2-3	Kur'an	Dolaylı
60.	Ta-Ha 53-54	İnsan için yaratılan yeryüzü, yağmur, bitki ve hayvanlar	Doğrudan
61.	Ta-Ha 89	Putların acizliği	Doğrudan
62.	Ta-Ha 113	Kur'an	Dolaylı
63.	Ta-Ha 128	Geçmiş Kavimlerin helakı	Doğrudan
64.	Vakıa 58	İnsanın Yaratılışı	Doğrudan
65.	Vakıa 62	İnsanın Yaratılışı	Doğrudan
66.	Vakıa 63-64	Tohumların yerden bitmesi	Doğrudan
67.	Vakıa 68-69	Suyun gökten inişi	Doğrudan
68.	Vakıa 71-73	Ateşin ağacının yaratılışı	Doğrudan

69.	Şuara 7-8	Bitkilerin çeşitliliği	Doğrudan
70	Şuara 65-67	Geçmiş Kavimlerin helakı	Dolaylı
71.	Şuara 102-103	Cehenneme gidenlerin pişmanlığı	Dolaylı
72.	Şuara 119-121	Nuh tufanı	Dolaylı
73.	Şuara 139	Helak olan Hud kavmi	Dolaylı
74.	Şuara 155-158	Helak olan Salih kavmi	Dolaylı
75.	Şuara 173-174	Geçmiş kavimlerin helakı	Dolaylı
76.	Şuara 189-190	Helak olan Şuayp kavmi	Dolaylı
77.	Şuara 197	İsrailoğullarının bilginlerinin Kur'anı bilmesi	Doğrudan
78.	Şuara 205-206	Kafirlerin bu dünyada ahireti unutturmasına yaşamaları	Doğrudan
79.	Şuara 208-209	Kur'an	Dolaylı
80	Şuara 225	İslam düşmanı şairlerin yapmadıkları şeyleri söylemeleri	Doğrudan
81.	Neml 14	Geçmiş kavimler	Doğrudan
82.	Neml 51-52	Geçmiş kavimler	Doğrudan
83.	Neml 62	Allah ve putlar	Doğrudan
84.	Neml 69	Geçmiş kavimler	Doğrudan
85.	Neml 86	Gece gündüz	Doğrudan
86.	Kasas 40	Firavun ve askerlerinin sonu	Doğrudan
87.	Kasas 43	Tevrat	Doğrudan
88.	Kasas 46	Kur'an	Doğrudan
89.	Kasas 51	Kur'an	Doğrudan
90.	Kasas 60	Dünyanın geçiciliği ahireti kalıcılığı	Doğrudan
91.	Kasas 71-72	Kainatın idaresinin Allah'ın elinde olması	Doğrudan

Tablo 4. Mi'raç'tan Medine'ye hicrete kadar inen ayetlerin konu sıralması

	Sure Adı – Ayet no	Konu	
1.	İsra 12	Gece ve gündüz	Dolaylı
2.	İsra 41	Kur'an	Doğrudan
3.	İsra 99	Allah'ın yaratma kudreti	Doğrudan
4.	Yunus 3	Allah'ın yaratıcılığı	Doğrudan
5.	Yunus 5	Güneş, ay ve bunların yılları belirlemesi	Doğrudan
6.	Yunus 6	Yaratılan şeyler	Dolaylı
7.	Yunus 16	Hz. Muhammed'in Kur'an inişinden önce de onların içinde yaşamış olması	Doğrudan
8.	Yunus 24	Dünyanın geçiciliği	Doğrudan
9.	Yunus 31	Allah'ın dünyayı yönetmesi	Dolaylı
10.	Yunus 39	Geçmiş kavimlerin sonu	Doğrudan
11.	Yunus 57	Kur'an	Dolaylı
12.	Yunus 59	İnsanların Allah'ın gönderdiği rızıkları helal ya da haram yapması	Doğrudan
13.	Yunus 67	Gece ve gündüz	Dolaylı
14.	Yunus 73	Geçmiş kavimlerin sonu	Doğrudan
15.	Yunus 101	Göklerde ve yerdekiler	Doğrudan
16.	Hud 1-2	Kur'an	Dolaylı
17.	Hud 24	İnkâr edenler ile iman edip Salih amel işleyenlerin arasındaki fark	Doğrudan
18.	Hud 114	Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın kısmında namaz kılmak	Dolaylı
19.	Hud 120	Peygamberlerin haberleri	Dolaylı
20.	Yusuf 2	Kur'an	Doğrudan
21.	Yusuf 7	Hz. Yusuf ve kardeşleri	Dolaylı
22.	Yusuf 104	Kur'an	Dolaylı
23.	Yusuf 105	Göklerde ve yerdeki deliller	Dolaylı
24.	Yusuf 109	Geçmiş kavimlerin sonu ve ahiret	Doğrudan

		yurdunun daha hayırlı olması	
25.	Yusuf 111	Hiz. Yusuf kıssası	Doğrudan
26.	Hicr 74 -75	Geçmiş kavimlerin helakı	Doğrudan
27.	Hicr 76-77	Geçmiş kavimlerin kalıntıları	Doğrudan
28.	En'am 6	Geçmiş kavimlerin sonu	Doğrudan
29.	En'am 11	Geçmiş kavimlerin helakı	Doğrudan
30.	En'am 32	Dünyanın geçiciliği	Doğrudan
31.	En'am 46-47	Allah'ın nimetlerini geri alabileceği, aniden azap gönderebileceği	Doğrudan
32.	En'am 50	Hiz. Muhammed'in bir insan olduğu	Doğrudan
33.	En'am 54-55	Cahillikle yapılan bir günahın tevbeden sonra affedileceği	Dolaylı
34.	En'am 65	Allah'ın her şeye güç yetirmesi	Doğrudan
35.	En'am 97-99	Yıldızlar, tek candan yaratılma, su, bitkiler	Dolaylı
36.	En'am 105	Kur'an	Dolaylı
37.	En'am 126	Kur'an	Doğrudan
38.	En'am 151	Haramlar ve farz olan şeyler	Doğrudan
39.	En'am 152	Yetim malı, tartı, adaletli şahit, söz tutmak	Dolaylı
40.	Saffat 72-73	Geçmiş kavimlerin sonu	Doğrudan
41.	Saffat 137- 138	Geçmiş kavimlerin kalıntıları	Doğrudan
42.	Saffat 149- 152	Kız çocuklarının melek olması,	Doğrudan
43.	Lokman 20	Allah'ın göklerde ve yerdeki nimetleri insanın hizmetine verdiği	Doğrudan
44.	Lokman 29	gece, gündüz, güneş, ay, bunların düzen içinde olması	Doğrudan
45.	Lokman 31	Gemiler	Doğrudan
46.	Sebe' 9	Gök ve yer bunların sağlam durması	Doğrudan
47.	Sebe' 19	Geçmiş kavimler	Dolaylı

48.	Sebe' 46	Hız. Muhammed'in deli olmaması	Doğrudan
49.	Zümer 8-9	Mü'min ile kafir arasındaki fark	Doğrudan
50.	Zümer 18	Kur'an	Doğrudan
51.	Zümer 21	Bitkilerin yaratılıp sonra da çöp haline getirilmesi	Doğrudan
52.	Zümer 27	Kur'an	Dolaylı
53.	Zümer 38	Allah'ın kudreti, putların acizliği	Doğrudan
54.	Zümer 42	Uykuda ruhun alınması	Doğrudan
55.	Zümer 52	Rızıkın dilediğine verilip dilediğinden alınması	Doğrudan
56.	Mü'min 13	Allah'ın size ayetleri göstermesi ve rızık indirmesi	Doğrudan
57.	Mü'min 21	Geçmiş kavimlerin sonu	Doğrudan
58.	Mü'min 53-54	Tevrat	Doğrudan
59.	Mü'min 58	Kafir mümin farkı	Doğrudan
60.	Mü'min 67	İnsanın yaratılışı ve gelişim aşamaları	Doğrudan
61.	Mü'min 69	Allah'ın ayetleri hakkında tartışmalar	Doğrudan
62.	Mü'min 82	Geçmiş kavimler	Doğrudan
63.	Fussilet 15	Geçmiş kavimler	Doğrudan
64.	Fussilet 37	Gece gündüz ay güneş	Dolaylı
65.	Fussilet 39	Yeryüzünün canlanacağı gibi insanında dirileceği	Dolaylı
66.	Fussilet 52	Kur'an'ın doğru olma ihtimali	Doğrudan
67.	Şura 29	Gökler yerler canlılar	Dolaylı
68.	Şura 32-33	Gemiler ve rüzgarla gemilerin hareket etmesi	Dolaylı
69.	Zuhuruf 2-3	Kur'an	Dolaylı
70.	Zuhuruf 24-25	Geçmiş kavimler	
71.	Zuhuruf 44	Kur'an	Dolaylı
72.	Duhan 58	Kur'an	Dolaylı
73.	Casiye 3-5	Gökler, yerler, canlılar, gece ve	Doğrudan

		gündüzün birbirini takib etmesi	
74.	Casiye 13	Her şeyin nimet olarak insanın hizmetine verilmesi	Doğrudan
75.	Casiye 20	Kur'an	Dolaylı
76.	Casiye 23	Kafirin kendi karanlığında bocalaması	Doğrudan
77.	Ahkaf 4	Putların neyi yarattığı	Doğrudan
78.	Ahkaf 10	Kur'an'ın Allah'tan gelme ihtimali	Doğrudan
79.	Ahkaf 33	Ölüleri diriltme	Doğrudan
80.	Zariyat 20-21	Yeryüzünde ve nefislerdeki alametler	Doğrudan
81.	Zariyat 35-37	Lut kavminin helakı	Dolaylı
82.	Zariyat 49	Her şeyin erkekli dişili olması	Doğrudan
83.	Ğaşıye 17-20	Deve gök dağlar yeryüzü	Doğrudan
84.	Kehf 24	Allah	Dolaylı
85.	Nahl 11-13	Allah'ın çeşit çeşit yaratması ve bunları insanın hizmetine vermesi	Doğrudan
86.	Nahl 17	Yaratan ile yaratamayan arasındaki fark	Doğrudan
87.	Nahl 36	Geçmiş kavimler	Doğrudan
88.	Nahl 44	Kur'an	Dolaylı
89.	Nahl 48	Allah'ın yarattığı şeyler	Doğrudan
90.	Nahl 65-67	Allah'ın yarattığı nimetler	Doğrudan
91.	Nahl 69	Balın yaratılışı	Doğrudan
92.	Nahl 79	Uçan kuşlar	Doğrudan
93.	Nahl 90	İyilik yapmak, yakınlarla yardım etmek, kötülükten uzak durmak	Doğrudan
94.	Nuh 15	Göklerin yedi tabaka oluşu	Doğrudan
95.	İbrahim 5	İsrailoğullarına geçmiş kavimlerin hatırlatılması	Dolaylı
96.	İbrahim 19	Yer ve göklerin hakka uygun olması	Doğrudan
97.	İbrahim 24-25	Güzel sözün kökü sağlam, dalları yükselen bir ağaç gibi olması	Doğrudan
98.	İbrahim 28-29	Kafirlerin ileri gelenleri	Doğrudan
99.	İbrahim 52	Kur'an	Doğrudan

100.	Enbiya 10	Kur'an	Doğrudan
101.	Enbiya 30	Gökle yerin bitişikken ayrılması, her şeyin sudan yaratılması	Doğrudan
102.	Enbiya 32	Gökyüzünün korunmuş tavan olması	Dolaylı
103.	Enbiya 44	Geçmiş kavimleri helakı	Doğrudan
104.	Enbiya 50	Kur'an	Dolaylı
105.	Enbiya 84	Hz. Eyyüp'ün imtihanı ve duasının kabul olması	Dolaylı
106.	Mü'minun 21	Hayvanlar	Dolaylı
107.	Mü'minun 28-30	Nuh tufanı	Dolaylı
108.	Mü'minun 68	Kur'an	Doğrudan
109.	Mü'minun 80	Gece gündüz diriltme öldürme	Doğrudan
110.	Mü'minun 84	Her şeyin Allah'a ait olması	Doğrudan
111.	Secde 4	Herseyi Allah'ın yaratması, O'ndan başka ilah olmaması	Doğrudan
112.	Secde 26	Geçmiş kavimler	Doğrudan
113.	Secde 27	Yağmurun toprağa hayat vermesi	Doğrudan
114.	Tur 15	Kur'an	Dolaylı
115.	Tur 30-32	Hz. Muhammed'in şair olmaması	Dolaylı
116.	Mülk 3-4	Göğün kusursuz olması	Doğrudan
117.	Mülk 19	Kuşlar	Doğrudan
118.	Mülk 28-30	Allah'tan başka koruyucu olmaması ve suyun ancak Allah'ın emriyle var olması	Doğrudan
119.	Hakka 7 -8	Geçmiş kavimler	Doğrudan
120.	Hakka 11-12	Nuh tufanı	Dolaylı
121.	Hakka 38-43	Kur'an ve Hz. Muhammed	Doğrudan
122.	Hakka 48	Kur'an	Dolaylı
123.	Naziat 16-26	Geçmiş kavimlerin cezalandırılması	Doğrudan
124.	Rum 8-9	Kendi nefislerimiz ve geçmiş kavimler	Doğrudan
125.	Rum 20-23	Topraktan yaratılmış olmak eşlerin yaratılması, dil ve renklerimiz farklı	Doğrudan

		olması, geceleri uymamız....	
126.	Rum 24-25	Şimşeğin yaratılması, toprağın diriltilmesi, yer ve göğün düzende olması	Doğrudan
127.	Rum 28	Allah'ın ortakları olma ihtimali	Doğrudan
128.	Rum 37	Allah'ın rızkı dilediğine vermesi	Doğrudan
129.	Rum 42	Geçmiş kavimler	Doğrudan
130.	Rum 46	Rüzgarlar, yağmurlar, gemilerle rızık aramak	Doğrudan
131.	Rum 50	Yeryüzünü diriltilmesi	Doğrudan
132.	Ankebut 15	Hız. Nuh ve gemidekilerin kurtarılması	Dolaylı
133.	Ankebut 19-20	Allah'ın yaratması ve tekrar yaratacak olması	Doğrudan
134.	Ankebut 24	Hız. İbrahim'in ateşten kurtarılması	Dolaylı
135.	Ankebut 35	Geçmiş kavimler	Doğrudan
136.	Ankebut 40-43	Allah'tan başka dost edinenin hali	Doğrudan
137.	Ankebut 44	Yer ve göğün hakka uygun yaratılması	Dolaylı
138.	Ankebut 51	Kur'an	Dolaylı
139.	Ankebut 63	Müşriklerin, Allah'ın yağmuru indirdiğini itiraf etmelerine rağmen Allah'a ortak koşmaları	Dolaylı
140.	Ankebut 67	Mekke'nin saygın bir yer olması	Doğrudan

Tablo 5. Medine'ye hicretten Bedir savaşına kadarki inen ayetlerin konu sıralaması

	Sure adı - Ayete no	Konu	
1.	Bakara 40	İsrailoğullarına verilen nimetler	Doğrudan
2.	Bakara 44	İsrailoğullarının Tevrat'ı okudukları halde yanlışta ısrar etmeleri	Doğrudan
3.	Bakara 47	İsrailoğullarına verilen nimetler	Doğrudan

4.	Bakara 65-66	Cumartesi yasağını çiğneyenlerin hali	Dolaylı
5.	Bakara 73	Sığırın bir parçasıyla ölünün dirilmesi	Doğrudan
6.	Bakara 118	İnkâr psikolojisinin her dönemde aynı olması	Dolaylı
7.	Bakara 122	İsrailoğullarına verilen nimetler64406438	Doğrudan
8.	Bakara 152	Allah	Doğrudan
9.	Bakara 164	Yaratılanlar dünyadaki düzenin aheng içinde devam etmesi	Doğrudan
10	Bakara 179	Kıyas	Doğrudan
11	Bakara 187	Oruç ve itikaf sınırları	Dolaylı
12	Bakara 197	Hacc yasakları, ahiret için azık toplamak	Doğrudan
13	Bakara 219	İçki ve kumarın zararının faydasından daha çok oluşu ve Allah yolunda nasıl infak yapılacağı	Doğrudan
14	Bakara 221	Müşriklerle evlenmenin yasak oluşu	Doğrudan
15	Bakara 231-232	Boşanma hukuku ve yeniden evlenme imkanı	Doğrudan
16	Bakara 241-242	Boşandıktan sonra kadına nafaka verilmesi	Doğrudan
17	Bakara 243	Çok olmalarına rağmen ölüm kokusuyla yurdunu terk edenler	Doğrudan
18	Bakara 246	İsrailoğullarının önce savaş isteyip sonra da savaştan kaçması	Doğrudan
19	Bakara 258	İbrahim'le tartışan Nemrut	Doğrudan
20	Bakara 259	Ölümden sonra nasıl dirilme olacak diyene verilen cevap	Doğrudan
21	Bakara 266	Dünyanın geçiciliği	Doğrudan
22	Bakara 269	Allah'ın hikmeti dilediğine vermesi	Doğrudan
23	Bakara 275	Faizin haram oluşu	Dolaylı

Tablo 6. Bedir Savaşı'ndan Hudeybiye Barış anlaşmasına kadar inen ayetlerin sıralması

	Sure adı-Ayet no	Konu	
1.	Enfal 26	Siz güçsüz iken Allah size yardım etti	Doğrudan
2.	Enfal 45	Savaş için sebat edin ve Allah'ı anın	Dolaylı
3.	Al-i İmran 7	Kalplarında hastalık olanların müteşabih ayetlerin peşine düşmesi, ilim sahiplerinin de Allah'a teslimiyeti	Doğrudan
4.	Al-i İmran 13	Savaşlarda Allah'ın desteklediği kazanır	Doğrudan
5.	Al-i İmran 65	Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den önce indirilmiş olması	Doğrudan
6.	Al-i İmran 103	Allah'ın sizi kardeş yapması	Doğrudan
7.	Al-i İmran 118	Müslüman olmayıp Müslümanlara zarar vermek isteyenleri sırdaş edinmemek gerektiği	Doğrudan
8.	Al-i İmran 137	Geçmiş kavimler	Doğrudan
9.	Al-i İmran 138	Kur'an	Dolaylı
10	Al-i İmran 190-191	Göklerin ve yerin yaratılışı, gece-gündüzün birbirini takip etmesi	Doğrudan
11	Ahzab 9	Allah'ın Müslümanlara yardımı	Doğrudan
12	Ahzab 34	Allah'ın ayetleri ve hikmeti	Doğrudan
13	Ahzab 41	Allah	Doğrudan

Tablo 7. Hudeybiye Barış anlaşması'ndanTebük Savaşı'na kadar ayetlerin konu sıralaması

	Sure adı – Ayet no	Konu	
1.	Nisa 44	Ehli kitabın sapıtmış olması ve Müslümanları da saptırmak istemeleri	Doğrudan

2.	Nisa 49-51	Ehli kitabın sapıklıkta ısrar etmeleri ve kafirleri Müslümanlardan üstün görmeleri	Doğrudan
3.	Nisa 58	Emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek	Dolaylı
4.	Nisa 60	Münafıkların içinde buldukları sapıklık	Doğrudan
5.	Nisa 77-78	Allah'tan değil savaşmaktan korkanların hali	Doğrudan
6.	Nisa 82	Kur'an'ın içinde çelişki olmaması	Doğrudan
7.	Nisa 103	Allah	Doğrudan
8.	Hadid 17	Yeryüzünün ölümden sonra dirilmesi	Doğrudan
9.	Muhammed 10	Allah'ı inkar edenlerin hali	Doğrudan
10.	Muhammed 24	Kur'an	Doğrudan
11.	Ra'd 2 – 4	Göğün direksiz olması, yeri ve üzerindekiyi yaratanın Allah olması, yeryüzünün komşu karalar olması	Doğrudan
12.	Ra'd 16	Allah ile putların yaratıcı olma noktasında kıyaslama	Dolaylı
13.	Ra'd 19	İnanan ve kafirin farkı	Doğrudan
14.	Ra'd 41	İslamın yayılıp kafirlerin taraftarlarının azalması	Doğrudan
15.	İnsan 25	Allah	Doğrudan
16.	Talak 2	Boşanırken zulüm yapmamak ve adaletle şahitlik yapmak	Dolaylı
17.	Talak 10	Allah'a karşı gelmekten sakınmak	Dolaylı
18.	Haşr 2	Kitap ehlinden inkar edenlerin kalelerinin kendilerini koruyacak sanmaları ama sonradan perişan olmaları	Doğrudan
19.	Haşr 11	Kitap ehliden inkar edenlerin kardeşlerine destek olma sözü vermeleri ama bu sözü tutmamaları	Doğrudan
20.	Haşr 13-14	İnkâr eden kitap ehlinin Müslümanlardan korkmaları	Dolaylı

21	Haşr 18	Ahiret için ne hazırladığımız	Doğrudan
22	Haşr 21	Kur'an'ın dağa indirilseydi dağın paramparça olacağı	Doğrudan
23	Nur 1	Kur'an	Doğrudan
24	Nur 16-17	İftira işittiğimizde bu sözleri ağızımıza bile almamamız gerektiği	Dolaylı
25	Nur 27	Başka evlere girerken izin alıp selam vererek girmek	Doğrudan
26	Nur 34	Kur'an	Dolaylı
27	Nur 41	Bütün canlıların Allah'ı tespih etmesi	Doğrudan
28	Nur 43-44	Yağmurun nasıl oluştuğu, gece gündüzün birbirini takip etmesi	Doğrudan
29	Nur 58-59	Ev içinde odalara girildiğinde belli vakitlerde izin istenmesi gerektiği	Dolaylı
30	Nur 61	Akraba ve dostların evlerinde ayrı ya da beraber yemek yenilmesinin helal oluşu, evlere girerken selam vermek gerektiği	Doğrudan
31	Hac 15	Allah'ın Hz. Muhammed'e kesinlikle yardım edeceği	Doğrudan
32	Hac 18	Yerde ve göktekilerin Allah'ı tespih etmesi	Doğrudan
33	Hac 46	Yeryüzünü gezip dolaşıp, ibret almak gerektiği	Doğrudan
34	Hac 63	Yağmur ile yeryüzünün yemyeşil olması	Doğrudan
35	Hac 65	Yerdeki ve denizdekilerin insanın emrine verilmesi, göğün Allah tarafından tutulması	Doğrudan
36	Munafikun 7	Yerin ve göğün hazinelerinin Allah'ın yanında olması	Dolaylı
37	Mucadele 3	Zihar yapmanın cezası	Dolaylı
38	Mucadele 7	Yerde ve gökteki her şeyden Allah'ın haberdar olması	Doğrudan

39	Mucadele 8	Münafıkların psikolojileri	Doğrudan
40	Mucadele 14	Allah'ın azap ettiği bir toplumu dost edinmek	Doğrudan
41	Cuma 10	Allah	Doğrudan
42	Maide 7	Allah'a verilen söz	Doğrudan
43	Maide 11	Allah'ın verdiği nimetler, Allah'ın Müslümanları koruması	Doğrudan
44	Maide 46	İncil	Dolaylı
45	Maide 58	Namazla alay etmek	Dolaylı
46	Maide 75	Hz. İsa'nın ve Hz. Meryem'in yemek yiyen normal insan olmaları	Doğrudan
47	Maide 91	Şeytanın içki ve kumarla insanların arasına kin sokmak ve insanları Allah'tan uzaklaştırmak istemesi	Doğrudan
48	Maide 100	Pisliğin çok olsa bile kötü olması	Doğrudan
49	Maide 103	Müşriklerin Allah'a karşı helal ve haramı karıştırmaları	Doğrudan

Tablo 8. Tebük savaşı'ndan Hz. Peygamber'in vefatına kadar inen ayetlerin konu sıralaması

	Sure adı – Ayat no	Konu	
1.	Tevbe 11	Tevbe edip namaz kılan ve zekat verenlerin din kardeşi olması	Dolaylı
2.	Tevbe 81	Cehennemde sıcakta savaşa çıkmaktan daha kötü olması	Doğrudan
3.	Tevbe 126	Münafıkların her yıl belaya çaptırılarak imtihan olunması	Doğrudan

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Abay, Ahmet, *Nüzul Sürecinde Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2016.

Ali, Cevad, *el-Mufasssal fi tarihi'l Arab kable'l- İslam*, 20 Cilt, Daru'l Saki, 2001.

Bardakoğlu, Ali, "Cahiliyye Döneminde Kadın", *İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul2005, s.13-20.

Bazergan, Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, çev. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara1999.

Bell, Richard, *Introduction to The Quran*, The Edingburh Universty Press, London 1953.

Blachere, Regis, *Le Coran*, G. P. Maisonneuve et Larose, Paris 1966, ss.12-18.

el-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed (ö. 458), *Delâilü'n Nübüvve ve Ma'rifetü Ashabi Sahibi ş Şerîa*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 1985, 7 Cilt.

Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmail, Ter. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, 16 Cilt, İstanbul, 1989

el-Cabiri, Muhammed Abid, çev. Muhammed, Coşkun, *Fehmü'l Kur'an*, İlim Yurdu Yayıncılık, İstanbul2014.

el- Cabiri, Muhammed Abid, çev. Muhammed Coşkun, *Kur'an'a Giriş*, Mana yayınları, İstanbul, 2013.

Cengiz, Emin, *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği*, Ed. İbrahim Baz, Yaşar Acat, Şırnak Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Mardin 2018.

İbnü'l Cevzi, Cemaleddin Ebu'l Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597), *Zadu'l- Mesir fi İlmi't- Tefsir*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru'l-Kitabu'l Arabi, Beyrut 1422.

Cirit, Hasan, "Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Çonkor, Burhan, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, "Doktora Tezi", Ankara 2015.

Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, C.1-2, Yarn Yayınları, 2015.

Derveze, Muhammed İzzet, *Tefsiru'l- Hadis*, Daru'l- İhyai'l Kutubi'l- Arabiyye, 6 Cilt, Kahire1964.

Draz, Muhammed Abdullah, çev. Serinsu, Ahmet Nedim, "Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, Eylül, Ekim, Kasım, Sayı 19,20,21, s.191-209.

Duman, M. Zeki, *Beyanu'l- Hak: Kur'an Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, 2 Cilt, 2016.

Eliaçık, R. İhsan, *Nüzul Sırasına Göre Yaşayan Kur'an Türkçe Meâl/Tefsir*, İnşa yayınları, İstanbul 2011.

ed-Dureysi, Ebu Abdillah Muhammed B. Eyyüb, *Fedailu'l- Kur'an*, Daru'l- Fikr, Dimeşk1987.

el-Ezraki, Ebu'l Velid Muhammed Bin Abdullah, (tahk.) Rüşdi Salih Melhas, *Ahbaru Mekke ve Ma Ca'e Fiha Mine'l- A'sar*, Daru'l- Endülüs, Beyrut, 2 Cilt.

Fayda, Mustafa, "Cahiliyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Gül, Ahmet, "Maturidi Tefsirinde (Te'vilatu'l-Kur'an'da) Siret-Nüzul İlişkisi", *IV. Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Hanefilik-Maturidilik)*, Aralık 2017, Kastamonu, ss.374-380.

Hirschfeld, Hartwig, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Royal Asiatic Society, London, 1902.

İbn Durayd, Ebu Bekir Muhammed B. Hasan, *Cemhereti'l Luga*, tahk. Remzi, Münir Ba'lebekki, Daru'l İlm lil Melayin, Beyrut 1987.

İbn İshak, *Siyer-i İbn-i İshak*, Haz: Hamidullah, Muhammed, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.

İbn el-Kelbi, *Putlar Kitabı*, ter. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail B. Omar ed-Dimeşki (ö.774), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Tahk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Daru'l Kutubü'l İlmîyye, Beyrut 1419.

İbn Manzur, Muhammed B. Mukarrem B. Ali Ebu'l-Fadl Cemaleddin Ensari er-Ruvefî el-Efriqi (ö. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*(1-15), Daru'lSadr, 3. Baskı, Beyrut 1414.

el- İsfahani, Ragıb, çev. Güneş, Abdülbaki, Yolcu, Mehmet, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Aralık 2012.

İslamoğlu, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Kılınçlı, Sami, *Mekki Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2013.

Kılınçlı, Sami, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Corpus.quran.com

Kutluer, İlhan, "Düşünme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

L.İ. Klımoviç, “Kur’ân Metninin Oluşumu ve Tertibi”, çev. M. Kemal Atik, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 4, Kahramanmaraş2004, s.143-158.

Lings, Martin, *Hız. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.

Meydani, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Mearicu’t Tefekkür ve Dekaiiki’t Tedebbür*, Daru’l Kalem, 15 Cilt, 2000.

Muir, William, *The Life of Mahomet*, Smith, Elder Publisher, London 1861.

Nöldeke,Theodor, *Geschichte Des Qorans*, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1938.

Öngören, Reşat, “Zikir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Özaktan, Fatih, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, Marmara Akademi Yayınları, İstanbul 2016.

Öztürk, Mustafa, *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an-ı Kerim Meâli (İniş Sıralı)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

er-Razi Fahreddin İbni’l- Allame Diyau-din Ömer, *Tefsiri’l Kebir Mefatihü’l-Gayb*, 32 Cilt, Beyrut1981.

es-Saidi, Abdülmüteal, *en-Nazmu’l-Fenniyyu fi’l-Kur’an*, Mektebetü’l Adab, Mısır

es-Salebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, el-Keşf ve’l- Beyan *Tefsiru’l- Kur’an*, thk. İmam Ebi Muhammed bin A’shur, Daru’l- İhya, Beyrut, 2002.

Sarıçam, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara2007.

Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004,

Savaş, Rıza ve Ömer Dumlu, ‘Nüzul Sırasına Göre Ayet Ayet Kur’an’ın Yorumu”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul Haziran 2010, s.163-180.

Sipahioğlu, Abdülvahid, *Vahiy ve Muhasara*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015.

es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumu’l Kur’an*, Reselah Publishers, Beyrut- Lübnan, 2008.

es- Suyuti, Celaleddin Ebu’l Fadl Bekr Abdurrahman, *ed-Durru’l Mensur fi’l-Tefsir bi’l-Me’sur*, Daru’l Fikr, Beyrut.

Şarkavi, Abdurrahman, *Özgürlük Peygamberi*, Birleşik Yayınları, 1996.

Taberî, EbûCa’fer Muhammed B. Cerîr (ö.310/922), *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 25 Cilt, Tahk. Abdullâh B. Abdi’l-Muhsin Türkî, DârulHicr.

Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

el-Vahidi, Ebu’l Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabu’n-Nüzul*, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrût 1998,

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, Çev.M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986.

Watt, W. Montgomery, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2002.

Weil, Gustav, *Historisch Kritische Einleitung in den Koran*, Verlag Von Belbagen, Bielefeld 1844

Yavuz, Şevki Yusuf, “Ayet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Yılmaz, Mehmet Faik, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Yolcu, Mehmet, *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, Denge Yayınları, İstanbul2005.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer el-Harezmi, *Kitabu Esasi'l-Belağa*, Daru'l Kutubu'l İlmiiye, Beyrut, 1998

ez-Zebidi, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve şerhi*, Çev: Kamil Miras, Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Sayı 123-6, Cilt 9, Ankara1986.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Hilal Monis

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Yeri ve Tarihi: Şırnak/Cizre – 01.07.1988

Tel: 05449200737

E-posta: hilalmonis@hotmail.com

Yazışma Adresi: Sur Mahallesi, 767. Sok. No:12 Cizre/Şırnak

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2009

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2010-2011	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmenlik
2011-.....	Diyanet	Kur'an Kursu Öğreticiliği

YABANCIDİL

İngilizce: İyi Derecede

Arapça: Orta Derecede